

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Lőrinczy Huba, Czetter Ibolya,
Botka Ferenc tanulmányai
Márai Sándorról

Turczi István,
Turcsány Péter, Béki István,
Romhányi Gyula versei

Tóth Anna,
Szigethy Gábor írásai az
1956-os forradalomról

Interjú dr. Barta Lászlóval
a régiók jövőjéről

Esszék Rimay János,
Dsida Jenő, Szabó Lőrinc
Nemes Nagy Ágnes verseiről

Dukay Nagy Ádám beszélgetése
Földi Péterrel

Földi Péter: Madáritató

Névjegy

- Salamon István*
Lőrinczy Huba
A Magyar Rádió munkatársa, interjúkat, riportokat készít. Irodalomtörténész, kritikus. A szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára. Kutatási területe a századforduló magyar epikája és Márai Sándor életútja. Legutóbbi műve: *Búcsú egy kultúráról (Márai Sándor: A Garrenek műve)*, 1998.
- Czetter Iboya*
Irodalomtörténész, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola adjunktusa. Legutóbbi kötete: *A stílus és a formák (Tanulmányok a nyelvészetéről Márai Sándorról)*, 1999.
- Botka Ferenc*
Irodalomtörténész, a Petőfi Irodalmi Múzeum ny. főigazgatója, 1993-tól a Képzőművészeti Főiskola tanára. SZOT-díjas (1983), Déry Tibor-jutalomban részesült (1993). Déry Tibor életművének kutatója.
- Pienták Attila*
Turcsány Péter
ELTE-n végzett irodalomtörténész, jelenleg PhD-ösztöndíjas, Babits-kutató. Költő, műfordító. A Kráter Műhely Egyesület elnöke és kiadóvezetője, a *Polisz* főszerkesztője. Kölcsey-díjas (1997).
- Turcsy István*
Béki István
Tóth Anna
József Attila-díjas író, költő, műfordító, a *Parnasszus* főszerkesztője. Költő. Legutóbbi kötete: *Rabszóda* (1998).
- Szűgyethy Gábor*
A salgótarjáni Táncsics Mihály Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola tanára. Ebben a számunkban egy nagyobb tanulmányának részletét közöljük.
1971–1976 a *Kritika* c. folyóirat főszerkesztő-helyettese. 1976–1992 az ELTE adjunktusa. 1993–1997 a veszprémi Petőfi Színház rendezője. A Ruttkai Éva Emlékszoba igazgatója.
- Dukay Nagy Adám*
Kovács Sándor Iván
Borbély Sándor
Költő, publicista. Legutóbbi kötete *Szobrok az esőnek* címmel 1998-ban jelent meg. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára. Szerkesztő, kritikus, irodalomtörténész. 1976–1991 a Móra Könyvkiadó főszerkesztője, 1994-től a Lord Könyvkiadó ügyvezető igazgatója. Címzetes főiskolai tanár. A Művészeti Alap irodalmi díjasa (1988). Legutóbbi kötete: *Ady Endre* (2001., Mikszáth Kiadó).
- Buda Attila*
Irodalomtörténész, könyvtáros. 1993-tól az ELTE BTK Irodalomtörténeti Intézetének könyvtárosa, vezetője. A Babits Kritikai Kiadás munkatársa.
- Oláh András*
Mátészalkán élő költő, magyar–történelem szakos tanár. Írásait közölte a *Kortárs*, a *Vigília*, a *Mozgó Világ*, a *Polisz*, az *Új Forrás*, a *Somogy*, a *Tekintet* stb.
- Romhányi Gyula*
Balassagyarmati költő. Első kötete *Karomra szárnyat* címmel 1993-ban jelent meg. Harmadik kötete *Ködben* címmel kiadás előtt áll.
- Erdős István*
Salgótarjánban élő író. Madách-díjas, a Nógrádért Emlékérem birtokosa. *Párkányjárás* c. kötete a Palócföld Könyvek sorozatban jelent meg. Rácz Palkó cigányprímásról szóló könyve karácsonyra jelenik meg.
- Dr. Baráthi Ottó*
Dr. Csongrády Béla
Közgazdász, közíró, a Nógrád Megyei Hírlap külsős munkatársa. Bölcsészdoktor, a *Nógrád Megyei Hírlap* felelős szerkesztője, Madách-díjas. Legutóbbi kötete: „*Remény a csillag...*” címmel a nógrádi Madách kultuszról 1999-ben jelent meg.
- Sujók Bernadett*
Salgótarjáni születésű irodalomtörténész. A Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett, jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa.
- Földi Péter*
Festőművész. Az egeri Eszterházy Károly Főiskola docense. Derkovits-ösztöndíjas (1978). Munkácsy-, Magyar Művészetért-díjas. Erdemes Művész, Nógrád Megye Diszpolgára (2001).

Tartalom

<i>Turczi István</i>	Deodatus – a férfi és egy város tört.én.elme	339
<i>Lőrinczy Huba</i>	Ismétlődésbe oltott különbözőzés, avagy „... van egy másik világtörténelem is...” (<i>Márai Sándor: Sirály</i>)	341
<i>Czetter Ibolya</i>	A Márai-napló mint szöveg-, műfaj- és stílus-típus	360
<i>Botka Ferenc</i>	A San Gennaro véérének forrásvidékén (Úti beszámoló – kérdésekkel)	376
<i>Salamon István</i>	Rádióinterjú Márai Sándor sógornőjével	384
<i>Pienták Attila</i>	A szintézisre várva	393
<i>Turcsány Péter</i>	Életnyitány	398
<i>Béki István</i>	A harmincharmadikra Nyomtávtlat	400 401
<i>Tóth Anna</i>	A salgótarjáni Acélgyári munkástanács, 1956	402
<i>Szigethy Gábor</i>	Novemberi ébredés	414
<i>Seregszámla</i>	„A festészet megint nőni kezdett bennem” (Földi Péterrel Dukay Nagy Ádám beszélget)	421
<i>Kovács Sándor Iván</i>	Rímay rímcsipkái (Felföldi íróportrék)	432
<i>Borbély Sándor</i>	Egy Dsida-vers közelebbről Szabó Lőrinc „gyermekversei”	443 447
<i>Buda Attila</i>	Kettős arckép – példázat a húségről (A nyolcvan éve született és tíz éve meghalt Nemes Nagy Ágnes emlékére)	452
<i>Oláh András</i>	félúton	458
	hajnalok	458
	a daloknak nincsen arcuk	459
	por és hamu	459
<i>Rombányi Gyula</i>	Vagyok	460
	Utópia	460
	Kezde a fegyver forró vasára égve...	461
	Talán lehetnék	462
	Kellene még egy szerelem	462
<i>Erdős István</i>	A mundér	465
<i>Baráthi Ottó</i>	Régió regula, avagy a regionalizáció szükségessége elvitathatatlan (Interjú dr. Barta Lászlóval, Nógrád megye főjegyzőjével)	473
<i>Csongrády Béla</i>	Magyarország a második otthona (<i>Karol Wachovský: Köztes szerepben</i> című kötetről)	487
<i>Sulyok Bernadett</i>	A polgári létforma mementója (<i>Unger Emil: Az Újvilág utcai ház</i>)	492

A borítón: Földi Péter: Madáritató

E számunké illusztrációit és a melléleteket Földi Péter festőművész munkáiból válogattuk.

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
2001. XLVII. évfolyam 5. szám, október

Megjelenik kéthavonként. Főszerkesztő: **Praznovszky Mihály**. Főmunkatárs: **Nagy Pál** (Párizsi Magyar Műhely). A szerkesztőség tagjai: **Marschalkó Zsolt** (szerkesztő), **dr. Kovács Anna** (tanulmány), **Dukay Nagy Adám** (szépirodalom), **Bakos Ferenc** (művészet). Tipográfia: **Lipták György**. A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata. Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár, 3101 Salgótarján, Pf. 18. Felelős kiadó: **Oroszné Katona Anna**. Készült: **Polar Stúdió**, Salgótarján. Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 11–16 óra között. A szerkesztőség levélcíme: Salgótarján Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 3100 Salgótarján, Múzeum tér 1. Telefon: 32/417–255. Fax: 32/310–838. Internetcím: www.bbmke.hu/palocfold. E-mail: palocfold@bbmk.hu. Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár, előfizethető ugyanitt. Folyóiratunk megvásárolható az Írók Boltjában (Budapest, Andrássy út 45.). 2001-ben megjelenik 6 alkalommal. Ára: 200 Ft. Előfizetési díj egy évre: 900 Ft. Kéziratot és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. ISSN: 0555–8867. INDEX: 25925

Lapunk megjelenését támogatta: a Nemzeti Kulturális Alapprogram

DEODATUS

– a férfi és egy város tört.én.elme –

A lélek tájképei (I–IV)

Az emlékezet helyén történetek állnak. A fények és árnyak feloldják, majd újra összerakják őket, de a repedések nyoma megmarad. Heggek. Íme az ember: szétnyló és összeforrt hegek, a *nincs* és *nem* stigmái, jól láthatóan egybehordva.

„Azt mondják, jó élni itt.”

Mennyit változott a táj!

Bodóhát, Szt. Iván hegye, Látóhegy, Kutyahegy.

Még nem unták meg folyton ugyanazt a helyet.

Az Öregtő egyre zsugorodik. Sokan jöttek, sokfelől.

Betelepült a tó két oldala. Föld kell a jobbágyoknak.

Köz munkából duzzadnak az apátság javai:

Alsó- és Felsőfalu, Mesterrétsziget, Szt. Margit földel...

Malom van tervbe véve, kettő is. Molnárok, halászok,

nádazók jönnek családotul. Ha többen vagyunk, a tél

sem olyan zord. A szomolai harangozó betűvetést tanul.

Már kijelölték az új temető helyét. Mindenki a dolgát teszi,

mint sorsa szabta.

Firminus, az új apát, mestereket invitál Győrből.

A malmok a szívügye. Sokat sűrög. Külön kis

házat épített magának, a kertbe halastavat ásat,

s bele apró, csillogó halakat ereszt. A juhtized

ezüstpénzt fial, abból ekét vesz, és legelől túrja

a földet. Néha Istennel is gondol: hol igát húz,

hol igét hirdet. Keresztel, temet, pörös ügyekben

ókumlál vagy éppen tanít. Az urak, az a néhány,

aki van, szívesen küldik hozzá a gyermekeiket.

„Nekem nincs gyermekem.” „Akartuk, de nem lett.”

„Doktorokat hívtunk, hiába.” „Az ima sem segített.”
„Másokat szolgál a keresztelő medence.”

Évszaktalan a táj. Amióta Ő nincs, nincsenek színek, illatok.
Már nem látni olyan élesen a növények arcát, ahogyan azelőtt.
Talán hangafű nő a hant fölött; a dombon lovak legelnek,
Távolodó szekerek, emlékek és veszett kutyaugatás.
Álmok és jóslatok keverednek a bolyongó szélben.
Egyedül jönni, egyedül menni el. *Előre átélni mindent,
s ha megtörténne mégis, már csak emlékezni rá.*
Nézni az üres eget. Néha ennyi marad a hitből.
„Amit nem mondok ki, bűnös vagyok azért is, tudom.”

Az első pecsét

Vörös bársonyba csavart díszes okmány.
Zsigmond király ad a formaságokra;
üzen kedves városának.
Az okmány tartalmánál fontosabb a kék
és fehér selyemből sodrott zsinóron függő
körpecsét. A város első pecsétje.
1415-öt írunk. Írjunk 1415-öt.
Egy Deodát nevű fiatal nemes adja át
a város elöljárójának, Pál bírónak,
a két jegyző, Márton és Domonkos,
továbbá a tanácsba választott 12 polgár
rezzenéstelen sorfala előtt.

SIGILLUM + CIVITATIS + DE TATA

A körpecsét felirata akár egy hosszú dallam
ereszkedő első sora. Első és állandó.
A többi írák majd más kezek.
Civitas, terra avilium, oppidum, villa –
egyre megy. A lényeg: maga a város.
Rajzoljuk le, amit látunk, szavakkal:
A hasított pajzs jobb mezeje felső vágatában
3 lilium, alsó vágatában nyolc váltogatott sáv;
ahogy még Róbert Károly idején nevezték –
nyolc pólyázat. A pajzs bal oldalán

kis állványra helyezett kettős kereszt.
Tiszta sor. Csak annyiban tér el az említett
Róbert Károly címerétől, hogy az Anjou-liliom
és a „pólyák” nem egymás mellett vannak.
Szép címer. Anno Nagy Lajos király
adakozó kedvéből hasonlót kapott Új-Pest,
Kassa, Telkibánya, Brezno- és Kőrmöcbánya is.
Deodát kinéz a lovagterem tóra néző ablakán.
Örül, hogy megbízatása csak ide, a vizek városába szól.
Olyan érzés fogja el, mintha már járt volna itt valamikor.

Lőrinczy Huba

Ismétlődésbe oltott különbözőség
avagy
„...van egy másik világtörténelem is...”

Márai Sándor: *Sirály*

(*Botka Ferencnek*)

Ez a legelső regény, amelynek készültéről följegyzéseket, kommentárokat találhatunk a szerző 1943-ban kezdett (s mindhalálg vezetett) diáriumában. A *Napló* hírt ad a *Sirály* fogantatásáról és megszületéséről csakúgy, mint a „kihordás” gyötrelmeiről és örömeiről, az alkotói műhely gondjairól. Kétségek és bizonyosságok, csüggedések és reménykedések közt hányódva írta ezt a könyvét Márai Sándor, és inkább volt vele elégtelen, mintsem elégedett. Híven beszámol minderről a diárium.

A regénnyel kapcsolatos első bejegyzés a megvilágosodás ujjongó pillanatát rögzíti: „Csodálatos nap, amikor a »Sirály« témája váratlanul teljes formát és alaprajzot kap – mindaz, ami a témában önálló elem volt, a »hasonlóság«, a »titkos társaság«, a háború légköre, egyszerre összeáll kerek és szerves képletbe, mint a kaleidoszkópban a kristályok. Ki segített ebben? Tegnap még köd és zűrzavar volt az egész, ma szerves egész – »csak meg kell írni«. S valóban, most már csak meg kell írni... az elemek érthetetlen és csodálatos összefüggése, magyarázhatatlan kohézió tartja össze az egészet.

Minden művészi alkotás folyamatában van egy pillanat – s ez a döntő, végzetes pillanat! –, mikor a művész csak végrehajtja a parancsot, mintegy kivitelemzi a tervrajzot, melyet egy égi kéz elébe helyez.” – Hihetnők: ily lelkesült vallomás után a lendület nem vész el egyhamar, ám már a következő – néhány oldallal későbbi – feljegyzés az ellenkezőjéről, megtorpanásról, kétegyesről, keserves küszködésről tanúskodik. „A »Sirály« nem akar, nem tud felrepülni: valamilyen súlyos, sáros földi anyag tapad szárnyaihoz. // Kínlódva és halálfáradtan írom, apró részekre bontom, s a részeket megmunkálva, dadogva haladok valahogyan, centiméterenként, a részletek értelmé felé. Úgy érzem, az egész nem jelentős, aztán nem őszinte, s a legnagyobb baj és átok, hogy nincs zenéje, nem lebeg... Ez a Sirály a földön totyog, mint egy túzok vagy liba. // Ugyanez az ellenállás, mindenben, amit írok, az újságcikkekben, e naplójegyzetekben is. S egy szándék és akarat, mely erősebb, mint minden gyöngeségem és csüggedésem: nem engedni, odakötözni magam e viharba jutott hajó árbocához, utolsó pillanatig vezetni ezt a különös ütközetet, mely életem első nagy válsága, a hitetlenségnek, a munkámba vetett hitnek válsága. Csak nem engedni a kísértésnek, egy pillanatra sem. Inkább ott dögölni meg, két rossz, süket mondat között.” – A krizistudat, a letargia azonban mulékony állapot volt, s tűntével fölöröpent a *Sirály* is. Két naplórészlet bizonyítja ezt. „Nem akarom és nem merem megcsalni magam, de az elmúlt héten – mikor azzal a tudattal élek, hogy kizártam életemből mindenfajta újságírást – könnyebben írom a »Sirályt«, felszabadultabban, s azt hiszem, nem is rossz, amit e héten írtam. Mintha visszakaptam volna hangomat”, illetőleg: „Úgy írni, hogy mindig a teljes élet és a teljes látomás sugározzék minden részletből, délibábszerű remegéssel, akkor is, amikor egy tárgyról, vagy egy alak külsejéről beszélsz. Mindig az egész világról és a teljes életről írni.” – A műre vonatkozó újabb bejegyzések elméleti szempontból is fölöttébb érdekesekek és fontosak. Kiderül belőlük, hogy – Babitscsal mondva – „Nem az énekes szüli a dalt: // a dal szüli énekesét”, kiderül, hogy a téma és az anyag (az „égi kéz” átnyújtotta „tervrajz”) a saját törvényeit követi, s fölébe kerekedik az alkotói szándéknak – más szóval: nem a szerző írja a könyvet valójában, hanem inkább a regény írja önmagát. „Soha nem tudjuk, mit akar mondani rajtunk át az Isten! A »Sirály« most, mikor a végét írom, átalakult a személyiség különbözőségének problémájává – ez volt a téma egyetlen értelme, ide kellett eljutnom a »történet«-en át, logikusan és kérlelhetetlenül. Ezt terveztem? Nem, ezt tervezte velem az Isten, mikor rámparancsolt, hogy írjam meg ezt a regényt”, s nyilvánvaló, hogy e gondolatot lombosítja tovább egy későbbi, terjedelmes eszme-futtatás: „Mifajta kaland egy regény! – ha tudnák a jám-

bor olvasók s azoknál is jámborabb írók, kik ártatlan biztonsággal haladnak az előre megrajzolt »cselekmény« keskeny ösvényein... Mifajta kaland, mikor a regény élni és terjeszkedni kezd, akarattunktól és tervüinktől függetlenül, a téma eredeti keretein túlárad, önkényes burjánzással, mintha egy gondosan kicirkalmazott, szép és nyájas kertben hirtelen trópusi virágzásba kezdene minden fa és növény! Egy pillanatban veszélyes lesz a regény, a kertből őserdő lesz, titokzatos, vijjogó hangokkal, surranó tüneményekkel, árnyékkal és fénnel, viharral és szárazsággal, melyet nem is gyanítottunk elébb... Boldog mesélők, akik a regény tájain át egy vicinális sínjein haladnak! Néha térdrebukom (sic!) a dzsungelben, mely elhatalmasodott a téma körül, s négykézláb kúszva haladok tovább.” – Az 1943-as *Napló*ban még két följegyzésre bukkanhatunk a *Sirály*ról. Mindkettő a regény elkészültét, illetőleg a megírásával vállalt kockázatot adja hírül, s szűkszavúsága okán mindkettő (kivált az elsőként citált részlet) többé-kevésbé enigmatikus. „A »Sirály« valahogyan elrepült velem a ködbe... nem bánom, hogy így történt, de nem vállalnám mégegyszer (így!) ezt a felelősséget”, illetve: „Befejeztem a »Sirály«-t – afféle *salto mortale* lett számomra írás közben ez a könyv. Gyakran nem mernék vállalkozni ilyen halállengésekre; egyszer talán sikerül, de aki gyakran vállal ilyest, végül is nyakát szegi.” – Utolszor az 1944-es diárium emlegeti a *Sirály*t, s nem épp hízelgően nyilatkozik róla. Az immár *A nővér* szövegén dolgozó Márai hirtelenül odaveti: „...szeretném megírni ezt a regényt, melyhez őszinte kedvvel fogtam, – nem úgy, mint tavaly ilyenkor a »Sirály«-hoz.”¹

Kitetszik az eddigiekből: az író maga ambivalens viszonyban állott tulajdon művével. Nyaktörő mutatóvánná, „halálugrássá” vált számára ez a könyv (vajon miért?), izgalmas és tanulságos is volt neki a *Sirály*al vívott küzdelem, de kelleetlenül teljesített feladat is, érzékelt a regény organikus voltát és bizonyos (meg nem nevezett) értékeit, ám vélte jelentéktelennek, nehézkesnek, zeneietlennek úgyszintén, és kétszer is az „őszinteség” hiánya miatt marasztalta el (nem ártana tudnunk, mit értett ez utóbbin, lévén az alkotó és az alkotás „őszintesége” avagy „őszintétlensége” teljességgel talányos fogalom). Egy bizonyos: ha tán sokat küszködött is vele, elkészültét követően a *Sirály* tüstént érdektelen lett Márainak, és – bizonyítja az 1944-es naplórészlet – nem csupán azért, mert már újabb témák, újabb művek kötötték le figyelmét. Ez a felemás viszony, ez a végső elhárítás befolyásolhatná, sőt, eleve meghatározhatná akár a mi véleményünket is, ám a befogadói értékítélet nem függvénye szükségszerűen az alkotóénak, kivált, hogy tudjuk: bármely mű szerzői értékelése (hasonlatosan a szerzői értelmezéshez) egy csupán a lehetséges értékelések közül. Márai (ön)ítélete nem merevülhet előítéletté mibennünk.

Hasznos, ha megőrizzük elfogulatlanságunkat, mérlegelő tárgyilagosságunkat az egykorú kritikák (többnyire inkább csak recenziók), illetőleg a későbbi, irodalomtörténészek adta interpretációk és minősítések olvastán is. Hasznos, mert végetes, egymást kizáró állásfoglalásokkal szembesülünk. Akadnak, kik szerint a *Sirály* makulátlan remeklés, s akadnak, kik szerint kevés híján fércmű. Elragadtatás és elmarasztalás egyként kijutott e regénynek, s meggondolkodtató: az utóbbi véleményt rendre jóval súlyosabb szavú ítések és irodalmárok képviselték, az előbbit pedig mára elfeledett avagy megfakult nevű bírálók. Kínálkoznék hát, hogy a tekintélyelvhez igazodjunk, ám ha ezt tennők, vizsgálódásainkat s értékelésünket újfent csak egy előítéletnek rendelnők alá. Az a prejudícium működnék bennünk eleve, hogy a *Sirály* rossz, elhibázott alkotás, s valójában nem a regénnyel lépnénk kapcsolatba, hanem korábbi, elmarasztaló interpretációival, nem annyira a művet látnók, mint inkább a reá tapadt becsmérlő minősítéseket. Ahhoz, hogy magával a szöveggel találkozzunk, félre kell(ene) tolnunk a róla szerzett előzetes ismereteket, ahhoz, hogy magát a szöveget értelmezhesük és értékelhesük, külön kell(ene) választanunk tőle a korábbi elemzéseket. Persze, bármely mű „megtisztítása” az idők során reá rakódott ítéletektől és előítéletektől jószerével reménytelen és illuzórikus vállalkozás, hiszen az alkotás szinte bonthatatlanul összeszövődik azokkal az interpretációkkal, kijelentésekkel, amelyek vele kapcsolatban elhangzanak. Csakis egy módon őrizhetjük meg (relatív) elfogulatlanságunkat és tárgyilagosságunkat a *Sirály* olvasása és értelmezése közben: ha nem vétjük ab ovo szem elől azt az elvet, amelyet Hans-Georg Gadamer „a tökéletesség előlegezésének” nevez.² A tudatos rosszhiszeműség kizárja az objektivitást, s amíg az ellenkezője be nem bizonyosodik, minden könyvet megillet az „ártatlanság” vélelme – a Máraiét is.

„A tökéletesség előlegezése” a regényre vonatkozik. Nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy máris és végleg a *Sirály* dicsőítőinek táborához csatlakozunk, teljességgel elhatárolódván bírálótól. Annyit jelent, annyit jelenthet csupán, hogy egyelőre – a mű vizsgálata előtt – sem a magasztaló, sem az elmarasztaló véleményeket nem tekint(het)jük érvényesnek. Részrehajlás, igazságtartalmuk latolgatása nélkül ismertetjük őket.

A kortársi kritikák közt összesen egy akad, amely szinte minden értéket elvitat a *Sirály*tól: a hajdani Márai-rajongó Örley Istváné³ – a többi recenzió kritikai észrevétel nélkül hódol a mester új regényének.⁴ Utóbbiak közös jellemzője a kurtaságból fakadó szűkszavúság (az egyetlen terjedelmesebb írás a tragikus sorsú Gönczy Gáboré, a *Nobody Nemo* szerzőjéé), s az elemzést – kényszerűen is – helyettesítő kinyilatkoztatás. A recenzensek összefoglalják a mű fabuláját, és magasztalják Márai modernségét, a könyv kom-

pozícióját, lélekábrázolását, „mágikus” mivoltát, drámaiságát, párbeszédeit, stílusának pompáját – ki ezt, ki azt, ki többfélét is. Nem így Örley István. Ő vitriolba mártja tollát, s gyilkos – csalódottságtól fűtött – szarkazmusa a *Sirályt* megelőző művek zömét sem kíméli. Örley vádjai számosak és igen súlyosak. A szerinte is ragyogó tehetségű, noha „...nem különösképpen (sic!) tudatos...” s az „idegen” hatásokat mindig is túl nagy készséggel és bőséggel befogadó Márai utat tévesztett, hűtelenné vált önnön alkatahoz és pályakezdése értékeihez. Egyik legfőbb erénye, „...önkínzó őszintesége” nyomtalanul elveszett (emlékezzünk: a *Napló* úgyszintén az őszinteség hiányát panaszolta...), s mert „...valójában feminin, könnyen befolyásolható művész”, az őt korántsem önzetlenül tömjénező kritika és a sznobok feltétlen hódolata rengeteget ártott neki. Szólamosságba, gyanús termékenységbe csábulva „...példátlan gyorsasággal lökte ki műveit...” A hanyatlás a *Féltékenyekkel* kezdődött, s bár – részleteikben avagy egészükben – értékes művek azóta is születtek, „...bizonyos (...), hogy az író pályájának ez a szakasza egészében süllyedő jellegű. A válság mélypontját pedig az utolsó Márai-regények jelentik. A kórkép a *Sirályban* még szembetűnőbb és ijedelmesebb, mint az ugyancsak zavarbaejtő (így!) a *Gyertyák csonkig égnekben*.” Lesújtó, könyörtelen ítélet, s Örley nem marad adós az indoklással. A *Sirály* abszolút mélypontja az – addigi – életműnek, mert meséje együgyű és hamis, mert a benne szereplő alakok pusztán „Árnyképek, fantomok. Az író lírai áradásának csatornái”, mert a mű a Márai-regények szokványos képletét ismétli („...rövid nyitány után egy hosszú éjszakai beszélgetés...”), mert minden bölcselkedő eszme-futtatása „zavaros és kusza”, oly „...szóáradat (...), mely iránytalan hömpölyög erre-arra”, mert a könyv „végzet-misztiká”-ja hazug, „...merő kód, gomolygás, zavar”, ráadásként „kínosan szellemes”, afféle „zsurnaliszta-miszticizmus”, „beoltva” Wassermann, Werfel és Kästner „híg, kacér miszticizmusával” (az említett szerzők hatását mindennemű bizonyítás híján tételezi a kritika), mert a szerző – korábban joggal csodált – nyelv-művészete felhígult, talmi lett, szólamos, modoros, önismétlő, „...szerencsétlenül ironikus (sic!) és költői”, mintha „a saját stílusparódiáját” adná, mert... – szükséges az apróbb kifogások felsorolása is? „...a válság a lehető leghevesebb...” – zárja bírálatát az ítéző – az írón „...csak a legkegyetlenebb számvetés...” és önvizsgálat segíthet.

Két évtizednek kellett eltelnie, hogy a *Sirály* ismét szóba kerüljön. A magát marxistának tituláló (s Márai iránti rokonszenvvel a legkevésbé sem vádolható) irodalomtörténet-író Örley István ítéletéhez csatlakozott. B. Nagy László úgyszintén a *Féltékenyek*től számítja Márai hanyatlását, majd, miután a *Színbád hazamegy* és a *Vendégjáték Bolzanóban* című regényen is alaposan elverte a port, ekként folytatja: „A mélypont az 1944-ben (1943-ban...: L.H.) megjelent *Sí-*

rály. A mese rossz kalandregény, rosszabb, mint a *Mészáros* – s e sommás ítélet alátámasztásául Örley citálja tanúságba.⁵

Újabb két évtized múltán kezdődött meg Márainak és oeuvre-jének átértékelése, ám ha a szerző és az életmű „rehabilitáltatott” is, e regény a rossz alkotások listáján maradt. A „mélypont” minősítés ugyan már csak elvélve bukkan elő⁶, a kedvezőtlen megítélés azonban nem vesztette érvényét. Rónay László – noha nem osztja mindenben Örley vélekedését, s nagy tapintattal beszél e könyvről – abban látja a *Sirály*, valamint *Az igazí és A gyertyák csonkig égnek* legfőbb hibáját, hogy Márai a maga létkérdéseit a három regényben „...nem tudta egységes, elhithető, szilárd kompozícióvá gyúrni.”⁷ A másik monográfus, Szegedy-Maszák Mihály részletezőbb és szigorúbb kritikát mond ennél. Elutasítja bár Örley hanyatlás-konceptcióját, rámutatván: minden termékeny író életműve – ekként a Máraié is – szükségképp hullámzó színvonalú, e könyv számára viszont ő sem talál mentséget. Szerinte a *Sirály*ban „...az elbeszélés lassú üteme már rossz értelemben vett retorikával, fölösleggel párosul”, ez a regény „...valóban gyenge mű”, s „Nem a cselekménytelenség, de a műfaj eldöntetlensége okolható a művészi kudarcért. Az elbeszélés hol színpadi utasításhoz, hol értekezéshez hasonlít, s közülük egyik sem kapcsolódik szervesen a belső nézőpontú történetmondáshoz. A regény össze nem illesztett töredékek halmazára emlékeztet.” Márai a nagyepikai alkotásaiban „...olykor engedett a színpadiasság kísértésének.”⁸

Nincs mit szépíteni rajta: olybá tetszhet, hogy mivel a mű védelmét „el látó” írások meglehetősen érviányosak és sokkalta erőtlenebbek a vádbeszédeknél, a *Sirály* sorsa egyszer s mindenkorra megpecsételtetett; épelméjű olvasó és kutató nem a tökéletesség, hanem csakis a tökéletlenség előlegezésével közeledhet hozzá. Nekünk azonban úgy tűnik föl: lehetséges, sőt kívánatos a perújrafelvétel, részint azért, mert az elmarasztaló vélemények sem mindig bizonyítják kellőképpen a maguk igazát (inkább kihirdetnek, mintsem argumentálnak), részint meg azért, mert a recenziók és a nagyobb igényű elemzések egyike sem tanúsítja a regény valóban mély megértését. „...másképp értünk, amikor egyáltalán megértünk” – rögzítette a modern hermeneutika egyik alaptételét Gadamer.⁹ A *Sirály* interpretálóit azonban gyakorta nem a „másképp értés”, hanem a részleges avagy a hiányos értés, némelykor egyenesen a félreértés jellemzi, s ennek egyik (ha ugyan nem a legfőbb) oka – kiderül többük szövegéből –: a vizsgált mű felületes ismerete. Számunkra – eufemisztikusan mondva – kétes hitelű minden értékítélet (lett legyen magasztaló vagy ledorongoló), amely nem a másképp értő megértésből következik. Úgy gondoljuk hát, semmiképp sem fölösleges ismét eltöprengeni a *Sirály*on, a korábbiaknál tán mélyebb megértés s a szélsősé-

geket tán elkerülő újraminősítés reményében. Kísérletünk során mindvégig a tökéletesség előlegezésének gondolata vezérel – másként aligha vehetnők észre a regény esetleges értékeit és érdemeit. Magával a *művel* szándékozunk foglalkozni, nem tartjuk így feladatunknak a már ismertetett vélekedések rendszeres és tételes igazolását avagy cáfolását. Okfejtésünkéből – olykor közvetlen, olykor közvetett módon – úgyis kiderül, mit fogadunk és mit vetünk el az eddigi megállapítások közül.

A *Sirály* – nem különbözvén a harmincas-egyvenes években fogant Márai-művek zömétől – tipikus *krízisregény*. Kettős, egymással összepántoló válsághelyzet adja magvát a történetnek, oly kritikus szituáció, amelyben mind a nemzeti, mind az egyéni sors a végzet közelébe sodródik. Az eseménytelen cselekmény időtartama ezúttal is felőtlen rövid, néhány óra csupán: egy téli nap kora délutánján indul a história, s messze még a pirka-dat, amidőn már véget is ér. Kurta regényidő, mindössze két szereplő, kevés számú helyszín: egy – meg nem nevezett – minisztérium hivatali szobája, az egyik Duna-híd, egy eszpresszó, az Operaház és (kétszer is) a szintűgy anonim férfi lakása. S mert a Márai-féle krízisregény tán legállandóbb tartozéka a zárt térben lezajló éjféλι szópárbaj (lásd: *Zendülők, Válás Budán, Vendéjáték Bolzanóban, A gyertyák csonkig égnek*), ez utóbbi enteriőr a díszlete a két protagonista hosszú – a könyv összterjedelmének több mint a felét kitevő –, éjszakai diskurzusának. A férfi és a nő eszmecekeréje azonban – szokás szerint – inkább csak formálisan párbeszéd; csupán kevés részlete tartja fönn a dialógus látszatát, igazából egymást követő s egymással alig érintkező hatalmas monológokat olvashatunk. – Nincs kétség: a *Sirály* mint modell, mint struktúra, nem egyedi, öntörvényű képződmény, hiszen régebbi, immár többször is kipróbált szerkezetet, fogásokat, megoldásokat ismétél. Ámde nem kétséges az sem: a műbe zárt világ, a szövegben megjelenülő problematika egészen más, mint volt a korábbi krízisregényeké. Az alapképlet, a jellegadó sajátosságok majdnem teljes azonossága nem fedheti el a *Sirály* kérdéssorának, gondolati anyagának egyedi voltát, az ismétlődés a különbözést. Írásunk címének első fele erre az összefüggésre is vonatkozik.

Mivel a regény 1943-ban látott először (s mindmáig utoljára) napvilágot, nem szükségtelen tán kivonatolnunk a benne történetek lényegét. Nem haszontalan e művelet továbbá azért sem, mert ennek híján elemzésünk „légüres térben” mozogna, s rébuszokban kényszerülnénk beszélni.

A *Sirály* névtelen hőiséhez, a negyvenöt esztendőös miniszteri tanácsoshoz épp akkor érkezik hívatlan vendég, amidőn a férfi befejezte egy szigorúan bizalmas, az ország szempontjából sorsfordító irat (minden bizonnyal a hadüzenet) megszövegezését, s tettének gyászos következményein és tulajdon

életkilátásain mereng. A nem várt látogató, egy fiatal finn nő a lelke mélyéig fölkavarja a tanácsost, hiszen külsejében hasonmása évekkkel előbb öngyilkossá lett kedvesének, elannyira, hogy percekig képtelen szabadulni a kényszerképzettől: maga Ilona kelt ki sírjából, s tért vissza hozzá. A szép, ifjú leány – Aino Laine, vagyis *Egyetlen Hullám* a neve – vízumhoz, tartózkodási engedélyhez, illetőleg álláshoz szeretne jutni a férfi segédelmével, az pedig, lassanként fölocsúdván a döbbenetből, meghívja estére az Operába. Együtt távoznak a minisztériumból, majd, miután szemügyre vették s a maguk módján kommentálták az északról jött sirályok éhes tülekedését a befagyott folyó fölött, elválnak útjaik. A fejét fájlaló férfi egy tömegemberektől zsbongó eszpresszóba tér be, hogy kávézás közben felidézze elhalt kedves rejtélyes históriáját. Ilona – csak az öngyilkossága után derült ki – kettős kötődésben élt: miközben az ő szeretője volt, tanára, egy híres vegyészprofesszor démoni vonzásában vergődött. Kihez tartozott voltaképp a lány? Miért dobta el magától az életet? Tán anyjától, nagybátyjától örökölte az önpusztítás hajlamát? – nem tudhatni; a titok vele szállt a sírba, miként az is csupán sejthető, hogy a vegyész különös hatalmát szuggesztív lényének, a megszállottságából sugárzó erőnek köszönheti. Lakására érvén, a tanácsos tovább töprenkedik a küszöbön álló háborúról, Ilonáról és hasonmásáról, arról, hogy a teremtés műhelye mindig ugyanazokat az ősmintákat ismétli gépiesen, testünkben nem, csak a lelkünkben lehetünk egyediek, s arról, hogy az alakmás, a „másodpéldány” feltűnése neki, az öregedő férfinak ismét a szerelem hívását jelentheti. – A minisztériumban töltött újabb órákra nem kíséri el a regényszöveg a főhóst, az Operaházba annál inkább, ahol is – a mű belső összefüggéseit s egyik kulcsszavát illetően korántsem véletlenül – épp Verdi *Alacosháját* adják. A dalszínházi este – az utalások szerint – előbb étteremben, majd a férfi lakásán folytatódik, s ez utóbbi helyen hangzik el a már említett, hatalmas „párbeszéd”. Durván egyszerűsítve: a nő elmondja, mily baljós előjelek után bombázták le szülőházát Helsinkiben, mint kelt ő útra ezt követően, sokféle bolyongva Európában, s mint élte meg a béke utolsó csodapillanatát a mit sem sejtő Párizsban s egy pazar, empire kastélyban egy öreg, magas rangú francia politikus oldalán, ki tudta már, hogy két nap múlva megindul a német hadsereg, s az együtt töltött éjszaka után meg is osztotta ezt a titkot a lánnyal. (A franciaországi história legfőbb elemei – a béke végóráinak ragyogása, a gyanútlanul, mégis szorongva élvezkedő Párizs, az operaházi este, a vacsora, a közös éjszaka a közelgő háború titkát őrző, majd eláruló államhivatalnokkal stb. – oly kísértetiesen hasonlítanak a Budapesten történetekhez, hogy bizvást állíthatjuk: a rész az egészre, az egész a részre mutat, egyik a másikában ismétlődik, verődik vissza, s ekként a *Sirály* öntükröző regénynek tekinthető – mint például Novalistól a *Heinrich von Ofterdingen* Hessétől *A pusztai farkas*,

Ottlik Gézától a *Hajnali háztetők* avagy az *Iskola a határon* stb. –, az eseménysor és a problematika vonatkozásában is.¹⁰ A férfi másról beszél. Előbb azt a rögeszméjét akarná bizonyítani és elfogadtatni, hogy Aino Laine másvalakivel (Ilonával) azonos – eközben meg is csókolja a leányt –, utóbb felhőmpölygő „áriája” pedig arról szól, hogy az események, helyzetek, személyek örökös ismétlődését mindig átszínezi a különbözős, s épp az eltérést, az árnyalatot keressük és szeretjük egymásban, hogy kettejük (újra)találkozását a végzet, valamely titkos törvény parancsolta, s hogy egy férfi akkor lesz éretté a szerelemre, amidőn elhagyja a nyugtalan ifjúság, s megtelik Istennel és a halállal. Áradó magánbeszédét telefoncsörgés szakítja félbe. Valaki – föltehetően előjárója, a miniszter – valami multhatatlanul fontosat közöl vele éjnek évadján – minden bizonnyal azt, hogy a hadüzenet érvénytelen, s az ország haladékot kapott a sorstól. A nő, kinek számos elejtett szava, utalása sejtette már jóval korábban, hogy titkos küldetésben jár a tanácsosnál (hírszerző, ügynök? kalandor? – nem tudjuk meg), félig-meddig kitalálja, miről tudósított a kései telefon, s a férfi, félig-meddig virágnyelven, meg is erősíti föltevését. Ezt követően a házigazda a szomszédos szobába megy, hogy kávéfőzést hirtelen ráérőssé vált vendégének, s éppen eldönti, hogy mégis vállalja az újabb, immáron valódi szerelmet Ilona „árnyalatával”, vállalja a világháború árnyékában a másik harcot, a nemek háborúját, amikor meghökkenően észleli: a finn lány, a számára is egy kissé kétes tünemény valamely – neki teljességgel ismeretlen – nyelven telefonál valakinek. E váratlan fejlemény lehűti, kijózanítja a férfit, ám hiába tér vissza számonkérésre készen. A nő, ki közben fölfedezte az íróasztalon Ilona fotóját, csak azt vallja be, hogy látta már e fényképet – a démonikus vegyésznel, hogy épp a „vetélytárs”, a tanár küldte sátáni ötlettel a tanácsoshoz segítséget kérni, s hogy a történetek után már elhiszi: vannak emberen túli, kifürkészhetetlen törvények, vannak végzetesen elrendelt találkozások, vannak csodák – kilétét, igazi küldetésének titkát azonban nem hajlandó elárulni. Sőt, tovább maradni sem hajlandó, mert megértvén a csodát s kettejük összetartozását, a maga gyanús személyével s rejtélyes missziójával nem akar a férfi ártalmára lenni. Elmegy hát, mert azokhoz is tartozik, akik a még nagyobb csodát: – a szó nem hangzik el – a békét akarják. A „Sirály” eltűnik a sötét éjszakában, s a tanácsos, miután megfürdette arcát a ködös párában és a nedves hópihékből – ezek a regény utolsó mondatai –: „...úgy érzi, soha nem volt még ilyen egyedül. De ugyanakkor érzi, hogy egy Kéz, mely a sirályok röptét és az emberek lépteit igazítja, vállán nyugszik. Végigmegy a sötét szobában, mint a vak – s mintha mégis vezetné valaki” (222.).¹¹

Ím, körülbelül ez volna a *Sirály*ban történetek summázata. Fűzzük még az eddigiekhez: a regény az egyértelmű közlések szerint a szovjet- finn háború,

illetőleg Franciaország német lerohanása után, valamikor 1940–1941 telén játszódik, s férőhőse – szemben Rónay László állításával¹² – a legkevésbé sem él „időtlenségben”, s számára aligha „megszűntethető” „a valóságos történelmi idő (...)” Nagyon is benne él a tanácsos a történelmi idő zajlásában, nagyon is kötődik ez idő konkrétumaihoz – más kérdés, hogy (hasonlatosan a leányhoz) bármikor képes elmerülni a belső, szubjektív időben. – Sajátossága a *Sirály*nak, hogy nem tagolódik fejezetekre. A kisebb-nagyobb – cím nélküli – szegmentumokat egy tipográfiai megoldás, a helykihagyás választja el egymástól, tér-, idő-, nézőpont-, beszédmód-, helyzetváltozást jelezvén. – S fontos megjegyeznünk: a regény a különféle szólalmok állandó és hirtelen cseréjére, nemegyszer keveredésére épül. A szerzői narráció gyakorta vált át, illetőleg olvad bele éntormájú belső monológba, ez utóbbiban többször is feltűnik a válságszituációkra oly jellemző önmegszólítás,¹³ a dialógusokban jelen van és kommentál is az elbeszélő, hogy a hatalmas magánbeszédekből szinte teljesen kivonuljon. Legtöbbször a férőhős szólama önállósul, illetve vegyül össze a történetmondóéval, ám akad példa az ellenkezőjére is (17–19. stb.); a szólamcsere – magától értetődően – mindenkor a perspektíva cseréjével is együtt jár, s a külső nézőpont csupán kevészer dominál a regényben.

A *Sirály* – ha pusztán az alaptörténet, az ösztövért fabula felől tekintjük – merőben kitalált, a személyes vonatkozásokat nélkülöző alkotás, oly fikció, amely semminémű közvetlen avagy közvetett kapcsolatot nem tart szerzője élettényeivel. Másként kell vélekednünk, ha a benne fölhalmozott gondolati anyag, a szövegen végighúzódo kérdésor felől pillantunk reá. Ez utóbbi esetben a *Sirály* személyes vonatkozásokkal teli, erősen szubjektív érdekű regénynek mutatkozik, oly könyvnek, amely alig-alig leplezi a maga vallo-másos karakterét. A főhős töprenkedései, vívódásai, dilemmái egyben az író töprenkedései, vívódásai, dilemmái is, elannyira, hogy a mű – némi túlzással – a Márait akkortájt nyugtalanító kérdések foglalataként is értelmezhető. S magánvilág és regényvilág, teremtő és teremtmény igen szoros kapcsolatát nem csupán a rokon vagy azonos gondolatok, tündődések, következtetések sokaságában, hanem még apró, felületi összefüggésekben is szemléllhetjük. A negyvennegyedik évébe lépő Márai kevés híján egyidős a tanácsossal (a *Vendégjáték Bolzanóban* Casanovájának életkora megegyezett a szerzőével), mindketten könyvek garmadáját őrzik polcaikon, mindkettejük létét beárnyékolja a háború, mindketten a békére, messze utazásokra, a tenger partjára vágyanak, s ha a *Sirály* főalakja ekként mélézik: „...beérném azzal a sétatúttal, Abbázia és Lovrana között, a babérfák alatt” (72), rímel erre az író 1970-es vallomása: „...az Adria számomra, nyaralási vonatkozásban mindig Lovranánál végződött.”¹⁴ De ne folytassuk az efféle bizonyítékok szemlézé-

sét, végtére teremtő és teremtmény rokon voltát leginkább a kettejük foglalkoztató problematika egybehangzásai igazolhatják.

Ama kérdések zöme, amelyekkel a regény férőháza viaskodik, sorrendre előbukkan Márai 1943-ban írott *Naplójában* is, mi több: e kérdések egy része már a *Füves könyvben* benne rejtezett. A hasonlóságok, az átfedések oly nagy számúak és meglepőek, hogy akár azon is medíthathatnánk: vajon a *Füves könyvből* és a diáriumból nőtt-e ki a *Sirály* problematikája, avagy épp fordítva: a regényből sarjadt a naplóbejegyzések bizonyos hányada – melyik előlegezi, melyik termi a másikat? Persze, alighanem a legcélszerűbb arra gondolnunk: a Márai-oeuvre oly egész, amely – függetlenül a műnemtől és a műfajtól – mindig és makacsul ugyanazon témák, gondolatok, kérdések körül forog. Ilyesmit tételezni kizárólag kellő súlyú és mennyiségű érve támaszkodva lehet. Tér híján csak az 1943-as *Napló, a Füves könyv*, valamint a *Sirály* szembesítésére szorítkozunk, mindössze kétszer pillantván túl e három mű vonta határokra. Kezdjük a leglátványosabb példakkal! A diáriumban egy helyütt ez áll: „Maeterlinck (...) Végső következtetése: ha mozgóképpel örökítenők meg az évezredekben az ember földi pályafutását, valószínűleg újra és újra ugyanazt az embert látnánk feltűnni és megjelenni a filmen, amint újra és újra fellép, s ugyanazon mozdulatokkal keresi helyét a világban.”¹⁵ A *Sirály* lapjain viszontlátjuk e gondolatot: „Maeterlinck azt mondja, ha mód lenne reá megörökíteni az embert a történelem pillanatain át, a mozgófénykép eszközeivel, mindig ugyanazt az alakot látnók fellépni az apró képeken, amint ugyanazon mozdulatokat végzi... a milliárd apró kép összegéből egy alak és egy cselekmény állana össze, személytelenül” (163–164. – lásd még: 171.) – Ha a *Napló* följegyzi: „Az asztrológus, aki a városban működik – öreg mérnök és matematikus – szentül hiszi, hogy (...) Három tény van, (...) melyen az emberi akarat nem tud változtatni: a születés, a halál és a végzetes párválasztás ténye. E háromszög sarkain belül az ember, ha öntudatosan él, diszponálhat sorsa felől”¹⁶, a regény kétszer is visszatér e teóriához: „Az asztrológusok, akik már nem viselnek hegyes süveget, s legtöbbször szorgalmas matematikusok csak, azt mondják, három tény van, melyen az emberi szabad akarat nem tud változtatni: a születés, a halál és a nagy párválasztás tényei ezek... Ez a három tény, mely erősebb, mint minden szándék és erő, amivel az ember önkényesen rendelkezik...” (175.), illetőleg: „A sors (...) a nagy emberi háromszögön belül, a születés, a halál és a párválasztás tényei között reábizza az emberekre, hogy döntsenek” (187.). – Ha a diárium nagy egyetértéssel citálja Rilke tanítását „a saját halálról”¹⁷, megteszi ugyanezt a *Sirály* főhőse is, szintén elhárítva „a statisztikai halált” (47–48., 50., 72., 75.), sőt – ez esetben túltekinthetünk a „körön”! –, az öreg Márai sem nyilatkozik másként.¹⁸

(Csupán mellékesen jegyeznők meg: a regény némileg pontatlanul idézi Rilke híres szavait: „*Man muss seinen eigenen Tod haben...*” [47. – Márai kiemelése!]? – helyesen: „*der Wunsch, einen eigenen Tod zu haben, wird immer seltener.*”¹⁹) – Ha a *Napló*²⁰ és a *Sirály* (43–49.) egyaránt viszolygással beszél a tömegvilág divatos gyűlhelyéről, az eszpresszóról s a benne nyüzsgő kétes egzisztenciákról, mindkét szövegrész visszamutat – most hágjuk át másodízben a „határt”! – a három évvel korábbi, remek tárcára, az *Eszpresszóra*.²¹ – Ha a regény többször is érzélgés nélkül, megkönnyebbülten búcsúzik az ifjúságtól (14–15., 176–180., 193.), csak azt a felfogást fejt ki bővebben, amivel a *Füves könyvben*²² és a diáriumban²³ szintűgy találkozhatni.

A tán kevésbé mutatós, ám nem kevésbé fontos egybehangzásokról immár csak utalásszerűen szólhatunk. A naplóíró foglalkoztatja – mások mellett – Huizinga, Freud, Talleyrand, Platón és Erósz²⁴, a regényhőst nemkülönben (27. – 23., 78. – 28., 149. – 174., 191. – 46., 175.). A *Füves könyv* – ironikusan – kifejti, miben hasonlatosak a nők a madarakhoz, jelesül a *sirályokhoz*²⁵, a diáriummal összecsengően vélekedik a mindenségben és az emberi élet alján honoló rendről, az örök ismétlődésről, a valóságon átragyogó csodáról és varázsról²⁶ – a regény úgyszintén tartalmazza eme problematikát (12–13., 25., 74–75., 84–85., 162–166., 172., 174., 176., 184., 186., 192., 194., 207–211.). A *Napló* – egyebek közt – a szerelemről, a szenvedélyről, a kötelességteljesítésről, az öngyilkosságról, a sértődés helytelenségéről, a városok egyszerre elviselhetetlen és nélkülözhetetlen voltáról is elmélkedik²⁷ – ugyanezen témák hasonló szellemben térnek vissza a *Sirály* ívein (23., 34., 43., 48–49., 50–51., 52., 57–59., 65., 68., 70., 73–74., 77., 154., 155., 161., 174–175., 187. – A regény vonatkozó oldalszámait – akár az elébb – ezúttal is csupán felsoroljuk, nem pedig az egyes kérdéseknek megfelelő bontásban és csoportosításban közöljük!). Folytathatók még egy darabig a szembesítést, ám már csak két dolgot említünk. Lényeges az egyik, a másik jóval kevésbé. Márai későbbi, mind keményebb ateizmusának ismeretében korántsem fölösleges megjegyezni, hogy mind a *Füves könyv*²⁸, mind az 1943-as diárium²⁹ tényként fogadja el Isten, a Gondviselés létezését, számol láthatatlan jelenlétével a világban – s a *Sirály* sem másként (27., 80–82., 85., 159., 161., 178–179., 222. etc.). Ehhez képest érdektelen (bár kétségkívül beszédes) az az összefüggés, hogy a *Napló* rögzíti egy „kéksav”-val elkövetett gyilkosság, illetve öngyilkosság hírért³⁰, majd a regény Ilonája is ugyanehhez a mérleghez fordul (52., 70., 175.).

A *Sirály* – igazolják valószínűleg az eddigiek – megannyi szállal fűződik szerzőjéhez; a Márait személyesen izgató kérdések és gondolatok tárgyasulnak benne. Mondhatnók úgy is: a vallomásos esszé regényjelmezt öltött magára, az írói szubjektivitás a személytelenített, fiktív alaptörténet árca

mögé rejtett. (Ezt értette volna Márai az „őszinteség” hiányán?) S a „jelmez”, az „álarc” szót használván, a könyv egyik kulcsfogalmához, vezérmotívumához érkezünk. Nem véletlen, hogy a két főhős épp az *Álarcosbál* tekinti meg az Operában, nem véletlen, hogy a tanácsos már a mű elején Luther eme mondatát idézi Huizinga híres munkájából, a *Homo ludens*-ből: „Alle Kreaturen sind nur Gottes Larven und Mummereien”(27. – Máraitól a kiemelés!). Az *álarc*, a *lárva*, az *álruha*, az *álarcosbál* több tucatszor bukkan fel a szövegben (az oldalszámok listájától ezúttal eltekintünk), s a szóismétléssel karöltve jár a (jelentés)különbözés. Senki és semmi nem az, akinek és aminek látszik, mindenki és minden maszkot visel. A személyek és a dolgok lényege megbúvik a vendégarc mögött, s csupán elvétve, kivételes alkalmakkor (avagy sohasem) sikerülhet a maszkok mögé pillantanunk. „Mintha valamilyen hátborzongató álarcosbál zajlana az élet alvilági napjain és éjszakáin – bál, nőekkel és férfiakkal, akik gyermekesen rémes, ismerős és riasztó lárvákat viselnek” (83.). Mindannyian a láthatatlan Isten álarcai vagyunk, s „Valami torz és fintorszerű van abban, ahogyan az ember Istenre hasonlít” (27). A földi lét nagyszabású maszkabál, hol a résztvevők valahányan álarcot és jelmezt öltenek magukra (37–38., 83., 84., 100., 129, 193.), evilági porhüvelyünk csak álarc, mit vissza kell szolgáltatnunk a Teremtőnek (99.), s e porhüvely – álarcok állandóan és nem is túl nagy változatossággal ismétlődnek (27–28., 79–80., 82., 83., 84., 128–129., 142., 193., 221–222.), a társadalmi és a magánéleti szerepek sem mások, mint álarcok, ekként a szerelem, a nemek viaskodása sem (23–24., 79., 84., 99–100., 130., 152, 199.), a háború csupán a „végzetnek” „...egyik álarcos változata...” s egy nőben is megtestesülhet (193., 199.), de álarc még a név is (25.)... S mégis, mindennek ellenére, e szövevényes, áttekinthetetlen világban rend honol, mert a „Boszorkánytánc”-ot (158.), a roppant, álarcos kavalkádot „...egy láthatatlan kéz igazgatja” (222.). A *Sirály* Márai káoszélményének *is* foglalatja, s a regényszöveg csupán a gondviseléselv ismételt hangoztatásával tudja ellenpontozni a zürzavart, hiszen a józan ész, az értelem – reádöbben a tanácsos is – semmiképp sem alkalmas és elégséges erre.

Hol álarcok vannak, ott titkok is vannak, kifürkészhető és (részben avagy teljesen) kifürkészhetetlen talányok. A mindenségben lakozó rejtély megfejthetetlen, s a világot, a népeket és az emberi kapcsolatokat, valamint az egyéni sorsokat igazgató „Végzet” vagy „Törvény” is csak rendkívüli pillanatokban fedí föl valódi arcát – az intuíció segítségével. Ilyen rendkívüli pillanatot él meg a *Sirály* férfinője (legvégül a nő is), a bergsoni intuíció eszméje pedig már *A sziget* írásakor nagy szerephez jutott Márai gondolkodásában.³¹ Titkok sokasága lappang az emberekben s az emberi kapcsolatokban úgyszintén, s ezek megközelítése azért oly nehéz (gyakorta lehetet-

len), mivel részint kimondatlanok, részint kimondhatatlanok. Önmagunkat is alig ismerjük – hangzik el már a tanácsos legelső meditációjában –, miként ismerhetnénk akkor másokat (6.)? Titkainkat vagy tudatosan őrizzük – mert „...akinek titka van, annak ereje van...” (145. stb.) –, vagy nem is vagyunk képesek néven nevezni őket. A *Sirály* a talányok regénye is. Némely titkok kipattannak, mert végül is elárulják őket (142., 146., 185–188.), mások viszont a narrátor vagy a hősök makacs hallgatása okán fölfejtlen maradnak, s az elbeszélő némasága bizonyos pontokon a mindentudás hiányát jelzi. Ekként a rejtélyek egy részével kapcsolatban csupán halavány sejtéseink, homályos feltevéseink lehetnek. Csak találgathatjuk, mi is volt Ilona öngyilkosságának valódi oka, hogyan került – a tanácsos készítette – fényképe a vegyészhez, mi a titka ennek a démoni és zseniális embernek, mit akart a nőtől, miért őrizte meg a fotóját, mit tartalmazott kettejük levelezése, miért hárult el – ideiglenesen – a háború végzete az ország fölül stb. S a finn leány kiléte, küldetése is talányos marad. A tanácsos aligha véletlenül látja már feltűnésekor „szép kalandornő”-nek (28., 30.), nem véletlenül gondolja róla, hogy tán „...valamilyen férfifeladata van a világban” (89.), nem véletlenül mondja a nő sem: „Mikor egy otthon bajba jut, sokféleképpen lehet segíteni (...). Van, aki otthon marad. Van, aki elmegy. Én elmentem (...). Finnországnak vannak barátai a világban, s ezeket a barátokat nem árt felkeresni” (116.), nem véletlenül provokálja diszkrétén, de folytonosan a férfit, titkát kicsalogatni akarván etc. Mindez meglehetősen egyértelmű, a nagyobb összefüggések mégis hiányosak avagy teljességgel elmosódnak. A leány múltjáról, európai bolyongásáról csupán töredékes közlések hangzanak el, nem tudhatni, ki a megbízója, a hírszerzésen túl mi a missziója, miképp került a híres francia politikus közelébe, hogyan vált el tőle, mit tett, hol járt, mielőtt Budapestre érkezett, kivel, miről, miféle nyelven beszélt telefonon az éjszakában, hová megy a tanácsos lakásáról – ne folytassuk! Az álarcok gyakorta nem hullanak le, a talányok gyakorta megmaradnak talánynak. „*Őszkár tudja, de nem mondja...*” – merő véletlenségből hangzanék el épp és csupán ez egy mondat az *Álarcosbál* szövegéből (100). – Márai kiemelése!)?...

Három – egymástól elkülönülő, egymással mégis laza kapcsolatban álló – „világtörténelmet” tart számon a *Sirály*. A népek örökkön, törvényszerűen megújuló háborúja az egyik, (184., 186. stb.) de „...van egy másik világtörténelem is, a csaták és békekötések mögött” (211. – lásd még: 167. stb.), a nemek háborúja, az egymásnak rendelt férfiak és nők szerelmi küzdelme, sőt, akad egy harmadik história, „világháború” is: kinek-kinek a múltó élete, „...személyes világtörténelme” (14.). Mindhárom világtörténelem a titokzatos végzet parancsainak engedelmessé válik, s mindháromnak legfőbb re-

gulája az ismétlődés, az örök visszatérés. Az „ewige Wiederkehr” Friedrich Nietzsche-i teorema mindig alaptétel volt Márai számára³² – a *Sirály* koncepciója is bizonyítja ezt. Az örök visszatérés azonban korántsem mechanikus: az ismétlődésbe állandóan belevegyül a különbözőzés, az azonosságba az eltérés, az „árnyalat”, s eme fölismerést a regény részint verbálisan, részint – s ez a művészibb megoldás! – belső megfeleltetésekkel, személyek, helyzetek, kapcsolatok szembesítésével, leginkább pedig az *öntükrozdő kompozícióval* adja tudtul. Minden visszatér, de minden – többé-kevésbé – másként tér vissza, minden hasonlít, de nem esik teljességgel egybe, a körforgás nem gépies körforgás. Amiként a beszédes nevű *Egyetlen Hullám* nem azonos, nem lehet azonos Ilonával, akként a tanácsos sem azonos, nem lehet azonos az öreg francia politikussal, amiként kettejük „viszonya” egyszerre emlékeztet s egyszerre elüt a legendás szerelmespárok históriájára és históriájától (163–167. stb.), akként mutat egymásra a regényegész és a betét, a budapesti este és éjszaka a párizsi estére és éjszakára: hasonlít és különbözik a kettő (varázslatos tavaszban játszódik az egyik, havas-jeges télben a másik, az operaelőadás után kastélyban folytatódik az egyik, legénylakáson a másik, az egyikben beteljesedik férfi és nő kapcsolata, a másikban elmarad ez, „ott” valósággá lett a háború, „itt” haladékot ad még a fátum etc., etc.) – „...az ismétlődés törvénye éppen olyan kemény és változhatatlan parancs, a jelek szerint, mint a változás törvénye, s aki elfogadja a változást, készüljön föl az ismétlődésre (...)” (162.).

E két törvény dialektikája – magától értetődően – az egyéni „világtörténelemben” is érvényes. Az ifúságtól búcsúzkodó s a szerelemmel – legalábbis így hiszi – egyszer s mindenkorra leszámoló tanácsos életébe újra visszatérhetne a szenvedély, amelynek tünetei, eseményei mindenkor ugyanazok (162., 191–193., stb.), ha nem szólna közbe a háború, meggátolván az ismétlődést. S túl az eddigieken: azonosság és eltérés egymásba öltődő problematikájának még egy vetülete is föltűnik a *Sirály*ban, s éppoly fontos ez, akár a korábbiak. Az Ilona és a finn leány kísérteties hasonlóságán, mi több: az emberi porhüvelyek örökös ismétlődésén meditatáló tanácsos, ki találkozott már tulajdon alakmásával is, Párizsban (80.), végül erre a következtetésre jut: „Mint a konfekciós raktárakban a próbababuk, úgy hevernek az egyforma szabású arcok és termetek valahol (...). A választék nem olyan nagy, mint hisszük (...). Az ember úgy képzei, egyetlen példányban készült, s egy napon meg kell tudnia, hogy szokványos és útszéli másolat: volt valahol, valamikor egy modell, melyet a természet közömbösen és szakszerűen másol, ismétel csaknem gépiesen, az időkön át. (...) a test több példányban is szaladgál a földön (...) minden pillanatban, gyúr és teremt a végtelen műhelyben jellegzetes mintákat a természet, millió és mil-

lió változatban, s mégis csodálatosan egy kaptafára. (...) S nincs is olyan túl sok minta a földön. (...) Isten nem talált fel tiszteletünkre külön modellt, csak ismételte és kissé másította a bevált és régtől feltalált mintát. (...) Talán egy tucat vagy tíz tucat mintát csereberélnek ebben a műhelyben...” (79–82., lásd még: 23., 26., 83., 85.). – Ez az elmefuttatás alapeszméjében meglepően emlékeztet Kosztolányi Dezső egyik, kétszer is kifejtett gondolatára. Az *Aranysárkány* Novák Antalja, látván két ember (apa és fia) nagy hasonlóságát, így töpreng: „Miért folyik a születések nagyüzeme, mikor csak ilyen egymáshoz hasonló, jól működő, de unalmas gyári áruk, ilyen szeretetre méltó, semmis portékák kerülnek ki a műhelyből?” – a *Boncolás* című novella elbeszélője meg ekként elmélkedik: „...miért ismétli a természet, már évezredek óta, mindig ugyanazt a mintát oly aggályos pontossággal? Annyira bevált az? Vagy nincs más ötlete? (...) némi alázat fogott el. Afféle gyári árunak éreztem magam.”³³ – A „modellek” csekély száma, a porhüvelyek állandó ismétlődése persze itt sem jelent teljes azonosságot. „*Én tudom, hogy a lelkem különbözik*” – hangoztatja a férfiós monológia (80. – a szerző kiemelése! Lásd még: 81., 82 etc.), vagyis legalább az „én”, a személyiség (s vele egyetemben a magánsors) nem tucatarú, hanem önelvű, egyedi tünemény.

Ámde bizonyos, hogy az „én”, a személyiség nem tucatarú, hanem önelvű, egyedi tünemény? A *Sirályban* két helyütt még ez is kérdésessé és kétségesse válik. „...az emberek semmitől nem félnek úgy, mint (...) a felismeréstől – fejtegeti a tanácsos –: a pillanattól, mikor az élet felfedi álarcait, s meg kell tudniok, hogy amit az álarc alatt oly görcsösen és féltékenyen őriztek, az »én«, nem olyan feltétlenül személyes valami, mint gőgös becsvágyukban hitték. *Az »én« vami közös, Aino Laine, valami ismétlődő, sokszor másolt, örökké vegyülő és újuló, s nem egészen feltétlenül személyes*” (128. – a kiemelések tőlünk!), majd meg: „*Emlékszel erre a kalandos időre (a népvándorlás korára: L. H.), kedves rokon? Én csak homályosan, abban a mélyebb álomban, melyet nem az agyvelő és az idegek álmodnak, hanem a személy előtti személyiség, az a bizonyos őslény, aki egyforma mozdulatokat végez az emberiség történetének oktató mozgóképén...*” (171. – a mi kiemeléseink!). Ez a nem feltétlenül személyes, hanem közös „én”, ez a mélyebb álom, amelyet a személy előtti személyiség, az őslény álmodik, minket – a Márai előtt sem ismeretlen – Carl Gustav Jung *archetípus-teóriájára* emlékeztet. A *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába* című, híres munkából idézünk: „A személyes emlékeken kívül mindenkiben adva vannak a nagy, ősi képek, (...) az emberi elképzelés örökölt lehetőségei arról, ami ősidők óta mindig is volt. (...) Ezeket a képeket vagy motívumokat archetípusoknak (vagy dominánsoknak) neveztem. (...) *Meg kell különböztetnünk a személyes tudattalant és egy sze-*

mélytelen vagy személy fölötti tudattalant. Az utóbbit kollektív tudattalannak is nevez-
zük, mivel ez független az egyéntől és teljesen általános, tartalmát mindenütt megtalál-
hatjuk, ami a személyes tartalmak esetében természetesen nincs így.(...) Az ősi képek
az emberiség legrégebb és legáltalánosabb képzetformái”³⁴, és – ezt már
Buda Bélától citáljuk – „Az egyes ember életében ezek főleg álmokban és
fantáziákban kerülnek felszínre”.³⁵ Könnyen meglehet, hogy ama két szö-
veghelyen csakugyan Jung elméletére visszhangzik Márai, ám bárhogyan van
is: a *Sirály* nem a „kollektív tudattalant” fürkésző alkotás, hanem sokkal
inkább a különözés, az öntörvényű, személyes „én”-ek regénye.

A vizsgált könyv többször is (7., 8., 50., 171., 175., 191.) varázserőt tulajdo-
nít a szónak (egy szépíró esetében – gondolhatnók – emez elképzelés nem is oly
meglepő), a szónak, amely megelőzi és involválja a tettet, sőt, hatalmasabb is
nála. „Nem tudod – kérdi a férjfiós –, hogy a szó és fogalom valamikor egy-
értelmű volt a cselekedettel és a valósággal? Az ember megszólította a világ
tüneményeit, szóval és fogalommal, s a világ egyszerre átalakult cselekménnyé
és valósággá. A szónak rettenetes hatalma volt, az idő elején, mikor alakot
adott a világnak. S ezt a hatalmát, torzabban, de kegyetlen erővel megőrizte a
mi időnkben is. Néhány szó elhangzik, s megváltozik a világ”... (131.), majd
arról szól a tanácsos, hogy még egy név sem pusztá véletlen: „megszólítja” s
determinálja viselőjét (132). Az itt kifejtett teória részint a *Bibliára*, János evan-
géliumára mutat vissza („Kezdetben vala az Ige...), részint Ralph Waldo
Emerson esszéinek egy gondolatára („A szavak és a tettek az isteni energia
nem is annyira eltérő módozatai. A szavak is tettek, s a tettek is a szavak faj-
tái”³⁶) – e művet Márai olvasta is, igaz, már a *Sirály* elkészülte után³⁷ –, másrészt
viszont előre is mutat, John Langshaw Austin beszédaktus-elmélete felé.³⁸ Ez
utóbbi összefüggést jelezzük csupán; kifejtése nem áll módunkban, s nem is
tartozik feladataink közé.

Kínálkoznék még néhány szempont a regény vizsgálatához, ám már csak
kettőt hozunk elő. A *Sirály* is – akár *A Garrenek műve* – búcsú egy kultúrától,
egy értékteli múlttól, egy életformától, a békeidők szépségétől, s a szöveg
tűnődő, mély nosztalgiával, fájdalmas és lírai futamokkal idézi meg az ope-
raházi esték és a világutazások csodáit, egy pusztulóban lévő műveltség
fényeit (10–14., 72–74., 91–92., 98–99., 135–144., 147–153. etc.).³⁹ „Ez volt
Európa legmélyebb értelme, mikor is?... Tegnap még, vagy két év előtt”
(11). ugyanakkor a *Sirály*ban is benne él a keserűség, amely az *Idegen embe-
rekben* szólalt meg először: a magyar csupán lenézett, „vidéki rokon”-nak
számít Európa szerencsésebbik felén (136., 171–172.).

Mindebből a legkevésbé sem következik, hogy e regény makulátlan remek-
mű. Nem az, egyebek közt azért nem, mert Márai elköveti benne ama hibát,
amelytől Esti Kornél óvja a „kettejük” históriáját megírni szándékozó Kosztolá-

nyit: „Össze ne csirizeld holmi bárgyú mesével.”⁴⁰ Bárgyúnak a *Sirály* meséjét aligha nevezhetnők, ám vitathatatlan, hogy az alaptörténet mesterkéltnak, kimódoltnak, vajmi kevésbé „hitelesnek” tetszik, már első pillantásra. (Legfőként az egyik mellékszál, a vegyész, a „fabricator doli” szerepeltetése kelt fölöslegesen vadregényes, erőszakolt benyomást, de akár a fabula egészét is kifogásolhatjuk.) A végső soron igen egyszerű mese túlon túl is csinálnak tűnik föl, illeszkedései úgy hibátlanok, hogy egyszersmind spekulatív voltak is folyvást érzékelhető. Tudjuk, hogy miért nélkülözhetetlen ez az „alaprajz”, ez a „képzet” (például a variációs ismétlődések „szemléltetése” okán), művi jellegét tagadni mégis nehéz volna. Az értekező betétek nagy számát és terjedelmét a magunk részéről nem kárhozzátjuk (Márai legtöbb regényében sincs ez más-ként!), azt annál inkább, hogy a „sirály”-motívum még allegóriának sem marad meg: túlírtta, teljességgel dírektté, – mondjuk ki – didaktikussá válik, s hogy a perspektíva – és szölamváltások nemegyszer váratlanok és indokolatlanok, némileg szeszélyesek. S vajon csakugyan önnön stílusparódiáját nyújtana a *Sirályban* a szerző, csakugyan híggá, szólamossá, modorossá lett hajdani nyelvművészete? Nemigen osztjuk eme vélekedést. Kétségtelen, hogy Márai kedvelt és makacsul visszatérő retorikai megoldásai, állandó fordulatai és szó-társításai feltűnnek e könyvben *is* (akkor viszont miért épp ezt az egyet marasztaljuk el?), kétségtelen az is, hogy a joggal csodált, mágikus stílus ezúttal némelykor szépelgésbe, negédes futamokba csúszik át (lásd például a csókjelenetet: 120–123. stb.). Ámde szintúgy kétségtelen, hogy a szöveg nagyobbik hányadában ez az „irály” megőrzi régi fényét, s példának okáért a két operaházi epizód (86–101., 135–144.) bámulatos nyelvi fantáziáról és erőről tesz tanúságot.

Mélypont volna a *Sirály*? Bizonyos, hogy nem tartozik Márai legértékesebb, legemlékezetesebb regényei közé. Mindenesetre: ha netán mélypont volna, akkor sincsen oly alacsonyan, hogy az életmű magaslatai felől szemlélődvén, ne vehetnők észre.

JEGYZETEK

- ¹ Az idézett szövegeket – a citálás sorrendjében – lásd Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., 1990. 35–36., 41–42., 46., 49., 56., 65., 69., 70–71., 124. (A kiemelés a szerzőtől!)
- ² Vö.: Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1984. 209. (Fordította és az utószót írta Bonyhai Gábor.)
- ³ Örley István: *Klasszicizálás vagy útvészítés*. In: *Magyar Csillag*, 1944. február 1. (3. szám) 175–179.
- ⁴ V(ass) L(ászló): *Márai Sándor. Sirály*. In: *Híd*, 1944. január 15. (2. szám) 28. – Fábián István: *Márai Sándor. Sirály*. In: *Magyar Kultúra*, 1944. február 22. (4. szám) 47–48. – Gönczy Gábor: *Márai Sándor. Sirály*. In: *Protestáns Szemle*, 1944. február, 61–63. – Horváth Miklós: *Márai Sándor. Sirály*. In: *Katolikus Szemle*, 1944. március, 92.

- ⁵ Vö.: *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966. 721.
- ⁶ Lásd például: Grendel Lajos: *Janus-arcú Márai?* In: „*Este nyolckor születtem...*” *Hommáge a Márai Sándor*. BÁR-könyvek, Szombathely, 2000. 83.
- ⁷ Vö.: Rónay László: *Márai Sándor*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1990. 324–325.
- ⁸ Lásd Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1991. 38., 56–57.
- ⁹ Vö.: Gadamer: i.m. 211. (A szerzőtől a kiemelések!)
- ¹⁰ Az öntükrözés kérdésköréről és jelentőségéről lásd: Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994. 65–70., 77–78., 122–132. stb. A monográfia idézi André Gide-et (123.), ki roppant artisztikusnak tartotta ezt a regénykonstrukciót.
- ¹¹ Most és a továbbiakban is a *Sirály* 1943-as – a Révai gondozta – kiadására hivatkozunk, s az idézetek helyesírását rendre az ortográfia mai szabályaihoz igazítjuk. A zárójelben szereplő lapszámok szintén ugyanerre az editóra utalnak.
- ¹² Vö.: Rónay László: i.m. 319–322., illetőleg ugyanő: *Márai Sándor*. Korona Kiadó, Bp. 1998. 145–146.
- ¹³ Lásd: Németh G. Béla: *Az önmegszólító verstípusról*. In: Németh G. Béla: *Versek és korok*. Calibra Kiadó, Bp. é.n. 199–201.
- ¹⁴ Vö.: Szónyi Zsuzsa: *Vándor és idegen*. Márai-levelek, emlékek. Kortárs Kiadó, Bp. 2000. 73.
- ¹⁵ *Napló 1943–1944*: 50.
- ¹⁶ Uo.: 59.
- ¹⁷ Uo.: 20.
- ¹⁸ Vö.: *Napló 1976–1983*. Akadémiai Kiadó – helikon Kiadó, Bp. é.n. (1994.) 29.
- ¹⁹ Vö.: Rainer Maria Rilke: *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*. Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig, 1982. 8.
- ²⁰ *Napló 1943–1944*: 38–39.
- ²¹ In: *Vasárnapi krónika*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp. 1994. 118–121. – E tárcáról lásd Czetter Ibolya kitűnő elemzését: *Ékesszólás az Eszpresszóban*. In: Czetter Ibolya: *A stílus és a formák*. Tanulmányok a nyelv- és művész Márai Sándorról. BÁR-könyvek, Szombathely, 1999. 74–86.
- ²² Vö.: *Füves könyv*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp. 1991. 126–127.
- ²³ *Napló 1943–1944*: 35., 43.
- ²⁴ Uo. 43. – 36., 77., 94. –81., 83–84. –55., 56–58., 64., 70. –23., 64.
- ²⁵ *Füves könyv*. 63–64.
- ²⁶ I. m. 37., 44., 108–109., 111., 117–118. stb.; *Napló 1943–1944*: 19., 55–56. etc.
- ²⁷ Uo.: 64., 100. – 17., 102., 106–107. – 20. – 16., 22. – 31., 32., 80. – 159.
- ²⁸ *Füves könyv*. 91–92.
- ²⁹ *Napló 1943–1944*: 36., 56. stb.
- ³⁰ Uo.: 22.
- ³¹ Lásd erről tanulmányunkat: „...boldog vagyok, mert öltem.” *Márai Sándor. A sziget*. In: Műhely, 2000/1. 59–66.
- ³² Vö.: Szegedy-Maszák Mihály: *Márai Sándor*. 166.
- ³³ Kosztolányi: *Aranysárkány*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1966. 226., illetőleg: *Kosztolányi Dezso elbeszélései*. Magyar Helikon, Bp. 1965. 1214.
- ³⁴ Vö.: C. G. Jung: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1990. 123–125. (Fordította Nagy Péter. – Tőlünk a kiemelés!)
- ³⁵ Dr. Buda Béla: *C. G. Jung munkássága a mai lélektan tükrében*. In: C. G. Jung: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1987. 452.

- ³⁶ Emersont idézi: Pléh Csaba *A szaván fogott szó* című tanulmánya mottójaként. In: John L. Austin: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990. 7.
- ³⁷ Vö.: *Napló 1943–1944*: 257., 262., 274., 275.
- ³⁸ Lásd a 36-os számú jegyzetet!
- ³⁹ Minderről bővebben: Rónay László: *Márai Sándor*. 1990. 319–324.; Ugyanő: *Márai Sándor*. 1998. 146.
- ⁴⁰ Vö.: *Esti Kornél*. In: *Kosztolányi Dezső elbeszélései*. 1965. 586.

Czetter Ibolya

A Márai-napló mint szöveg-, műfaj- és stílustípus

A szövegtipológiával foglalkozó hazai szakirodalom rengeteg, a szöveg-típusokra vonatkozó tisztázatlanságra, ellentmondásosságra s egyúttal a tennivalókra hívja föl a figyelmet.¹ Bár az egyes szövegtípusokról készültek részletes leírások², a megfelelő elméleti megalapozottságú, átfogó tipológiai rendszerezésnek máig híján vagyunk. S kérdéses, hogy egyáltalán lehet-e (szükséges-e) egységes rendszerbe foglalni, illetve kimerítő módon leírni az úgynevezett intuitív/preteoretikus szövegtípusokat, hiszen a szövegtudomány mai eredményei azt bizonyítják, hogy a szöveg több tudomány eszközeivel, módszereivel közelíthető meg adekvát módon. Az interdiszciplinaritás ténye pedig a tipizálás lehetőségeit megnehezíti. A választott szemléletet és módszert ugyanis a diszciplínák viszonyhálózata és ennek hierarchiája döntően befolyásolja.

Bármilyen megközelítésben vizsgáljuk is az adott szövegjelenséget, az adott szövegfajtákat, a pragmatikai szempont érvényre juttatása nélkülözhetetlennek tűnik föl. A pragmatikai kiindulópont hangsúlyozása azért is nagyon fontos, mert a magyar nyelvészeti és stilisztikai szövegtudomány grammatikai alapokon nyugodott az elmúlt évtizedekben³, s csak az utóbbi időkben tapasztalható a nyitás a nyelvhasználat-központúság, a modern kommunikációs irányzatok befogadása irányába.

A nyelvi jelenségek kommunikációs dimenzióinak figyelembe vételére, a szövegtudományban a pragmatika feltétlen érdekelttségére hívja fel a figyelmet többek közt Péter Mihály is: „A nyelvi cselekvés intencionális és szituatív meghatározottságából következik, hogy vizsgálata szükségképpen interdiszciplinaris jellegű. A nyelvi cselekvések termékei, a szövegek történeti-társadalmi-kulturális meghatározottságú tudattartalmakat objektíválnak, s a

szövegek koherenciájában e tartalmak (ismeretek, hiedelmek, értékrendek, előföltételek stb.) bonyolult struktúrái tükröződnek.”⁴ Majd később így összegzi fejtegetését: „...a nyelvészeti pragmatika eddigi ismereteinknél mélyebben és teljesebben tárja fel a nyelvnek mint unikális és univerzális emberi adottságnak a teljesítményét.” Ugyancsak a pragmatikus megközelítés mellett tör lándzsát Fehér Erzsébet, szerinte a „...pragmatikai beágyazottságú szöveg szerveződésében nemcsak a jelek (grammatikai és szemantikai) kapcsolata az, ami »nyelvi«, hanem a kommunikációs szituáció bizonyos elemei is mint absztrakt nyelvi formák (vagy hozzájuk kötődő, általuk előhívott tapasztalati tudás) vannak jelen a szövegben. A »szituált-ság« talán legelvontabb példáiként hivatkozhatunk egyebek közt a különböző szövegfajtákra (szövegtípusokra, »beszédműfajokra«), amelyek legtöbbje nyelvi jegyekkel is jellemezhető.”⁵ Fehér a szövegen belül is hangsúlyozza a nyelvi és pragmatikai aspektus egymásra utaltságát, szétválaszthatatlanságát (kimondva ezzel azt is, hogy a szövegen belüli kapcsolódási módok szintek szerinti mechanikus elkülönítése [grammatikai, szemantikai, pragmatikai] voltaképpen értelmetlen: „...a szöveg pragmatikai és nyelvi komponensei között korreláció van, tehát nem csupán a pragmatikai elem vezethető le nyelvileg megjelenített összetevőből, de a pragmatikai összetevőnek is kell, hogy legyen nyelvi lenyomata a szövegben.”⁶ A szöveg nyelvi szerkezete és pragmatikai összetevői tehát e szerint egymásra mutatnak.

Az irodalmi szöveg megértését, befogadását és értelmezését tovább nehezítik az „irodalmisság” felismeréséből adódó elvárások. Ilyenek például a kanonizált irodalomfogalmak, az adott szöveg esztétikai jellegére vonatkozó elvárások stb. „A stílussal kapcsolatban az irodalmi műtől a mindennapi megnyilatkozásokkal szemben a következő tendenciákat lehet feltételezni a befogadói megértésben: fokozott stílusbeli összetettség, fokozott mértékű egyediség, fokozott mértékű nyitottság, viszonylagos szövegzárttság.”⁷

A szépirodalom nyelve és stílusa több szempontból is sajátos megközelítést igényel. Egyes kutatók szerint⁸ nem is tanácsos a többi funkcionális változattal egy sorba állítani, hiszen jellemzői alapján az önálló kategória rangját érdemelné. Egyedi státusát erősítő vonásai közül kiemelhető például a hiperszemantizáció, amely mindenekelőtt a költői nyelvben figyelhető meg, vagy a stílus mint viszonyfogalom összetettsége. Ha a szépirodalmi próza nyelvében kísérreljük meg az elkülönítő jellemzőket felsorolni, elsőként a polifóniát, a stíláriss sokszólamúságot, illetőleg a nézőpont nyelvi megjelenítésének kérdéseit, a narráció, a modalitás sajátos módozatait kell szem előtt tartanunk. A Beaugrande-Dressler szerzőpáros szövegnyelvészeti munkájában is hasonló megítélés alá esik az irodalmi szöveg. Meghatá-

rozásuk szerint ez „olyan szöveg, amelynek világa az elvi másság (alternativitás) viszonyában van a «való világ» elfogadott verziójával.⁹ Fejtegetésükben külön figyelmet érdemel az a megállapítás, amely szerint a megkülönböztető ismérvek taglalásakor nem elégséges feltétele az irodalmiságnak a fikcionális jelleg. Vannak ugyanis olyan szövegek, pl. a hazugságok, amelyek fikciós természetük ellenére sem tartoznak az irodalom kategóriájába. Elégséges feltételként a szövegvilág és a „való világ” közti eltérés különböző fokozatait képviselő szerveződési elveknek a szándékos tudatát nevezik meg az említett szerzők.

Bár a szövegtípus felismerése általában holisztikusan történik: az anyanyelvi beszélő egyszerre képes átfogni az egész szöveget a maga prototipikus jellemzőivel, a szövegfajták mindegyike rendelkezik olyan struktúrával, amely alapján a típusjegyek leírhatók, a specifikumok megragadhatók.

Az irodalomtudomány műfajdefiníciói körében két ellentétes tendenciával kell számolnunk: az egyik inkább formai jegyeket állít előtérbe, a nyelvi közlésforma jegyeire helyezi a hangsúlyt, s közülük válogat valamilyen ideáltípus érdekében. A másik ideáltípusa a nyelvközösség sorsában betöltött funkcióhoz kötődik.¹⁰ Michal Glowinski nézete szerint a műfajokat bizonyos szabály- és direktíva-együttesek jellemzik. Előfordulhat, hogy normaként meg is fogalmazzák őket. Ezek az irodalmi szöveg megszerkesztését és befogadását egyaránt meghatározzák, s ez a műfajtudat szabja meg a szükségszerűség és a lehetőség határvonalát. Így el lehet jutni a műfaj lényegi vonásaihoz, illetve ahhoz, ami nélkül a műfaj nem az, ami.¹¹

Az eddigiekből következik, hogy a naplóműfaj szöveg- és stílustipológiailag releváns jegyeinek leírásában az irodalomtudománynak a műnemekre, műfajokra vonatkozó leírásait használjuk fel, illetve támaszkodunk a stilisztikának a különböző stílusok jellemzésében elért eredményeire, tovább a hazai empirikus szövegtípuskutatási tapasztalatait is megszívlelendőnek tartjuk.

A napló az énformájú perszonális elbeszélés egyik sajátos változata. Monológikus formájú, egymást időrendben (naponként vagy csak kisebb időmegszakításokkal) követő feljegyzések sorozata; jellemzője, hogy azokat az eseményeket és a hozzájuk fűzött kommentárokat tartalmazza, amelyeket szerzője az adott napra (vagy az utolsó bejegyzés óta eltelt időre) vonatkozóan megörökítésre méltónak ítél. Egyes bejegyzései az időpont feltüntetésével kezdődnek. Közhasználatú formájában a szó legtágabb értelmében vett irodalmon kívüli jelenség. A közéleti személyiségek, írók, művészek s mások naplói azonban a szélesebb körű nyilvánosság érdeklődésére is számot tarthatnak. Az írók által alkotott naplók (pl. a Byroné, Stendhalé,

Tolsztojé, Kafkáié, Illyésé, Rónay Györgyé s másoké) egy része, az úgynevezett irodalmi naplók eleve a publikáció szándékával, s ennek megfelelő kompozícióval készülnek.

Márai naplói ez utóbbi típusba tartoznak, hiszen az irodalmiság kritériumának maradéktalanul megfelelnek. Anélkül, hogy minden erre utaló jellemzőt felsorolnánk, előljáróban csupán jelezzük, hogy milyen sokféle szempont kínálkozik e kijelentés alátámasztására. Mindenekelőtt a magas fokú művészség, az irodalmi eszközök gazdagsága (gyakran a lírára jellemző tömörítő-sűrítő eszközök: szóképek, stílusalakzatok, metaforák, metonímiák, hasonlatok stb. használata). A képszerű stíuselemeken túl a szöveg szemantikai dimenzióit növeli a gondolatritmikus prózaszervezés, amely ritmikusságával zenei hatást vált ki. Különleges érzelmeket, hangulatokat, képzettársításokat, konnotációkat ébreszthet a befogadóban. Az emelkedett, választékos nyelvhasználat, a bejegyzések retorizáltsága, a harmonikus kompozíció megteremtésének igénye, a világosság, a hangnemi sokféleség, a mondat- és szövegépítés magas színvonalú kidolgozottsága, a pregnanciára törekvés, a szabatosság, a kiérlelt stílus: egyszóval a műgond mind a szép-irodalom magasságába emelik a naplókat. Jules Renard-ról írott megemlékező esszéjében Márai így vall erről:

Az író mindig, minden felelősséggel és következménnyel ír; ugyanazzal a kétellyel és becsvágygal, ugyanazzal a reménytelen eltökéltséggel, tudja, hogy minden sornak önmagáért kell helytállnia, s végül is nem az egyes sorok vagy sikerültebb részletek számítanak, hanem az egész, az a különös és burjánzó egész, amely összeáll majd műnek az időben.¹²

A művészi jelleg abban is megmutatkozik, hogy Márai bármilyen apróságot, esendő jelenséget rögzített is, a „valóság” mélyebb, elvibb szintű megragadására törekedett, általánosabb, egyetemes mondanivaló megfogalmazása volt a szándéka. Egyebek közt ez adja feljegyzésének erőteljes gondolati, létbölcseleti, meditatív karakterét. Saját vallomása szerint az író feladata:

Úgy írni, hogy mindig a teljes élet és a teljes látomás sugározzék minden részletből, délibábszerű remegéssel, akkor is, amikor egy tárgyról, vagy egy alak külsejéről beszélsz. Mindig az egész világról és a teljes életről írni.¹³

A megkomponáltság pedig egyrészt abból adódik, hogy az utolsó napló kivéve (*Napló 1984–1989*) minden egyes diárium anyagát célzatosan, gondosan rostálta, tudatosan szűrte ki, válogatta a publicitásra érdemesített részeket, s kihagyta az általa esetlegesnek, kevésbé érdekfeszítőnek ítélt, többször ismétlődő gondolatokat tartalmazó darabokat. (Erről tanúskodnak az *Ami a Naplóból kimaradt* kötetek eddig megjelent vaskos példányai, s Márai egyik kései feljegyzése: 1984. június 20-ról:

Postára adtam a „Napló 1976–83” kéziratát, a *válogatott* bejegyzéseket. Feltehetően ez az utolsó naplókötet, amit életemben kiadnak (...) [A kiemelés tőlünk: Cz.I.]

Másrészt a tervezettségre utaló vonásként kell kiemelnünk azt a törekvést, amely a Márai-naplókat maradéktalanul jellemzi: tudniillik szerzőjük sohasem a hétköznapi hordalékait, banalitásait, esendő tevékenységeket írta meg, s még csak a magánéletnek, az ún. intimitásoknak sem jut figyelemre méltó szerep, hanem elsősorban a lelki, a szellemi élet hű tükré mind a hat kötet. (Bár az utolsó napló „kivételes” alkotás, csak megszorításokkal érvényesek rá az előbbiekre elmondottak. Itt ugyanis Márai föltárulkozik, közel engedí magához az olvasót, életének legféltettebb titkaiba is beavat bennünket.) A hitelességnek az a felfogása vezérelte, amelyet Goethe mondott ki: „életünk valamely ténye nem aszerint számít, hogy valóság volt-e, hanem aszerint, hogy jelentett-e valamit). A mindennapoknak vagy a történelemnek csupán akkor jut szerep, ha létében érintik az események (hasonlóan André Gide naplójához), bár akarva-akaratlanul is visszhangjává válik annak a világnak, amelyben él. Különösen a második világháború kitörése előtti, alatti események foglalnak el tekintélyes helyet a diáriumokban, vagy pl. az emigrációs évek különböző helyszínein: Olaszországban, Amerikában ért tapasztalatok hagytak mély nyomot személyiségén, s váltak ily formán egy időre uralkodó témává.

A napló nem csupán irodalmi dokumentum, hanem műalkotás is, az író kísérleti műhelye. A naplójegyzetek ugyanis sok vonatkozásban nyersanyagul szolgálnak a készülő regényekhez, mintegy azok előtanulmányaként is felfoghatók. S más szempontból is tanulságos lehet a diáriumoknak az életmű kontextusában való vizsgálata, hiszen a tudat, a gondolkodás azon mozgásai válnak megközelíthetővé, amelyeknek a művek letisztult, elrendezett, megformált végső fázisát jelentik. A napló ezáltal a nyelv minél pontosabb kifejezőbb használatának a „gyakorló terepe” is. Márainál a naplóírás és az „alkotás” egymást váltó tevékenység, a jegyzetek sokszor beépülnek a regényvilágba vagy a párhuzamosan íródó esszébe, publicisztikákba.

A napló – a tudatfolyamat dokumentumaként – sajátos szövegtípus, a műalkotás és az önéletrajzi írás közötti átmenetiség lenyomata. Írója elvben kikerüli a fikciót, a fikció – valóság hagyományos opozíciójánál azonban jóval bonyolultabbnak tetszik a probléma. Nem vehetjük egészen bizonyosnak, magától értetődőnek a fikcionális – nem fikcionális megkülönböztetését, s kérdéses, hogy valóban mentes-e mindenfajta fikciótól (mint intencionális aktustól) az irodalmi napló. Nyilvánvaló, hogy a műfaj természetéből adódóan nagyon sok ún. realitást¹⁴ tartalmaz. Bizonyos mértékig benne foglaltatik a szövegen kívüli világ: a tárgyak, a kortársak, a környezet

és még sok egyéb más, de mindezek egy adott szögből értelmezhetőek abból a nézőpontból, ahogyan azok az *én* számára adódnak. Miközben tehát érzékelhető a leírás mimetikus szándéka, az is egyértelműen látható, hogy a verbalizáció és a percepció nem szimultán jelenség, így az írásban rögzítettek nem hozhatók közvetlenül szinkrónba a valóságos élettel. A naplóban nem csak, nem elsősorban a külvilág jelenik meg, hanem sokkal inkább a naplóírónak a külvilághoz való személyes viszonya: ahogyan az *én* érzékeli, értékeli, elrendezi, újrarendezi a világot s benne önmagát. „Amennyiben tehát a fikcionális szöveg a valóságra vonatkozik ugyan, de nem merül ki annak jelölésében, akkor az ismétlés a fikcionálás egyik aktusa, melyen keresztül olyan célok tűnnek elő, melyek a megismételt valóságnak nem sajátjai.”¹⁵ S éppen a szelekció minősége, milyensége teremti újjá, szakítja ki a dolgokat a realitásnak nevezhető összefüggésrendszerből. „Egy irodalmi szöveg mint írói produktum a világhoz odafordulás meghatározott formája. Minthogy ez az odafordulás előzetesen nem létezik az adott világban, amelyre az író magát vonatkoztatja, be kell juttatni ebbe a világba, hogy érvényesülhessen.”¹⁶ A szelekció tehát újra kontextualizál, új viszonyban tünteti föl a jelenségeket, mintegy világteremtés módja. Igen találóan állapítja meg Jonathan Culler, hogy „...az ereje minden egyes szövegnek – legyen az még oly leplezetlenül mimetikus is – ott mutatkozik meg, ahol felülmúlja kategorizálási képességünket, zátonyra futtatja interpretációink vezérorientációit, s épp ezáltal érvényesíti a maga sajátosságát.”¹⁷

Túl azon, hogy a naplóból kirajzolódó eseménytörténeti vonulat is figyelmet érdemel, hogy itt-ott szociográfiába illő adatokat kaphatunk (pl. a háborús életviszonyok leírásakor), hogy megismerhetjük a korabeli világnak a légkörét, s a szociokulturális közeg, a származási közösség (az úri-történelmi középosztály) hordozta viszonyok természetét, kiolvashatjuk Márai történelem- és irodalomfelfogását, sokat megtudhatunk magyarságképéről, de a magyar íróársadalom különböző rendű/rangú képviselőihez fűződő kapcsolatáról és sorolhatnánk még tovább; a napló a „világteremtéssel” együtt önteremtés is, a személyes világ (rekonstrukciója).

Márai naplóit az egyes szám első személyű elbeszélés kötöttségeihez, normáihoz való ragaszkodás jegyében alkotta meg. A jellegzetes naplóírói eljárást követi azáltal, hogy igyekszik megőrizni a műfaj intím, önelemző, befele forduló karakterét, de mindeközben szándéka is kiviláglik: „...aki naplójában vagy egy magánlevélben írói eszközökkel megmunkál egy mondatot, titokban számít rá, hogy e bizalmas sorai is odatartoznak majd egyszer művéhez.”¹⁸

A napló narrációs sémája a bejegyzések sora, amely eleve feltételezi az egyes szám első személyű megszólalást. Az egységeket az elbeszélő tartja

össze, akit az önmeghatározás vágya hajt. E szövegtípus esetében (s talán még a magánleveleket említhetjük meg) kerülünk legközelebb az én világát megalkotó tudatfolyamat alakulástörténetéhez. Az időben előrehaladva az én önmaga kontrolljában is részesül, kirajzolódik, mi a változó szerep, s mi a determinált személyiségmozzanat. Különösen jól, látványosan igazolódik mindez az utolsó, 1984–89-es *Napló* vallomásai alapján:

A budapesti kommunista hivatalos Népszabadságban egy elmélkedő idéz 1943–44-es naplóból. A sorok szigorú véleményt mondanak a magyar középosztály politikai, társadalmi erkölcséről, arról, hogy a liberális reform nemzedéket követő magyar középosztály a két világháború között feladta a minőségi érvényesülés igényét, diploma helyett keresztlevéllel akart érvényesülni, faji minősítéssel árulgatta a repedezett pergamentet, a nemesi levelet. A sorok recsegnek, de ha visszagondolok az időre, mikor írtam, elcsodálkozom, milyen tartózkodó hangnemben írtam mindezt.

A személyes világ verbális szövetében az is megjelenik, amiről a megnyilatkozó éppen nem beszél, nem akar beszélni. Az intertextuális utalások, az áthallások, az implikációk a szövegmű azon tudáskomponensei, amelyek részben a nyelvi kifejezett részekhez kapcsolódnak, részben pedig az olvasó világismeretéből járulnak hozzá a napló mélyebb értéséhez. Ezek a jelenségek az 1-2-3 mondat terjedelmű aforisztikus jegyzetekben a legfeltűnőbbek; vagy legalábbis gazdagabban jelennek meg, s felismerésük is egyszerűbb.

Pl.: Amerikában az *old man*: durva szó, mint a négybetűs trágár szavak.¹⁹

Athénban temploma volt az öregségnek.²⁰

Mindkét naplórészlet az öregség megítélésével foglalkozik, s bár elég távol esnek egymástól a naplóban a szövegmondatok, így, egymás mellé helyezve, egymással szembeállítva kölcsönösen értelmezik egymást. Anélkül, hogy bármiféle konzekvenciát fogalmaznánk meg, konzekvencia levonását „sürgetük”; mindenképpen továbbgondolásra, a kimondatlan kimondására ösztökélnek. Békési Imre szerint a második példában „A nyomaték nélkül ejtett (topic szerepű) *Athénban hely-* (és időmegjelölés) után az olvasó belső hallása főhangsúlyt hall a *temploma volt* szerkezet első szótagján. Ettől a hangsúlytól kényszerül (...) saját választát kialakítani az egyébként föl sem tett kérdésre: Akkor és ott, ahol az olvasó él, milyen megközelítése van az öregségnek? Intézménye tényszerűen van (kórház, szanatórium, szociális otthon), de tisztelete, amit a templom feltételez, van-e? Márai ebben az egymondatos szövegben mit állítat szembe az athéni megítéléssel? Csupán azt, ami nincs?”²¹

Genette kifejezésével élve a naplóbejegyzés a *tiszta discours*, amely ott van a legfelismerhetőbb formában, ahol az én explicit módon érzékelhető, aki

nem elbeszélője, hanem beszélője, nem elmondója, hanem mondója a szövegnek. Ezáltal a discours-ban megszólaló én beszédhelyzete lesz a legfontosabb jelentésképző fókusz.²² A naplóíró sajátos kommunikációs helyzetben van, hiszen látszólag (szerepe szerint) csak önmagának kíván jelen lenni, amikor önazonosságát legitimálja; a „másikhoz fordulás” tehát elsősorban az önmegértés eszköze, amely többféle módon valósulhat meg: pl. a másokban való önmegértés (azonosulás), a mások példájából okulás (elhatárolódás) hermeneutikai aktusán keresztül, vagy éppen a kívülről, önironikusan történő önmegpillantás lehetőségével élve. A formailag monologikus szöveg ugyanakkor alapvetően dialogikus, egyetértve Bahtyin megállapításával, akinek nyelvfelfogásában a dialógus kulcsfogalomnak tekinthető. Nézete szerint minden szöveg legalább háromféle dialógust folytat egyszerre: 1. a benne felhasznált nyelvi elemek dialogikus viszonyt folytatnak egymással, s ezért jelentésük a közlés során folytonosan, visszamenőleg is módosul; 2. a szöveg dialógusban áll mindazokkal a szövegekkel, amelyeknek bármilyen egyedi jelentésmozzanatát, nyelvhasználati módját átveszi és felhasználja; 3. dialógusban áll mindenkori befogójával.²³

A diskurzus vezérelte szövegegységek a történetelbeszélést (ha van) darabokra tördelik. A szöveg apróbb-nagyobb gondolatfoszlányokra szakad szét, s ez a szétszórt, elaprózott narratív technika folyton lezáródó, újramező szövegdarabokat eredményez, amelyek önálló szöveggé is olvashatók (ezt bizonyos paratextuális és retorikai elemek eleve elősegítik). A bejegyzések retorizáltsága, a szentenciázás vagy ritka esetben a hely, idő megjelölése a lezártág érzetét erősíti. A szándékos paratextuális hiány ugyanakkor a befejezetlenség benyomását kelti (vagy annak következménye is lehet) s a szövegegységek a beszélő változatlansága következtében is egybemosódnak az olvasás folyamatában. A fragmentált felszíni szerkezet mögött a kontinuitást elsősorban a beszélő kontinuitása jelenti.

A naplók rendre kisebb bejegyzésekből építkeznek (akadnak persze eszével felérők vagy esszémagok is, de a másfél oldal terjedelmet aligha lépik túl), s a műfajjelölésnek megfelelően a szövegeket a napló által igényelt hagyományos olvasói stratégiával közelíthetjük meg. A befogadó a szövegípus-kompetenciája, a korábbi szövegekből ismert elvárás-horizontja alapján nem összefüggő szöveggé, nem célelvűen szerveződő egységekként értelmezi a naplófeljegyzéseket, így annak is tudatában van, hogy egyik sem szükségszerű előfeltétele, illetve következménye a másiknak. Ezért az értelmezésben az a befogadói magatartás kerül előtérbe, amelyik számol azzal, hogy a diskurzus vezérelte szövegegységek az esetlegesen kikristályosodó „történetét” elaprózzák, s hogy a szövegépítkezés meghatározó narratív jegye a folyamatos megszakítottság, szaggatottság, utalásokkal, implikációk-

kal átszöve, amely poétikai, recepcióesztétikai következményekkel is együtt jár. Látszólag csupa szerkesztetlenség minden kötet: apró megfigyelések, reflexiók, villanások, állóképek egymás mellé helyezése. A napi egységek mint különálló pontok mégis összefüggő vonalat húznak, kirajzolják a személyiséget, s utólag mégiscsak létrehozható valamiféle folytonosság. A szélső felhalmozott élményanyagból a „művet” magának az olvasónak kell megteremtenie, s ha a mélyértelmű, apró részletekből kiegyensúlyozott, egységes egész nem sikerül is alkotnia, az átfogó motívumok, témák (pl. író, írás, irodalom, munka, kötelességteljesítés, egészség, betegség, erkölcs, öregedés, halál, vallás, művészet stb.) bonyolult váltakozása, egymásba fonódása, visszatérése mégiscsak egyfajta rendet teremt.

A rövidebb-hosszabb, szövegtanilag önálló, a kötetegész szempontjából mégis összefüggő egységekből felépülő naplók bejegyzéseit tipizálni, árnyalt megkülönböztetésükre vállalkozni alighanem lehetetlenség. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy a Beaugrande-Dressler, illetve a Balázs²⁴ által felállított szövegtípus-kategóriák közül: 1. érvelő, 2. argumentatív, 3. elbeszélő, narratív, 4. értékelő, reflektív – leginkább az utóbbi típus, a kommentáló, elemző fordul elő a leggyakrabban. Az említett szerzők a szövegtípusokat a kommunikációban betöltött funkciójuk alapján különítették el. Kétségtelen, hogy a szövegfajta létrehozásában a kommunikációs funkciónak meghatározó szerepe lehet, bizonyos kommunikációs funkciók azonban – úgy véljük – a szövegtípustól függetlenül is egymásba mosódhatnak. Ezért célszerűbbnek látszik, ha az arányok vagy a sorrendiség felől kíséreljük meg az elhatárolást. A domináns funkció tagadhatatlanul a reflexív, hiszen az önelemzés, az önértelmezés minden más szándék fölé van rendelve. A napló a szubjektivitás nyelvi konstituálódásának legerősebb példája. Felfedezhetünk a Márai-naplójegyzetek között néhány jellegzetesen elbeszélői intenciójú részletet is, ám azok végső soron a naplóíró szubjektumára reflektálnak. Egyetértünk Dorrit Cohn konzekvenciájával: „minél közelebb jut egy elbeszélés a monológhoz, annál inkább levedli narratív tulajdonságait”, s nem tűri a magyarázó előadásmódot sem, tudniillik „...a magánélet fikciója [a naplóírók látszólag úgy írnak, ahogy a monologizálók beszélnek, csakis saját maguk számára] elillan abban a pillanatban, mihelyt elbeszélője (...) önmaga számára elkezd magyarázni saját egzisztenciális körülményeit.”²⁵ Ugyanakkor az is tény (s tovább nehezíti, bonyolítja a megkülönböztetés lehetőségét), hogy a véleményalkotás argumentatív szövegtípusba kívánkozik, míg a már előzetesen megformált vélemény elmondása részben reflexív, részben pedig narratív szöveget indukál.

A fenti kategóriák tehát legfeljebb általános mércének tekinthetők, mert a konkrét esetekben a szövegpéldányok a leírás, elbeszélés, érvelés, reflektálás különféle együttállásait tartalmazzák.

A naplók anyaga tematikai szempontból elképesztő változatosságot mutat, tipizálásukat éppen ezért nem is kíséreljük meg, legfeljebb összefoglalóan jegyezhetjük meg, hogy a privát bejegyzésektől az erőteljes önreflexivitást felmutató darabokon át találkozhatunk:

- gyorsportrékkal kortársakról, irodalmárokról, barátokról, ismerősökről s másokról
- művészi alkotásokkal kapcsolatos megjegyzésekkel
- olvasmányélményekhez kötődő feljegyzésekkel
- úti beszámolókkal
- politikai, ideológiai, vallási témájú megjegyzésekkel
- az önálló aforizmáig, szentenciáig
- esetleg anekdotáig.

Az arányok naplónként más-más módon változtatódva adnak sajátos karaktert az egyes köteteknek.

Van a Márai-naplóbeírásoknak egy típusa, melyben a természetélmény kap kivételes hangsúlyt. Ezek általában természeti képpel induló leírások. A külső látvány azonban észrevétlenül átmetaforizálódik, interpretált képpé lényegül át.

Háromnapos hőség. Éjjel vad zivatar, mennydörgéssel és villámlással, többórás mennyei légitámadás. Mintha az Isten megmutatná a kontár embernek, hogy ő is tud valamit.²⁶

Ez a nyár, mikor minden teljesen megérett. És most minden elrothad.²⁷

A tájköltészethez hasonlatos lírai hangütésű darabokban gyakori az az eljárás, hogy Márai „az irodalom világát vetíti rá ikonikusan a természet e lejegyzett részletére”.²⁸

Őszi napok, amikor a világ olyan, mintha kristályból készült volna. Minden zeng a fényben. Az uszoda vize halványzöld, üvegszerű. Egy fuvallat leszakítja a környező nagy hársak és platánok lombját és aranyesővel szórja tele a medencét. A látvány mitikus, homéroszi.²⁹

Tündöklő ős. A tenger, a levegő, minden fénylik. A levegőre itt csak a rokokó Himfy-jelző illik: *”balzsamos zefír”*.³⁰

Márai kultúrkeretbe foglalja a természetet: az előbb említett természetirodalom párhuzamán túl az irodalom-képzőművészet-zene „együttlátása”, „összehangzása” az ikonicitás másik eklatáns példája:

Éjjel „Toldi estéjé”-ben a sorok: *”...jött az édes álom / Aki legjobb orvos ezen a világon / Aki legjobb orvos, aki legjobb dajka / vagy tán puha bölcső, vagy himbáló sajka / Vagy folyam az élet s halál között mezszyén / Egyik partja innen, másik túlnan esvén.”* Mint egy Brahms-melódia, melyet elalvás előtt hallgat az ember, a sorok belső zenéje áthallatszik az álomba.³¹

Az alkonyat kékes-rózsás színei. Ebben a színes ködfátyolban megszűnnek a hegyek vonalai, a domboldal felbomlik, a hegyoldal rajza elmosódik, nem marad más, csak a színesség. Mint Turner és Monet „absztrakt” képein. A szín konstansabb a világban, mint a rajz, a „rajz” csak állvány, amire ráépül a világ ködképe.³²

Másutt a költői eszközök, a különböző képek (metafora, szinesztézia, hasonlat stb.) együtthatása teszi líraivá a részletet:

Nyár. Az erdőben. Arany fény, a dús lombzat sötétzöldje ragyog, mint a zöld lakk a frissen festett kerti padokon. A nyár teljes hangszerelése zeng a fényben. Gyönyörű Amerika.³³

Márai természetelménye rendkívül összetett. A külső látvány a belső állapotrajz, valamint a történelmi idő érintkezésének bonyolult szövevénye:

Két nap falun. A táj megtelt, megérett. Fájdalmas ez a nyugodt bőség, az emberi nyomorúság fölött kivirult, diadalmas, közönyös, szuverén júniusi érettség. A levegőben valamilyen áldott, édes illat. Róma elesett.³⁴

A képekben: metaforában, szinesztéziában, megszemélyesítésben gazdag leírás elvont tétel hordozójává válik. Szerkesztési, tematikus, szemantikai szinten egyaránt a létantinómiát hordozza a szöveg. Életigenlést egyfelől: a kreatúra tökéletességével, az örökkévaló, végtelen természet csodálatával – s az élet elvesztése miatt érzett tragikus fájdalmat másfelől: az emberi halandóság megérzékítésével, az értékét vesztett emberi létezés borzalmainak, a háborúnak az említésével.

A szerkezeti jellemzők felől közeledve Márai szövegegységeihez megállapítható, hogy komponáló módszerében túlsúlyban vannak a kerekre zárt formák, bejegyzései összességükben retorizáltak, szentenciózus berekesztésük szinte törvényszerű. A naplójegyzetek belső szerkezeti felépítése általában ugyanazt a mintát követi: „megemlít valamilyen életeseményt, apropót, melyből kiindulva reflexióit rögzíti, s az azt lezáró szentencia mintegy összefoglalja az addigiakat, általános érvényre emeli a mondottakat. Tehát a tárgyiasan leírt eseményt szubjektívan értelmezi, poétikai eszközökkel fejezi ki, majd megfogalmazza az általános igazságot.”³⁵

Márai szövegegységeiben a reflexív jelleg erőteljesen érvényesül; a jelenségek mögött rejlő összefüggéseket szereti kifejteni, feltárni. A szentencia ezért mindig valamilyen konkrét életsituációhoz, megtapasztalt jelenséghez, eseményhez, aktuális olvasmányélményhez, képzőművészeti alkotáshoz kapcsolódik, többnyire abból nő ki, az adott kontextushoz kapcsolódva (is) jelentéssel telítődik:

Három héten át trópusi éghajlat, negyven- és ötvenfokos hőség: minden, amit ez időben írtam, rossz, bágyadt, erőtlen. nem véletlen, hogy Keletnek csak bölcsei vannak, de írói nincsenek. **Az irodalom a mérsékelt égöv terméke.**³⁶ (A kiemelés: Cz. I.)

Duff Cooper „Tallcyrand”-ja. Kitűnő könyv, a legjobb „regényes életrajz”, melyet valaha is olvastam. Ez az angol diplomata úgy ír, mint egy XVIII. századbéli hivatásos író. Okos és találó, amit Tallcyrand gyönyörvágjáról ír, erről a csillapíthatatlan és olthatatlan gyönyörvágjáról, mely végül is a munkában találja meg a kielégülést. **Minden igazán szenuális ember a munkában köt ki, mert itt lobog fel a gyönyör felsőfoka. A kéjenc csak a hulladékot kapja; a gyönyör mestere a munkát, mindennek a tetejét.**³⁷ (A kiemelés tőlünk: Cz. I.)

Ezek a kiemelt szentenciák itt és másutt is általában egy bekezdésnyi szöveg tartalmának a summázataként hangzanak el, egyszerre kapcsolódnak direkt módon a konkrét szöveg-szituációhoz, de attól függetlenül, indirekt módon, tágabban is értelmezhetővé válnak. Magukba foglalják az egyedibez tartozó, referenciális jelentést, de közben több gondolatsíkon mozogva konnotálódnak, generikus jelleget öltenek. Az elvont, ontológiai és a „konkrét” jelentés interaktív, oszcilláló viszonyban van egymással, kölcsönösen befolyásolják egymás jelentéskörét, szűkülést vagy bővülést hoznak létre egymás jelentéstartományában.

Előfordulhat azonban, hogy elmarad a szentenciához, aforizmához vezető folyamat említése, s egy-egy hosszabb gondolatsornak ekkor csak a végső láncszemét rögzíti Márai. Mindent lehánt a gondolatról, ami megvilágíthatná, a befogadó azonban a rövidség ellenére egész folyamatot érzékelhet mögötte, tudniillik az ilyen rövid, egymondatos, egybekezdésnyi szövegek általában vagy tematikusan vagy motivikusan a tágabb kontextus segítségével értelmezhetővé válnak. Nem maradnak meg a szűk mondatkereten belül, kiterjesztik jelentésüket, kisugároznak az „érvényességi körön” túlra, úgy, hogy kapcsolatban maradnak a naplóvilággal, hiszen annak bonyolult utalásrendszerétől kapják meg mélyebb értelmüket. Tehát csak viszonylagosan önálló szövegek a szövegben:

Nem igaz, hogy vénkorban az ember „többet tud”. Csak másképp emlékezik.³⁸

Az öregség, mint az óceán, mindent sterilizál, ami behull ³⁹

Nincs többé „Sors”. Csak statisztika van.⁴⁰

Olyan magányban élni, mint az állatok vagy az angyalok.⁴¹

A fentebb elhangzottak alkalmat adnak arra, hogy a bejegyzéseket a szövegértékűség, a szöveg-összefüggés szempontjából is szemügyre vegyük, textológiai vizsgálatnak vessük alá. A szövegértékűség szorosan összefügg a szövegtípus, műfaj kérdéseivel, s hogy egy nyelvi produktum szövegeként vagy éppen nem akként értelmeződik, abban a szövegalkotónak s a befogadónak egyaránt fontos szerepe van. A szövegértékűség létrehozásában, illetve felismerésében szerepet játszhatnak bizonyos belső sajátosságok: mint a változatlan téma, a tartalmi-logikai összefüggés, a grammatikai kapcsoltság, a stiláris egy-

neműség, a formai s egyéb elkülöníthetőség stb.; s a külső, pragmatikai jellemzők, amelyek alapján az adott szöveg a kontextusba/szituációba ágyazódva a világra vonatkozó általános tudásból, a közös előismeretekből, a szociokulturális háttérből adódóan a nyelvi interakció egységének tekinthető.

A szövegösszefüggés legalább ennyire összetett jelenség: mindazon sajátosságok ide tartoznak, amelyek egy adott szöveget egységessé, folyamattossá tesznek. Megvalósulásának mértéke szerint a szakirodalom⁴² kohéziós fokozatokat állít fel. A szövegösszetartó erő minősítése, erőssége szintén a szövegtípus függvénye, ahogy a terjedelem kérdése is természetesen közrejátszik a típus behatárolásában.

A Márai-bejegyzések szövegségéhez nem fér kétség, s nem csupán a szöveg kritériumának tesznek eleget, hanem művésziileg megformált szövegek. Többségük koherens szövegnek tekinthető, kompozicionális szempontból a lezártág, tartalmilag a teljesség érzetét kelti. Magából a műfajból következik, hogy a különálló feljegyzések nem minden esetben alkotnak önálló szövegértéket, értelmileg, tartalmilag, logikailag – grammatikailag több naplójegyzet csak összeszövődve, folytatólagosan alkot „egy egységet”. A zártág-nyitottság, a közelebbi, illetve távolabbi naplójegyzetektől való kontextuális függőség, a naplón kívüli szituatív és/vagy intertextuális beágyazottság az írói intenció valamint a befogadó ismeretanyaga (előismeretei) alapján változhat. Jól érzékelhető pl. a textuális kohézió megléte az alábbi bejegyzésben:

I. Soha nem süllyedt még olyan mélyre egy civilizáció szellemi és erkölcsi szintje, mint a mi időkben. II. Elég megállani egy újságosstand előtt és megnézni a folyóiratok színes címlapjait; elég felcsavarni a televízió gombját; belépni egy moziba; megbámulni a bestsellerlistának nevezett pellengér szegyéntábláját... Elég felnyitni egy újságot és elolvasni egy időszerű *editorialt*, amely kézdörzsölve magyarázza, hogy a terrorista a valóságban a társadalmi igazságot teszi rendbe, amikor bombát dob és meggyilkol ártatlanokat, a valóságban fasiszta merénylő, aki megakadályozza a társadalmi igazság megvalósítását. Elég meghallgatni a Kupecet és a Szatócsot, aki ügynöknek nevezi magát – és a világszínpad számára, [a tömeghülyítés és a nemzetkábítás céljaira], készpénzért szállítja a gladiátorokat; az író, a művészt, a politikust, akik tehetetlenül engedelmesskednek a politikai vagy üzleti kommisszárnak; a tudóst, aki a katasztrófa lehetőségeinek minden változatát szakmányba adja el a Hatalomnak. III. Felébredni ebben a világban, kidörzsölni egy több ezer éves álom csipáját a szemünkből és körülnézni – egyértelmű a tudatosodással: valami megtörtént. Valaminek vége.⁴³

E naplójegyzet kommunikációs funkciója nem csupán a tájékoztatás: híradás a világ civilizációs „ártalmairól”, hanem felhívás is: elutasítása a konzumvilág értékrendjének. A naplóíró erőteljes explicit vagy implicit minősítései (bestsellerlista = szégyentábla; terrorista = nemzeti hős; rendőr = merénylő; író, tudós, politikus = áruló), a nem tiszteleti célból kiemelt fogalmak: Kupec, Szatócs, Hatalom s egyéb szuggesztív eszközök adják az olvasó tudtára: aki ezeket a sorokat „felrótta”, felháborodását, keserűségét, kiábrándultságát akarja megosztani olvasójával, de legalábbis ezt a hatást szeretné kiváltani benne. A szöveg a pragmatikai összefüggőség benyomását kelti azáltal, hogy a szövegvilág elemei megfelelnek a való világra vonatkozó ismereteinknek, ítéleteinknek, előítéleteinknek.

A kompozicionális konnexitásnak is szép példája ez a feljegyzés. Felépítettsége a szokványos hármas tagolódást mutatja: nevezhetjük az I. részt tételnek, a II. egységet kifejtésnek, a III. szegmentumot pedig záradéknak. A tétel egyúttal tételmondat is, amely a bejegyzés tartalmi summáját foglalja egybe, s a globális kohéziót biztosítja. A gondolkodás kiindulópontjául szolgáló mondat részletes magyarázatát, több szempontból történő megvilágítását találhatjuk a kifejtő (tárgyalás, jelenségfelsorakoztatás) részben, majd a relatív zártságot biztosító konklúziómondatok következnek. A bejegyzés arányaiban is megfelel a hármas tagolástól elvárható fegyelemnek, ezt tükrözi a szintaktikai szétagolódás jelensége is, hiszen a II. szövegszerkezeti egység szövegmondataiban találkozhatunk többszörös alárendelésekkel, valamint mellérendelő viszonyokkal is.

A szövegbeli összefüggés szemantikai alapfeltétele a tematikai egység, s ez az ekvivalencia kapcsolatot teremt a szöveg kisebb egységei között is. A belső jelentésbeli összefüggésből adódóan megállapíthatjuk, hogy izotopikus folytonossággal rendelkezik a naplószöveg. Bizonyos fogalmak láncszerűen ismétlődnek (elég), s a textus értelmétől eltérő jelentést is asszociálnak: nemcsak az elég „elegendő” jelentést aktivizálják, hanem az „elég valamiből”, tehát a „megelégel” jelentést is mozgósítják. A szemantikai progresszió több fajtájával is él a szöveg, pl. mellérendelt fogalmakat halmoz (megállani, megnézni, felcsavarni, belépni, felnyitni, elolvasni, meghallgatni), a szövegben ellentétesen használt jelentéseket kapcsol össze: bestsellerlista - szégyentábla; ügynök - Kupec, Szatócs stb., illetve a szinonim kifejezések is az egységességet szolgálják: a mi időnkben – ebben a világban. Továbbá az aktuális mondattagolás szempontjából nyilvánvaló: az állandóan változó réma mellett a téma alig módosul.

Ezenkívül az utolsó előtti szövegmondatban a grammatikai elem: *ebben* (*pronominalizáció*) is fenntartja a témát.

A szöveg művészi jellegét a gondolatrítmusos szerveződés határozza meg, amely erőteljesen tagolja a konstrukciót. A ritmikusságot a változatlan anaforikus (valamint a grammatikai formában megmutatkozó: lásd infinitívuszok ismétlődések s a hangulati váltást biztosító expresszív rokon értelmű megfelelők használatával éri el a jegyzetűró. A teljes (vagyis minden naplóra jellemző) szövegépítkezés vizsgálatakor Tolcsvai Nagy Gábor arra a következtetésre jut, hogy Márai mindig ugyanazt a poétikai eljárást követte: a rekurrenciát, melynek részben az életesemények ismétlődése, részben pedig a megfogalmazással bíbelődő, s mindig a legpregnánssabb/végleges változat kidolgozásán fáradozó etikai magatartás áll a háttérben. Márai mindig új megfogalmazását keresi egy viszonyrendszernek.⁴⁴ Ezt példázzák a következő idézetek:

Indián nyár. A szónak van valamilyen egzotikus, álmatag zengete. Néhány hete „indián nyár” köszöntött be – a közeli erdőben, a folyóparton a fák szederjes zűrzavarban tarkállanak (– mint Tóth Árpád írta Shelley-fordításában: „*a pestises lombok holt népe*” az utakon). A nap perzselő, erjedő. És mégsem ősz ez. Csak Európában van „ősz” számomra. Itt Amerikában vagyok, s amit minden hevével, pompájával megélek itt, nem „ősz”, hanem „indián nyár”.⁴⁵

Ha még egyszer az életben verset írnék: a New York-i égről írnám. Más ez az égbolt, mint amelyet valaha is láttam: komolyabb, zordabb, nagyszerűbb és félelmetesebb. Lehet, hogy a felhőkarcolók tolják a magasba ezt a mennyezetet. És a színe sem olyan engesztelően szelídkék, mint volt az olasz ég, hanem sötét, acélos. Az óceán tükrözik benne, a végtelenség, az aránytalanság, az emberfeletti sors.⁴⁶

Jóllehet vizsgálódásunkat a naplónak mint szöveg-, műfaj- és stílustípusnak a modellálására koncentráltuk, kiemelt szerepet szánva a szövegformáltság módjának, elemzésünk szükségképpen hiányosnak mondható. Feltétlenül szót érdemelnének a hangnemi összetevők, a modalitás kérdései vagy a naplónak mint tradicionálisan egyes szám első személyű műfajnak a narrációs eljárásai. Ezek atémák azonban részletes kifejtést igényelnek, ezért egy később megírandó tanulmányban foglalkozunk velük.

JEGYZETEK

¹ Lásd Balázs János 1985: *A szöveg*. Budapest; Kocsány Piroska 1989: Szövegnyelvészet vagy szövegtípusok nyelvészete? In. *Filológiai Közöny*. 35., 25-43.; Petőfi S. János 1994: A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. In. *Magyar Műhely*. 41-48.; Tolcsvai Nagy Gábor 1994: *A szövegek világa*. Tankönyvkiadó. Budapest.; Uő.: 1996: *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó.; Eőry Vilma 1996: A szövegszerkezeti alapegységek és a szövegtipológia. In. R. Molnár Emma (szerk.): *Absztrakció és valóság*. JGYTF, Szeged.; Szikszainé Nagy Irma 1999: *Leíró magyar szövegtan*. Osiris. Budapest.. – és mások.

- ² Többek közt pl. a rövidszövegekkel foglalkozott Kanyó Zoltán 1981: *Sprichwörter. Analyse ciner einfachen Form.* Budapest.; Kocsány Piroska 1986: *A mondás mint szövegtípus.* Kandidátusi értekezés; Békési Imre 1986: *A gondolkodás grammatikája.* Tankönyvkiadó. Budapest; a dialógusokról írt Albertné Herbszt Mária 1992: A társalgás néhány jellemzője és szabálya. In: Petőfi S. János – Békési Imre. – Vass László (szerk.) *Szemiotikai szövegtan. 5.* JGYTF. Szeged; Cs. Jónás Erzsébet 1992: Gondolatok a dialógus mint szövegtípus vizsgálata kapcsán. In: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László (szerk.) *Szemiotikai szövegtan. 5.* JGYTF. Szeged; Kabán Annamária a tudományos szövegekről készített részletes elemzés: Kabán 1993: *A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodás koráig.* MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest; Róka Jolán pedig a publicisztikai szövegekkel foglalkozott behatóbban. Róka 1986: *Újságszövegek szerkesztési és stílustípológijája.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ³ Vö.: Tolcsvai Nagy Gábor 1996: *A magyar nyelv stilisztikája.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest 13.
- ⁴ Péter Mihály 1991: *A nyelvi érzelmekifejezés eszközei és módjai.* Tankönyvkiadó 173.
- ⁵ Fehér Erzsébet 1999: A „nézőpont” a szövegben. In: V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában.* Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- ⁶ Uö. i. m. 166.
- ⁷ Tolcsvai Nagy Gábor 1996: *A magyar nyelv stilisztikája.* 119.
- ⁸ Lásd erre vonatkozóan Péter Mihály, illetve Marcus Solomon nézeteit: Péter 1996: Stílusok és stilisztikák. In: *Magyar Nyelvőr*, 376-377., Marcus 1977: *A nyelvi szépség matematikája.* Gondolat Kiadó. Budapest.
- ⁹ De Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang 1981: *Einführung in die Textlingvistik.* Niemeyer Verlag. Tübingen. 238.
- ¹⁰ Részletesebben lásd Szili József 1997: *A poétikai műnemek interkulturális elmélete.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ¹¹ Glowinskit idézi Szili. Lásd az előző jegyzetben i. m. 86.
- ¹² Márai Sándor: Jules Renard naplója. *Ihlet és nemzedék.* Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó. Budapest. 1992. 31.
- ¹³ Márai Sándor: *Napló 1943-1944.* 49.
- ¹⁴ A reális a szövegen kívüli világment értendő, amely világ a szöveget adottságként megelőzi s annak vonatkoztatási mezőit képezi. E mezők lehetnek értelemrendszerek, szociális rendszerek és világképek éppúgy, mint akár más szövegek, melyekben a valóságának sajátos elrendezését, illetve értelmezését nyújtották.
- ¹⁵ Iser, Wolfgang 1997 [1993]: A fikcionálás aktusai. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei IV.* Jelenkor Kiadó. Pécs. 51-83.
- ¹⁶ Iser: i. m. 57.
- ¹⁷ Cullert idézi Iser: i. m. 63.
- ¹⁸ Márai Sándor: *Ihlet és nemzedék.* 1992. 28.
- ¹⁹ Márai Sándor: *Napló 1976-1983.* 86. (A kiemelés az eredeti szövegben!)
- ²⁰ Uo.: 143.
- ²¹ Békési Imre 2000: A rövidszöveg szövegsége. In: Czetter Ibolya – Lőrinczy Huba (szerk.): *„Este nyolckor születtem.” Hommage a Márai Sándor.* Szombathely. 221-222.
- ²² Genette, Gerard 1969: *Frontieres du recit. Figures.* II. Paris. 61-69.
- ²³ Bahtyin, Mihail 1976: *A szó esztétikája.* Budapest. 184. (Fordította Könczöl Csaba)
- ²⁴ Lásd a 9., illetve az 1. számú jegyzetet!
- ²⁵ Cohn, Dorrit 1996: Áttetsző tudatok. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei II.* Jelenkor. Pécs. 140., 184.

- 26 Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. 188.
 27 Uo.: 203.
 28 Tolcsvai Nagy Gábor 1994: Szövegvariációk és szövegglobalitás Márai napló 1943–44 című művében. In. *Magyar Nyelvőr* 1994/3.
 29 Márai Sándor: *Napló 1945–1957*. 57.
 30 Uó.: *Napló 1958–1967*. 244.
 31 Uó.: *Napló 1968–1975*. 13.
 32 Uo.: 16.
 33 Uó.: *Napló 1958–1967*. 112
 34 Uó.: *Napló 1943–1944*. 163.
 35 Tolcsvai Nagy Gábor 1994: i.m. 306.
 36 Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. 80
 37 Uo.: 81–82
 38 Uó.: *Napló 1976–1983*. 125.
 39 Uo.: 195.
 40 Uó.: *Napló 1958–1967*. 91
 41 Uó.: *Napló 1943–1944*. 134
 42 Weinreich, Uriel 1969: Problems in the Analysis of Idioms. Puhvel, J. (ed.): *Substance and Structure of Language*. Berkeley. Los Angeles.
 43 Márai Sándor. *Napló 1968–1975*. 119
 44 Vö.: Tolcsvai Nagy Gábor 1994. I.m.
 45 Márai Sándor: *Napló 1945–1957*. 229. (A kiemelés Máraié!)
 46 Uo.: 182.

Botka Ferenc

A San Gennaro vérének forrásvidékén

Úti beszámoló – kérdésekkel

Amikor az év elején még csak tervezgettem olaszországi kirándulásunk s benne nápolyi tartózkodásunk programját, muzeológusi kíváncsiságtól hajtva – a legelső helyre tettem a *San Gennaro vére*-nek, illetve a mögötte meghúzódó élményanyagának a „topográfiai” felderítését.

Ez a kíváncsiság természetesen eléggé sokrétű volt. Egyszerre szólt a dél-itáliai táj egzotikumának, amelyet korábban az egyszerű közép-európai irodalomtörténész legfeljebb csak elképzelhetett; de felcsigázta érdeklődésem a regény ajánlását követő mondat is, amely azt állította, hogy szereplői – „csak az író képzeletének alkotásai”. Ez a rejtőzködő mozdulat mindig

ingerli az olvasót, én ebben az esetben azért is hatott, mert emlékeztetett az *Egy polgár vallomásai* második kiadásának hasonló megjegyzésére, amely mögött az első kiadást követő sajtóviták és az azokban érintett egyházi személyek által kezdeményezett perek húzódnak. E személyes érintettséget elhárító gesztust olvasva óhatatlanul Lőrinczy Huba kitűnő regényelemzése jutott eszembe, amely példák tucatjain bizonyította be, hogy a regény szinte minden mozzanatának, motívumának konkrét előképük van, leírásaik sorra fellelhetők Márai naplójának nápolyi vonatkozású lapjain. E tanulmány, amely a szerző *Ambrustól Máraihoz* című kötetében jelent meg, mindezen túlmenően meggyőzően mutatja ki, hogy a *San Gennaro vére* – sajátos és bonyolult szerkezete ellenére – egyfajta én-regény, amelynek hőse valójában véve Márai; életének azok a konfliktusai, amelyeket az emigráció, a hontalanság váltott ki. – Mindezzel mélyen egyetértve, hadd tegyen hozzá az elmondottakhoz, hogy e személyes érintettség kapcsán hadd tegyen hozzá: a regényt – legalábbis első felét, amely Nápoly egyfajta szociográfiai és társadalomlélektani leírását adja – az *Egy polgár vallomásainak* egyfajta folytatásának érzem. Amely – előzményéhez hasonlóan – az önéletrajz sajátos változatának is felfogható. Olyan vallomások, amely – közvetett formában ugyan –, de a nemzetéből kiszakadt egyén hontalanságáról, új életkezdéséről, szellemi gyökéresztéséről, majd zsákutcának érzett kudarcáról szól.

Többszörös érdeklődéssel fordultam tehát a dél-olaszországi – félig már trópusinak tekinthető – természeti környezete és azon pontjai iránt, amelyek a görög-római mitológia, az *Odüsszeia* és Vergilius *Aeneis*ének cselekményéhez kapcsolódnak, s amelyek 1948 októberében Márait fogadták s egyben az európai kultúra kezdeteire emlékeztették. A felsoroltak közé kiemelt helyre emelve a Nápolyt körülölelő tengert – mérhetetlen erejével, gazdagságával és távlataival –, amellyel mint elemel hősünk megmagyarázhatatlan és ösztönös vonzalommal azonosult. – Minden együtt volt tehát ahhoz, hogy – öt évtizeddel a háta mögött – megkísérelje újrakezdeni életét, s aminek alapján joggal érezhette az itt eltöltött három és fél évet létezése egyik legszebb időszakának.

* * *

A nápolyi látogatás előkészítése, amely kerek fél évszázaddal később kívánt szembesülni a *San Gennaro vére*-nek színhelyeivel, viszonylag egyszerűnek látszott. Aprólékos pepecseléssel kijegyzeteltem a regényből a városrészek, utcanevek, templomok, nevesebb építmények, létesítmények, egyéb földrajzi helyek – s természetesen a hozzájuk kapcsolódó személyek és történések sorát, majd kiválasztottan közülük azt a néhányat, amelyek a

legjellegzetesebbek, s amelyek egy rövid látogatás alkalmával – ha úgy tetszik – kegyeletből felkereshetők.

Az első helyre természetesen a ház, a villa kívánkozott, amelyben Márai és felesége lakott, s amely a regényben is kitüntetett helyet foglal el. – Mi sem látszott könnyebbnek: megkértem Mészáros Tibor kollégámat, a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Márai hagyaték gondozóját, adja meg az írónak küldött leveleken szereplő címet, s ha a „vegyes iratok” között akad egy korabeli várostérkép, készítsen róla másolatot. Egyik feladat sem okozott gondot. A cím mellé: Via Nicola Ricciardi 7. – térkép is került. Ám a Ricciardi utca azonosítása már bökkenővel járt. E térkép szerint – a központban, a főpályaudvar mögött található. Ez a hely azonban semmiképpen sem lehet azonos a regényben leírt zöld, ligetes környezettel. – S ekkor figyelmes lettem a címzés Nápoly mögé (és zárójelben) biggyesztett Posilippo megjelölésre, amely már közelebbi eligazítást ígért. Azt a Posilippot emelve ki, amely a regényben is többször megemlíttetik, s naplójában Márai Budapest Rózsadombjához hasonlítja. Az egykori térképen meg is találtam a városrészt, amely azonban – Budapestnél maradva – inkább a Jánoshegyhez vagy Máriaremetéhez hasonlítható: már a város peremén fekszik. Határai túl is futnak a régi térképen, s a Ricciardi utcát is hiába kerestem rajta. – Nosza, irány a térképbolt, s meg is vettem a legfrissebb Nápoly térképet. Am ezzel sem jártam sikerrel: Posilippo már-már félszigetté keskenyedő déli csücske – a tengerhez leereszkedő Marechiere kerülettel – ezen sem volt rajta. Csak egy útkönyvbéli, nagyléptékű vázlatból volt sejthető a helye.

Ilyen féltudással indultam útnak feleségemmel, s azzal a reménnyel, hogy a regény leírásai s a helybenlakók jóindulata nyomán majd csak célba jutok.

Így is lett: a szerencse ránkmosolyogni látszott. Kocsinkkal átevickéltünk Nápoly reggeli forgatagán, majd a tengerpart mentén ráfordultunk a Via Posilippora, amelyet a regény is említ. Sőt a helyi szent, az oroszlanokat megszelídítő Santo Strato utcatábláját és felfedeztük, s most már megállhattunk kérdezősködni a Posilippoval határos Marechiere iránt, amelynek utcáin a regényben többször is feltűnik az idegen házaspár, illetve az az ember, akiről az a hír terjedt el, hogy „meg akarja váltani a világot.”

Fehér ruhás, parafasisakos rendőrnő fogad az így megtalált Marechiere bejáratánál, ám közli: ott most épp búzaszentelés készül Szűz Mária kápolnájában, így a behajtás korlátozott. Nem baj! – lelkesedem –, amíg az lezárul, felkereshetnénk a Via Nicola Ricciardit, amely itt húzódik valahol a közelben, ahol egy magyar író lakott ötven évvel ezelőtt. – Ám ő sem tudott azonnal válaszolni, de a helyiek között nálunk gyorsabban tájékozódott. Rövidesen megtudtuk, hogy csak két sarkot kell visszagurulnunk a Santo Straton: a cél itt van karnyújtásnyira.

Ilyen egyszerű lenne? Igen. A jelzett helyen, egy autógumis műhelynél igazítanak el – menjünk néhány lépést balra: keresztezzük a keresett utcát.

Itt lennénk hát, az utcatábla is igazol. Most már csak felfelé kell lépkedni a 7-es házszámig. Jellegzetes nápolyi keskeny utca, két gépkocsi alig hogy elfér benne; kifelé tekintő erkélyek, lobogó fehérneműk. S már a szembeötlő magyar és olasz nyelvű emléktábla is „igazolja”, hogy jó helyen járunk:

EBBEN A HÁZBAN LAKOTT 1949–1952 KÖZÖTT
MÁRAI SÁNDOR
(1900–1989) MAGYAR ÍRÓ, A XX. SZÁZADI VILÁGIRODALOM
KIEMELKEDŐ ALAKJA
*(Állította 2000-ben a Nápolyi Önkormányzat és
a budapesti Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.)*

Ezután már ment minden, mint a karikacsapás. A rendőr nénihez visszatérve, aki láthatta, hogy csak futó látogatásról van szó, megnyílt autónk előtt az út a Marechiare mélyébe is. Perceken belül a tengerparton voltunk, ahol – két más létesítmény mellett – ma is áll az a Finestrella (nápolyisan: A Fenestrella) bár, ahol a regénybeli házaspár vacsorázni szokott, s lábunk alatt csobogtak a hullámok, amelyekben Márai – naplójának tanúsága szerint – reggelente rendszeresen megmártózott. A víz átlátszóan tiszta, a sziklás-homokos partra habosan loccsan.

Közelben és távolban csónakok; párok mögött a Sorrentói félsziget és Capri körvonalai. Tíz óra van, ragyog a napfény, olyan giccses harmóniában, hogy már-már félek megemlíteni.

Majd újabb eligazítás. A parafa-sisakos hölgy iránymutatása nyomán felfelé kanyargunk a regény másik színhelyére, a Parco della Rimembranzára, az első világháború hőseinek emlékhelyére, amellyel nem is annyira a kegyeleti vonatkozás, hanem a tövében meghúzódó kilátó miatt lenne fontos szembesülnünk. S nem is elsősorban az innen nyíló és lenyűgözőnek várt látvány miatt, hanem, mert ez az a hely, ahonnan a regény hőse – az emberiség megváltásának a szándékával – a mélybe vetette magát. – Itt azonban nem volt szerencsénk. Az egész létesítményt lezárták: felvonulási épületek, építőanyag kupacok – folyik a teljes felújítás. Csak az egyik útkanyarból tudunk kipillantani – százhusz méterrel magasabbról – a Finestrellánál megismert tájra, majd egy másik pontról nyugat felé: az egykori Baiae és a még távolabbi Cunae vidékére, ahol Vergilius hőse partra szállt és Sybilla segítségével leereszkedett az alvilágba. A már többször emlegetett naplő hányszor célzott ezekre a vonatkozásokra!

Ismét kocsiba ülünk és újra legurulunk a tengerhez, Posilippo/Marechiare nyugati partszegélyéhez, amelyet mesterséges útszakasz köt össze a regényben is megjelenő Nisida-szigettel, ahol kétezer évvel ezelőtt Brutus lakott, s amelynek tövéhez ott emelkedik az a szikla, amelyhez Odüsszeusz kikötöztette gályáját, mielőtt a félszemű Polüphemosz barlangjához indult. Pihe-nünk. Idelátszik újra Capri puttonnyal megtetézett púpja, s Baiae déli végén a tengerből kiugró Misenum fog, amelynek tövében Aeneas a partraszállás harcaiban elesetteket eltemettette. Elvont szavakat és vonalakat tudok csak felidézni, amelyekből hiányzik a tenger csillogó felülete, a víz illata, az alattunk elterülő szabad strand halk moraja s azok a szellős távlatok, – amelyek Ikaruszhoz hasonlóan – a levegőbe emelték az embert.

Nem folytatom. Szólhatnék ugyan a közeli Bagnoliról, ahol az olasz hatóságok annakidején az emigránsok menekülttáborát felállították, a fürdőiről híres Pozzuoliról, s mindenekelőtt Nápolyról, szűk síkatorairól, századfordulós üvegpalatájáról, a Galleria Umbertoról, a templomokról, s azok között is a kincstárában San Gennaro vérének őrző dómról. De az adatok egy bizonyos ponton túl fárasztóvá válnak és elfedik a lényegét.

* * *

Rövid úti beszámolónkban nem lehet feladatunk a *San Gennaro vére*nek mélyebb elemzése, ám nem tagadhatjuk, hogy a látottak – s természetesen a regény ismételt átolvasása – felvetettek bennünk néhány olyan kérdést, amelyekre még nem figyelt fel az irodalomtörténet; vagy legalábbis nem abban az összefüggésekben, amelyeket e látogatás felszínre vetett. Közülük egyetlen egyet emelnék ki, amely – durva leegyszerűsítésben – a következőképpen hangzik: vajon mi lehet az oka annak, hogy Márai – és regénybeli alteregója – hátat fordított e csodálatos világnak, amelynek harmóniáját és szépségét olyan magával ragadó érzéki erővel jelenítette meg írásaiban?

Ha a regény felől közelítjük meg a kérdést, a válasz meglehetősen egyértelmű, jól átgondolt, ha úgy tesszük: koncepcionális; az egész mű e körül a tengely körül forog. Ugyancsak rövidítve és leegyszerűsítve így hangzik: Ez a csodálatos dél-olasz mikrovilág, amely az európai kultúra egyik bölcsője s bizonyos értelemben az egész emberiség példázatának is tekinthető – olyan mérhetetlen és kilátástalan nyomorban szenved, amelyből csak egy remélt csoda emelheti ki. Hasonlóan az itt menedéket talált hóshöz, aki azért távozott hazájából, mert abban az anyaghoz hasonló szellemi-politikai nyomortapasztalt, amelynek megváltoztatását szintén csak a csoda által tudja elképzelni. S ő, aki hisz az ember – és anyagfölötti erőknél, elhatározza, hogy a világ (és hazája) megváltása érdekében feláldozza magát, életét.

A gondolatmenet ebben a formában megtámadhatatlan, ám maga a regény, a szerző is kérdőjelet tesz mögé. Ha nem is szavakban, hanem az elmélet, a világmegváltás meghirdetőjének a tettein keresztül. Azzal az egyszerű momentummal, hogy az önfeláldozást megkérdőjelezve a cselekménybe olyan szálakat is beleszó, amelyek pusztán öngyilkossággá fokozzák le a tettet. A hős ugyanis annak a napnak a hajnalán veti magát a mélybe, amelyen a kivándorlási hivatal az ország elhagyására kényszerítette volna, méghozzá olyan lélektelenül, hogy elszakította volna élettársától, aki Amerikába kapott beutazási engedélyt, szemben övele, akit a kietlen Ausztráliába irányítottak.

Ha azonban az éppen az elutazásunk előtti hetekben megjelent 1950–1952-es évek naplójába (vagy annak korábban közzétett változatába) tekintünk a válasz bonyolultabbnak tetszik. Különösen, ha melléje tesszük a *San Gennaro vére*nek befejező részét, amely a nápolyi szent ereklyéjének csodaként meghirdetett (s évi háromszori rendszerességgel ismétlődő) folyékonyvá válását is megjeleníti.

Csoda, megrendelésre? – tehető fel a kérdés, és regényében Márai közvetlenül ugyan nem válaszol, de valamiképpen mégis érzékelteti, hogy az esemény túlvilágisága legalábbis megkérdőjelezhető. Megkérdőjelezhető, mint ahogy egész világunk, az emberiség megválthatósága is.)Visszaulva ezzel az olvasó által levonható pesszimista s végkövetkeztetéssel Lőrinczy Huba tanulmányára, aki először adott hangot ennek a gondolatnak.)

A naplók adatai közül talán az a legfontosabb, amelyből egyértelműen kiderül: a valóságban Márai is és felesége is megkapták az amerikai vízumot. A regénybeli férfi és nő adminisztratív kettészakításának tehát nincs valós életfedezete. Egyszerű írói kitaláció, amelyre Márainak „csupán” azért volt szüksége, hogy általa megteremtse az öngyilkosság külső indítékát. S ha ez így van, meggondolandó: milyen méretekben kell komolyan vennünk ezt a sorsdöntő cselekedetet? – A regény belső világában természetesen nem vethető fel ilyen kérdés. Ám Márai életanyagához viszonyítva nem tekinthetjük másnak, mint egyfajta szerepjátszásnak, s amelynek csak szimbolikus jelentősége van. – Megítélésünk szerint azonban így is számos olyan üzenetet tartalmaz, amelyre nagyon is oda kell figyelnünk, s amelyek végső soron választ adhatnak a gondolatmenetünk elején felvetett kérdésre: miért is szánta rá magát Márai arra, hogy elhagyja azt a környezetet, amely élete egyik legszebb szakaszát keretezte?

A további válaszokat immár az *Ami a Naplóból kimaradt 1950–1952* című kiadvány sorai tartalmazzák, amelyek Márai feljegyzéseinek korábbi változatával szemben több teret szentelnek az író személyes életének és nem mindig a nyilvánosságnak szánt gondolatainak. Ezekből megtudhatjuk,

hogy a kivándorlásnak egészen prózai okai voltak. Az olasz hatóságok a menekülőnek nem adtak állampolgárságot, csak tartózkodási engedélyt, amelyet folyamatosan meg kellett újítani. A megélhetés is bizonytalan volt. Kezdetben pénzzé kellett tenni a feleség értékesebb ruhadarabjait, ékszereit, bár utóbb a német és olasz kiadók már-már egy-egy régebbi mű fordítását is megjelentették. Mindehhez társult egyfajta politikai félelem is: Márai nagyobb biztonságban érezte magát a távolabbi kontinensen. Gondolatban még arra is vállalkozott, hogy polgári állást vállal; hogy ilyen hagyományos módon biztosítsa felesége és fogadott fia jövőjét. Igaz, azzal a kiegészítéssel, hogy az állampolgárság és az anyagi háttér megteremtése után időnként még vissza-visszatér Európába.

Ez mind igen elfogadhatónak hangzik, ám még mindig nem található meg benne az a mag, amely a regénybeli öngyilkosság gondolatát elindította volna. Pedig a válasz fellelhető az említett sorok között, nemkülönben akkor, ha felidézzük Márainak a háború előtti nézeteit, amelyek az eltömegesedéssel, a szellemileg kiüresedő civilizációval, Európa kultúrájának a pusztulásával függenek össze. S tegyük hozzá: amely értékvesztés és eltömegesedés jellegzetes megtestesülését 1952-ben is elsősorban a kényszerházának választott Amerikában láthatta. Ezt ugyan a napló ilyen közvetlenül és leegyszerűsítve egy helyen sem mondja ki, de számos utalása egyértelműen érzékelteti. Ugyanakkor ezek a szövegek megrendítően rögzítik Márainak a kivándorlás kiváltotta érzéseinek az ellentmondásosságát. Amikor kézhez kapja a vízumot – hazafelé tartva sírni kezd az utcán. Kezében érezheti az új élet, a menekvés lehetőségét? Vagy visszaretten attól az életformától és országtól, amelyet nemrég könnyel és ellenszenvvel, majd cinizmussal és műveletlenséggel vádolt? S ekkor elérkezünk ahhoz a kulcsmondathoz, amely egyértelműsíti feltevésünket: „Nem lehetetlen, hogy belehalok, ha kimegyek Amerikába...” – Ezek a szavak kimondják a lényegét, azt, hogy a regénybeli alterego öngyilkossága – egyfajta leszámolás a múlttal, búcsú az európai kultúrától, mindattól, ami eddig mint embert és írókat meghatározott.

Nem kívánjuk túlírni a felvetett összefüggést, de feltétlenül idekíváncskozik még a naplónak az a bekezdése, amely az irodalom jelentőségének hanyatlásáról szól, az írásról, amelyre a világnak már nincs szüksége, s amelynek nyomán Márai több helyütt is megemlíti, hogy a jövőben már csak a maga számára, íróasztalfiókjának kíván alkotni.

Végül az Amerikával kapcsolatos ellentmondásos érzéshez tegyünk hozzá még két momentumot. Egyrészt azt, hogy az 1951 őszen beindult Szabad Európa-adások honoráriumuma ugyan megnyugtató anyagi hátteret biztosított Márai életéhez, ugyanakkor azonban kezdetben elvonta minden al-

kotó erejét. Másrésről pedig azt, hogy e kapcsolódással ugyan bekerült a világpolitika áramába, ám ezáltal vaskos kompromisszumokra kényszerült; beszédhelyzete megváltozott, s nem mondhatott ki közvetlenül olyan indulatokat, mint amelyek például 1956 nemzetközi elszigetelődése nyomán feltódultak benne, látva azt, hogy a két nagyhatalom kiegyezett egy kis nép szabadságharcának eltiprásában.

(A *San Gennaro vérét* Márai épp ezekben a hónapokban fejezte be. A regény 1957 nyarán megjelent német fordításában már ott olvasható az a fejezet is, amely az 1956-os forradalom nyugatra távozott ex-kommunistáit elítéli.)

Ennyit tehát a Parco della Rimembranza kilátója kapcsán azokról az alkotáslélektani vonatkozásokról, amelyek az emberiség megváltását vállaló hős tettehez kapcsolódnak.

* * *

A másik kérdésünk igencsak prózai s az előbbinél jóval egyszerűbb. Így hangzik: vajon jó helyen jártunk-e? Jó helyre helyezték-e el az emléktáblát? Hazajövet ugyanis újra kézbe vettük a regényt és a már említett napló kiegészített kiadását. S megdöbbenve tapasztaltuk, hogy sem az egyik, sem a másik nem *via*, hanem *villa* Ricciardiról szól, villáról, ami épületet, épületcsoportot, települést jelent. A mi kis utcánk egyemeletes háza nem illik bele ebbe a képbe. A regény egyértelműen településről, bagolyvárról beszél, amelyet kagylómész odúk, lakóbarlangok szegélyeztek, s közepén templomtorony emelkedett. A napló is „több házat” – „közös kerítéssel” említ, amely Posilippo „tetőzetén” emelkedett, s az épülethez, amelynek második emeletén Máraiék laktak – e leírás szerint – „szép, enyhe lépcsőzettel emelkedő betonút vezet/ett/ fel, óriási pálmák, szőlőlugasok között.” A Via Ricciardira ez semmiképpen sem mondható.

Majd újra kézbe véve az író régi térképének másolatát meg is találok a *Villa Ricciardinak* jelzett helyet, a mi *Via Ricciardinktól* légvonalban körülbelül négy kilométerrel északabbra (az új térkép viszont már nem tünteti fel). Lehet, hogy ez volt Máraiék igazi tartózkodási helye, az igazi genius loci?

Miközben a kérdésről töprengünk, Mészáros Tibor felhívja a figyelmem a napló „Lajosára”, aki Máraiéknak a lakást szerezte, s aki nem más, mint Márton Lajos, Márainé nagybátyja s már jóval korábban a Posilippon élt – mint a Bagnoliban szervezett menekülttábor alkalmazottja. Lehet, hogy a levelek – óvatosságból – az ő címére irányítottak? S így jöhetett létre a cse-re? A napolyi emléktábla-állítók így jutottak volna a Via Ricciardira?

Szép és logikus lenne ez a kombináció. Ám a regényben mégis található néhány olyan részlet, amely mintha a „via” mellett szólna (például az, hogy a főhős reggelente felkereste a tengert vagy a kilátót, amelyek ide elérhető közelségben fekszenek). S itt van még a napló egy további mondata 1949-ből, amely így szól: „Lajossal szobát cseréltünk”, méghozzá olyan szobát, amelyet a következő oldalon Márai „új szállásként” aposztrofál. Lehet, hogy ez a szobacsere – a „villából” a „viára” való leköltözést jelentette? Lehet, hogy az író időnként itt is tartózkodott? (A naplóban ugyanis a helyiség dolgozószobának való berendezéséről van szó.)

Jó lenne mindezt eldönteni. Vagy legalábbis a mai Villa Ricciardit is felkeresni, ha ugyan még megvan. (A hajdani ligetes Posilippot – a Rózsadombhoz hasonlóan – ma már sűrűn beépítették.)

Az utánam jövők talán majd megteszik, s akkor véglegessé és hitelessé válhat az író nápolyi emlékhelyeinek a sora.

„Magyarország olyan hely...”

Salamon István rádióinterjúja Márai Sándor sógornőjével

– *Ön mikor ismerte meg Márai Sándort?*

– Amikor megnősült, rögtön a házassága után, mikor legelőször együtt hazajöttek Kassára. Hát annak már rengeteg éve, én már nem emlékszem pontosan, hogy az mikor történt. Egész fiatalok voltak még. Aztán mentek Németországba lakni. S hazajöttek, otthon voltak talán egy hónapig.

– *És hogy ismerkedett meg az Ön testvérével Márai Sándor?*

– Az én testvéremet kiküldték a szülei Németországba – inkább nem mondom el, hogy miért, az tisztán magánügy – és tudomásom szerint ott ismerkedtek meg Németországban. És aztán megbeszélték, Magyarországon találkoztak másodszor és akkor volt az esküvő.

– *Szerelem volt ez?*

– Szerelem, nagy szerelem volt.

– *És a testvére ismerte már Márai műveit?*

– Hát ő akkor még alig írt valamit, az csak egy pár újságcikk volt. Márai még a kezdet kezdetén volt. A szüleim, amikor megtudták, hogy ők Németországban ilyen jól összeismerkedtek, hazahívták a testvéremet. Nem volt az nekik egy „megfelelő parti”, hát egy fiatal „senki” volt akkor, hogy úgy mondjam.

– *És Önök milyen családi háttérrel rendelkeztek, Ön és a testvére?*

– Mít mondjak magának, egy jó magyar család voltunk. Jól szituált, rendes család. Anyám nagyon sok jótékonyágban vett részt, nagyanyám is, én egyetemre jártam. Szóval ők Pesten akkor találkoztak, és amikor az apám megtudta rögtön utánuk ment és meg akarta akadályozni a házasságot. De hát csak tanúnak érkezett meg.

– *Hol volt az esküvő?*

– Pesten. Egy szó sem igaz abból, hogy ablakon ugrott ki az én testvérem, meg ilyen marhaságok, amiket „izé” mesélt. Hát nem tudom, ezt csak magának mondom. Mert ő normálisan elutazott Pestre a szüleimnek az engedélyével, és amikor megtudták a szüleim, hogy ott van Márai is apám utána ment. Nem akarták, hogy hozzámenjen feleségül. Hát ez az egész.

– *De nagy szerelem lehetett...*

– Hát igen, nagy szerelem volt! Természetes, hogy nagyon nagy szerelem volt. No, de nem ezt akartam magának mesélni, hanem azt valószínűleg kevesen tudják, hogy '45-ben amikor már jöttek az oroszok, akkor mi ott laktunk a fiammal nála, Leányfalun. És az oroszok már egész közel voltak, és ő nem akarta megvárni az oroszokat ott a falun, mert féltette a két nőt, vagyis a feleségét meg engem, hogy az oroszok esetleg erőszakoskodni fognak. Úgyhogy megrendelt egy autót, de a nővérem nem akart bemenni Pestre semmi körülmények között. Én meg nem mehettem Pestre, mert engem Pesten ismertek, és akkor még üldöztek. Úgyhogy nekem ott kellett volna maradnom. Szóval nem akart bemenni, de ő ragaszkodott hozzá, hogy jobb lesz, ha Pestre mennek és nem marad egy ilyen kis helyen. Összecsomagolta a holmiját, kikészítette, megvolt minden, amit be akart vinni, és vártunk. Másnap reggel, amikor kellett volna, hogy az autó jöjjön érte, jött egy óriási zuhogás. Egy fantasztikus eső volt, nem állt meg egy pillanatig se. És álltunk, vártunk, vártunk, és az autó, ami meg volt rendelve, nem jött. És erre azt mondta Márai – hát nem akarom mondani, hogy Isten uja –, de a sors: nem megyünk be. Itt maradtak. És ez nagyon szerencsés dolog volt, mert őt a pesti lakásán aztán a nyilasok keresték. Szerencse volt, hogy nem mentek be. De ez csak egy véletlen volt, mert akkor az az eső megakadályozta. Különbén nagyon jól kijött azután az oroszokkal, eljöttek hozzánk meglátogatni őt elegánsan, két orosz tiszt jött autóval – én tolmácsoltam, mert hát nem tudott velük beszélni –, kikérdezték mindenféléről, tudták, hogy író, nagyon tisztességesen beszéltek vele, nagyra tartották őt.

Leültették őket, kezdtek beszélgetni, én tolmácsoltam, mert ő nem tudott velük beszélni, és beszéltek mindenféléről, az ő írásairól, meg hogy ő mit csinál, és akkor aztán megemlítette a sógorom, vagyis Márai, hogy: „Ernburg”, akkor az oroszok feléledtek s olyan boldogok voltak, hogy va-

laki tudja, hogy ki az az „Ernburg”, és olyan barátságosak voltak. Semmi körülmények között nem akartak elfogadni se egy italt, se egy ételt, ott voltak vagy egy fél óráig és aztán elmentek.

– *Az oroszok honnan tudták, hogy ő egy ilyen híres személy? Mert azt tetszett mondani, hogy nagyra tartották.*

– Nem tudom. Az oroszok mindent tudtak. Higgyc el, hogy mindent tudtak. Azoknak olyan forrásaik voltak, hogy azok mindenről értesülve voltak. Azt tudom, hogy engem behívtak első nap, mikor bejöttek az oroszok. Engem, pedig én ott álnéven voltam, és nem is tudták, hogy Felvidékről vagyok. Behívtak, és több mint három óráig kérdezték, hogy ki vagyok, mi vagyok. Megmondtam nekik az igazat. És akkor elémtettek egy millió írást, hogy fordítsam le nekik. Minden nap kellett nekik fordítani. Mondom magának, hogy az oroszok mindent tudtak.

– *Őn, aki talán mindenkinél közelebb kapcsolatba került Máráival, el tudná mondani: valójában milyen ember volt Márai? Mert annyi legenda, monda kering, hogy tartózkodó, kissé hideg másokkal szemben. Őn lehet, hogy más szempontból látja.*

– Nézetem szerint egy nagyon kíváncsi ember volt. Nem olyan értelemben, hogy akarta tudni nem tudom milyen titkokat, de kíváncsi volt az emberekre a jellemére. Voltak neki különböző „nőügyei”, ott is inkább a kíváncsiság játszott szerepet, mint szerelem. Ténylegesen csak a nővéremet szerette. Igazán.

– *Ez végig szerelmi házasság volt.*

– Végig, igen. És nagyon jól megvoltak együtt. Aztán amikor kimentek, igazán csak ők ketten voltak. Ott volt még a fia, aki adoptáltak. Sajnos korán meghalt az a gyerek.

– *Honnan ismerték a Jánuskát?*

– Ők adoptálni akarták az én kislányomat, de hát én nem adtam a gyereket oda. Bár adtam volna, talán még most is élne. És mikor aztán mondtam, hogy én a gyerekeimet nem adom oda, a Jánuskát egy öreg asszony, aki hordott nekik élelmiszert, mindig magával hozta. És addig hozta a gyereket, amíg megszerették. Az a gyerek nem volt annak az öregasszonynak a gyereke, hanem valami távoli rokona. Boldog volt, hogy elvitték. Akkor adoptálták és elvitték magukkal.

– *Visszatérve Márai és Lola asszony házasságára. Nyugodt légkör uralkodott ebben a házban, nem volt mondjuk veszekedés, vagy esetleg ez a gyerekhiány nem okozott néma feszültséget?*

– Én nem tudok arról, hogy ott lett volna feszültség. Az egy jó házasság volt. Ők nagyon jól megértették egymást, és az én nővérem őt nagyon jól ismerte, és nagyon jól megértette, és mondom magának az én saját véleményem az, hogy ő ténylegesen csak a nővéremet szerette. Az összes többi „nőügyei”, amik voltak, az inkább csak kíváncsiság volt. Nem voltak komoly dolgok.

– *És az Ön családja aztán később megbékült?*

– Hát, természetesen! Családtagnak elfogadtuk. Én nagyon sokat voltam náluk. Párizsban voltam minden évben, Berlinben is voltam velük. Még akkor fiatal gyerek voltam, iskolába jártam, hát a szabadidőmet ott töltöttem. És aztán '45-ben, amikor a bajok voltak, akkor ő elhelyezte az én kislányomat egy intézetben – hamis néven persze –, és a kisfiú velem maradt, és őt is megmentette.

– *És úgy tudom, hogy kísérletet tett arra is, hogy Önt megmentse.*

– Hát, meg is mentett engem!

– *Elmondaná ennek a történetét?*

– Én elmenekültem Kassáról. Az állomásfőnök, aki egy nagyon rendes ember volt üzent nekünk, hogy most utazhatunk, menjünk. Kimentem az állomásra a fiammal, aki akkor 10 éves volt, felültem a vonatra és boldog voltam, mikor már a vonatba ültem, azt hittem, hogy most már nyugalom van. És egyszerre csak megérkezik a magyar kontroll a vonatban, és a vezetője egy kereskedő, akinél én vásároltam állandóan, s aki engem remekül ismert. Az úgy ment el mellettem, mintha sose látott volna. Így megérkeztünk Pestre. Pesten aztán elmentem a lakásukba, ők nem voltak otthon, csak a nővérem írta, hogy odamenjek. De még mielőtt odaértem, találkoztam az öccsével, Gáborral az utcán és ő rögtön magukhoz vett, és aztán elhelyeztük a fiamat egy családnál, és én meg hol itt aludtam, hol ott aludtam, hát valahogy aludtam. És a végén kimentem Tahiba, egy családhoz és ott töltöttem vagy két hónapot, oda a gyereket is elvittem. És aztán vele együtt átköltöztünk Máraiékhoz Leányfalura. És ott vártuk meg a felszabadulást. De ő nem akarta – ahogy mondtam –, ő be akart menni Pestre. Jól járt, hogy nem ment be Pestre, mert Pesten a nyilasok keresték. És azt is hitték, hogy őt elvitték, mert mikor a férjem megérkezett és keresett minket, akkor Pesten azt mondták neki, hogy Márait elhurcolták. Hála Istennek ez nem volt igaz. De ő annak ellenére elment, mert tudta, hogy Leányfalun voltunk eredetileg és ott megtalált minket. De hát az egy csoda, hogy ott maradt.

– *Milyen volt a magánéletben?*

– A feleségével mindent megbeszélt. Már a többiekkel, mint velem például nem.

– *Miért?*

– Egy kicsit féltékeny volt. Nem szerette, hogy mi olyan nagyon szeretjük egymást a feleségével.

– *De két testvéréről volt szó!*

– Hát, igen. Féltékeny volt. Úgyhogy velem nem tárgyalt, velem előfordult, hogy megérkeztem hozzájuk és még Párizsba, vagy Berlinbe és már harmadnap összevesztünk valamin.

– *Sértődékeny volt?*

- Nem. Azt nem mondhatnám.
- *De min vesztek össze?*
- Nekem nem tetszett valami, vagy neki nem tetszett valami. Valamin mindig összevesztünk.
- *Ön a olvasta műveit. Beszéltek egy-egy új írásáról?*
- Én velem soha. Csak a feleségével mindenről.
- *És ha Ön mondjuk elmondta a véleményét? Volt erre alkalom?*
- Én nem beszéltem vele az ő műveiről. Soha. Mi csak családi beszélgetést folytattunk.
- *Aztán, mikor '48-ban először Rómába ment ki, s utána tovább az Egyesült Államokba, akkor milyen leveleket váltottak Ön és a testvére? Hogy érezték ők magukat? Mert azért Márainak nagy trauma volt elhagyni Magyarországot és a magyar anyanyelvet.*
- Megmondom magának, ő egy kicsit rossznéven vette, hogy mi nem mentünk el velük. Azt mondta, hogy nem lett volna szabad ott maradni nekünk se. Én vele nem leveleztem, csak a nővéremmel.
- *És ezekből a levelekből kiderül hogy éltek, hogy dolgozták fel ezt az emigrációt?*
- Hát, ő bizony eleget szenvedett ebbe az emigrációban. Nehezen viselte el, az elején legalább. Elment az én nagybátyámhoz, aki ott élt Olaszországban, ott voltak sokáig nála, és aztán elmentek Amerikába. Aztán megint visszajöttek, mert a nagybátyám rájuk hagyta a lakását. S akkor visszajöttek Olaszországba és ott éltek talán öt évig. Ott voltunk is öt meglátogatni én meg a lányom, meg a gyerekek. De nem akarta, hogy ott lakjunk nála, mert innen jöttünk és az neki nem tetszett.
- *Ehhez a dologhoz makacsul ragaszkodott élete végéig, hogy ugye a könyvei nem jelenhetnek meg addig, amíg szovjet csapatok tartózkodnak az országban?*
- Ő éppen úgy volt a szovjet ellen, mint a fasizmus ellen. Mind a kettőt utálta, mert mind a kettő erőszak volt. Abszolút liberális ember volt.
- *És az amerikai életről mit tetszik tudni?*
- Hát, nem tudok sokat, mert csak a nővéremmel leveleztem, aztán már elég ritkán és hát tisztán csak ilyen családi dolgokat írt meg. Semmi különösebbet nem tudok, azt se tudtam akkor, hogy miket írt, hogy hova írt. Könyveket, amit írt elküldte a vőmnek Izraelbe. Családi képpel volt egy garnitúrájuk, két csésze meg hozzávalók. És mielőtt öngyilkos lett azt elküldte nekik, hogy az megmaradjon a családnak.
- *Az Ön fiának?*
- A vőmnek. A vőmmel volt jóba.
- *Ön úgy érzi, hogy ez a gesztusa is arra mutat, hogy ő készült erre az öngyilkosságra?*
- Természetes. Akkor már tudta, hogy öngyilkos lesz, azért küldte ezt el.
- *És mi lehetett a végső oka ennek az öngyilkosságnak?*

– Nagyon beteg volt. Rákja volt, és állítólag nagyon szenvedett. És a fiának az özvegye akarta, hogy odamenjen hozzájuk lakni, de ő nem akart, ott maradt egyedül San Diego-ban. Hát, hogy ott hogy élt, azt jobban megmondta magának, könyv is van róla, hogy milyen elhagyatott életet élt ottan.

– *A Jánoska felesége mondta, hogy költözzön oda?*

– Igen, hívta őt, hogy jöjjön hozzájuk, amikor meghalt Lola, akkor hogy ne maradjon egyedül. De nem akart odamenni.

– *Tehát ő tudatosan készült a halálra?*

– Az még évekkkel azelőtt volt, mert ő még vagy két évig utána élt, a Lola halála után. Nem lett rögtön öngyilkos.

– *És Jánoska hány éves korában halt meg?*

– János fiatal volt, 40–45 körül. Nős volt és három gyereke van. És ez a felesége, mikor meghalt Lola, akkor meghívta őt, hogy költözzön hozzájuk. De nem akart odamenni.

– *Itt azért arról is lehet szó, hogy ő egyedül volt, beteg, a feleségét elveszti, a fiát elveszti.*

– Hát, a fiát jóval előbb elvesztette már. A felesége elvesztése az biztos, hogy rémesen hatott rá. Tudom, hogy egyszer azt írta, mert kifogásoltam, hogy nem jött a nővéremtől levél, és írtam, hogy mi az, hogy olyan régen nincs levelem, hát akkor ő válaszolt vissza, hogy: „persze, hogy nincs levél, mert Lola már eszméletlen állapotban fekszik a kórházban és minden nap ott ülök mellette, és azt mondja az orvos, hogy az hogy ott ülök és fogom a kezét ez jobb neki, mint bármilyen orvosság”.

– *Utána már nemigen leveleztek?*

– Nem. Az az én hibám volt, mert amikor meghalt a nővérem, akkor azt írtam neki, hogy tekintettel arra, hogy annyira akadályozta, hogy találkozom a nővéremmel – mert én elmentem volna őket meglátogatni –, de ő nem akarta, hogy idejőjtek, innen ne jöjjön senki. Úgyhogy azt írtam neki, és már nagyon bánom ezt, akkor azt írtam, hogy tekintettel arra, hogy megakadályozta, hogy én még Lolával találkozjak, hát gondolom, hogy már a mi összeköttetésünk is megszűnt. És ezt most nagyon bánom.

– *És ha egy kicsit erőszakosabb Ön?*

– Lehetett volna vele beszélni, mert akkor elmentem volna, nagyon örült volna neki a végén.

– *Igen, ez azért furcsa, mert lehet, hogy Önre feltékeny volt, de hát Ön semmiféle politikai szerepet nem vállalt.*

– Nem, nem. Csak azt, hogy itt maradtunk. Azt rossz néven vette, hogy mi nem mentünk ki.

– *És a testvéreivel ő milyen viszonyban volt?*

– Érintkezett velük, de nagyon gyatrán, hogy úgy mondjam. Úgy jóba volt velük, szerette őket. Nézetem szerint egy hibát csinált, mert neki nem írni kellett volna főispánnak, vagy mi a nyavalyának, aki ott volt, hanem el kellett volna menni Kassára és egész egyszerűen az apámat magával vinni. Az ő apja akkor már nem élt, odaadni az ő apjának az iratait, az én apámon senki a világon nem mondta volna azt, hogy zsidó. Abszolút nem volt zsidó külsejű, magas volt, szőke volt, és akkor megmenekült volna. De ő ahelyett, írt ennek a, aki ott van, tudja, akit most mondott magának, és ez visszaírt neki, hogy sajnos ő nem tud semmit tenni, hogy az a németekre tartozik.

– *Most Ön úgy látja ennyi év távlatából, hogy az Ön édesapját Márai úgy menthette volna meg, ha nem ír levelet Kassára, hanem áthozza.*

– Ha elmegy érte. Mert ki lehetett menni a táborból, sokan voltak, akik kimentek a táborból Kassán, a zsidótáborból. És hogyha elment volna személyesen érte, vagy azt írta volna neki, hogy utazzon el, mi elutaztunk, az apám is el tudott volna utazni. Az apám azt gondolta, hogy neki már nem lesz semmi baja, mert ő már egy öreg ember. Pedig éppen az volt a baja.

– *Elhittéke?*

– Rögtön, igen. Ha ő akkor vagy érte megy, vagy nem írt volna a főispánnak, az apámnak írt volna, hogy: Gyere! – az apám nyugodtan fölült volna a vonatra, eljött volna Pestre. Az ő édesapja nem élt már akkor, s a Márai apjának a papírjaival ma is élne talán.

– *Ön volt a híres Mikó utcai lakásban?*

– Hát, hogyne, sokszor. Hát jártam hozzájuk, akkor, addig-addig míg nem volt semmi baj, ugye.

– *Azt a könyvtárat is elvitte a bombatalálat.*

– Mindent elvitt, igen. Úgyhogy az szerencse, hogy ő nem tudott visszaköltözni. Duplán szerencse, először is, mert ott keresték a nyilasok, másodszer is, mert a házat bomba érte. Úgyhogy, hogy is mondjam, az olyan gondviselés volt. És ő nagyon hitt a gondviselésben. Ilyen szempontból kicsit babonás volt.

– *Az ember nem is gondolná róla.*

– Radványiék ott laktak, ugyanazon az emeleten, ahol Márai. Az az ő házuk volt.

– *Hol?*

– A Mikó utcán, nem tudom hányas szám. Az egyik lakásban laktak Máraiék és ugyanazon a gangon laktak Radványiék, akik nem voltak otthon. Valahol járkáltak. Aztán hazajött Radványi...

– *A testvér.*

– A testvér. És elment, és lefeküdt a saját lakásában. És az apám a Márai lakásból – ezt Radványi mesélte, nem tudom, hogy igaz-e – bement hozzá-

juk a lakásba. És valaki ottan mozgott, és akkor az apám kezdett kérdezni, hogy: „Ki járja itt, ki vánnya itt?” Mert az én apám nem tudott nagyon jól magyarul, osztrák volt. Radványi kitalálta, hogy az apám kérdezte, hogy: „Ki járja itt, ki vánnya itt?”. De hát Márainak ehhez semmi köze. Elment Gézához meglátogatni, mert megtudta, hogy nagyon beteg. És amikor becsengetett, akkor Géza jött neki vidáman ajtót nyitni. Azt mondja: „Hát, Te jól vagy? Akkor megyek!” – hátat fordított és elment. Arra emlékszem, hogy még a lelegején, a házasságuk után volt valamikor. Egyszer csak éjjel csengettek, megérkeztek Lolával Kassára. Hogy miért jöttek akkor haza, azt nem tudom. Akkor körülbelül egy hónapig ott maradtak nálunk. De akkor ő még nagyon „kisember” volt.

– *És Ön szerint Márainak miért volt fontos Kassa? Annyit írt róla, erről a polgárvilágról.*

– Szerette a várost, és otthon érezte magát. Ott voltak a szülei, ott volt a lakás, benne volt az a családi érzés.

– *És ez a polgárság iránti vonzódás?*

– Hát ez ilyen volt, végig ilyen volt. Gyanúsítják őt, a múltkor olvastam valahol, hogy fasiszta volt. Hát ilyen marhaságot írni! Hát éppen úgy utálta a fasisztákat, mint a kommunistákat. Mert mind a kettőt utálta! Minden erőszakot utált!

– *Ön járt a Mikó utcában?*

– Hát, hogyne. Sokat, sokszor voltam ott.

– *Hogy volt berendezve?*

– Volt ott három szoba mellékhelyiségekkel. Neki volt egy külön szobája, nagyon szép könyvtárral. Egy óriási, az egyik fal tele volt könyvekkel. Túlnyomóan ott tartózkodott. Ha ott voltam, keveset beszéltem vele. Nem szerette nagyon, hogyha én jöttem.

– *Ezt még mindig nem tudom – pedig már több mint fél órája beszélgetünk –, hogy miért?*

– Féltékeny volt. Mikor a gyerek megszületett, akkor borzasztóan örült, gyönyörű gyerek volt, nagyon hasonlított az anyjára. És ténylegesen azt lehet mondani, hogy rém boldog volt, és aztán az a gyerek kapott egy járványos betegséget, és hat hónapos korában meghalt. Az egy borzasztó tragédia volt. S akkor elutaztunk mind a hárman együtt valahova, a Mátrába. Ott voltunk együtt és mondhatom magának, hogy nagyon rossz volt mindnyájunknak. Hát, lassan az ember mindent elfelejt.

– *Márai milyen névre keresztelte a gyereket?*

– Kristófnak hívták. Az egy rémes tragédia volt, hogy az a gyerek meghalt. Olyan nehezen született, ilyen rengeteg év után. Azt nem tudom, hány éves házasság után született. De nem nagyon ír arról, egyáltalában. Nagyon-nagyon nehezen viselte el a halálát.

– *Lehet, hogy Márainak élete végéig ez trauma volt?*

– Nem hiszem. Az olyan régen volt, és közben adoptálták ezt a másik gyereket, úgyhogy mégis volt egy gyerek. De hát sajnos azt hiszem ez a második gyerek, ez nem volt nagyon sikerült.

– *Utána Márai azért a családban, az oroszokról és az új politikai fordulatról azért csak beszélt?*

– Nézze, ő pontosan úgy nem szerette ezt, mint ahogy nem szerette a másikat.

– *Már úgy értem, hogy valamilyen jóslásba bocsátkozott, hogy most orosz uralom lesz?*

– Nem, nem arról nem beszélt. Csak hát látta, hogy ő itt nem maradhat. Magyarország olyan hely, ahol ő itt tovább nem maradhat. Ő úgy írni nem tud, ahogy tőle itt megkövetelnék. Valamit kellett csinálni. Ő először kiment csakúgy látogatóba, de hazajött és aztán mentek csak el.

– *Ez a rejtély nekem, ez az 1948. Hogy akkor hova írt? Mennyire készült arra, hogy ő kimegy?*

– Hát nagyon keveset írt akkor olyasmit, mert nem nagyon volt lehetőség, hogy olyat írjon, ami neki a szája íze szerint volt. S ha írt, akkor könyvet mondjuk, nem cikkeket.

– *A családnak nem mondogatta, hogy készül elmenni?*

– Én nem voltam akkor náluk. Én elutaztam Pestre, nem tudtam róla, csak tudom, hogy egy szép napon a nővérem közölte, hogy mennek el. Nagyon kétségbeesetten közölte, hogy mennek el. Mert tudta, hogy én nem fogok tudni velük találkozni. Nem azért volt kétségbeesve, mert Magyarországot otthagya, hanem hogy a családtól elszakad.

– *Leányfaluról – amikor az oroszok bejöttek – Ön visszament Kassára.*

– Amikor eljött a férjem, akkor hazamentünk. Ő munkaszolgálatos volt, sikerült neki túlélni, eljött értünk és rögtön hazamentünk. Mikor az oroszok bejöttek Leányfalura, körülbelül egy hét után betelepítettek hozzánk egy egész csoportot. Azok javították a szerszámaikat az oroszoknak. Volt közöttük egy szociáldemokratát, aki nem szerette őket. Az sokat beszélgetett Máraival, én tolmácsoltam mindig. Megbeszélték a dolgokat, és hát elmondta a véleményét az az orosz, hogy mennyire elégedetlen, hogy mennyire nem tetszik neki ez a kommunizmus. Hát ott voltak nálunk vagy egy hétig és zavarták őt, nem tudott írni. Akkor azt mondta nekem, hogy: „Hát, Te olyan jóba vagy az oroszokkal, menj el a parancsnokhoz, hogy vigyék el ezeket innen.” Én elmentem a parancsnokhoz, aki egy rettenetes nagy hülye volt, de volt egy titkárnője, az egy remek nő volt, egy orosz nő. Azzal nagyon jóba voltam, segítettem is neki, mert állapotos lett és én vittem el őt küretre, hát nem tudom, hogy ez érdekl-e magát. Szóval akkor elmentem

hozzá, hogy: „Vigyék el tőlünk az oroszokat, hát annyi üres ház van, miért kell, hogy nálunk legyenek.” Akkor eljött ez az orosz hozzánk, ez a vezető, azt maga nem tudja elképzelni, hogy azok az oroszok, akik ott laktak nálunk, hogy meg voltak rémulve. Az mindegyik így reszketett.

Amikor az a parancsnok eljött, ő csak körüljárt, nem szólt semmit, a végén azt mondta nekik: ebbe a szobába, ahol mi laktunk – négyen egy szobába dugva – azt mondta: „Ebbe maguknak nincs bejárása!” Ide egyiknek sem szabad belépni! – mondta az orosz és avval elment. Amíg ezek ott voltak, addig nekünk tényleg békénk volt. Egy szép napon aztán mentek tovább.

És akkor azt mondja Márai ennek, akit ismert, mert az első dolog volt, mikor jöttek, hogy fölakasztottak egy Sztálin képet. Azt mondja Márai ennek a szociáldemokratának, hagyd itt nekem ezt a Sztálin képet. Azt mondta a pasas: nem lehet, mert ez inventár. Nincs mit csinálni! Erre elmentek mind, egy perc múlva visszajött ez az orosz és hozta a képet, és mi azt fölakasztottuk. És azután jöttek az orosz csoportok, tömegesen, akik minden házba bementek és kellemetlenkedtek. Pláne, ahol nők voltak. Bejöttek és meglátták a falon azt a Sztálin képet. Egyszerre olyanok lettek, mint a bárányok. Nálunk senki, egyetlen orosz semmi kellemetlenséget nem csinált. Ezt mind a Sztálin képnek köszönhattük.

(Kertész Gábornéval a felvétel 1997. május 7-én készült. Szerkesztett változat.)

Pienták Attila

A szintézisre várva

Új tanulmánykötet Márai Sándorról: benne a tavaly áprilisban Szombathelyen rendezett centenáriumi Márai-konferencia anyaga. (Vagyis csak körülbelül, mint az *Előszó* tudósít róla.) „*Hinni szeretnők: kiadványunk nem méltatlan Márai Sándor emlékéhez*” – fejezik ki ugyanitt reményüket a szerkesztők. Nos, a kötet minden tekintetben méltó Máraihoz, ezzel nincs is semmi baj, sőt talán egyáltalán nincs baj, ha csak az nem, hogy ez a színvonalas gyűjtemény ráébresztheti az olvasót a Márai-recepció problematikusságára. Hanem lássuk először a könyvet, elsősorban, amit dicsérni lehet rajta.

Ami pusztán átlapozás után is föltűnhetik, az a kötet változatossága, gazdagsága. A huszonzét írás három csoportba sorolható. Az első tizenhat

szöveg nagy része irodalmi elemzés, a következő hét nyelvészeti közelítés, a négy záródarab pedig életrajzi adalékokkal szolgál, vagy éppen a szerző emberi alakját idézi. Különösen üdvözlendőnek tűnik a nyelvtudományi (mindenekelőtt, érthető módon, stilisztikai) nézőpont aránylag terjedelmes megjelenítése: az egzakt módszer fényében állva ugyanis a Márai-szövegek végre csakugyan szöveggként, nyelvi produktumként kezdenek viselkedni, függetlenül a szerző legendáriumától, mely a köztudatot (az irodalmi köztudatot is!) természetesen mind a mai napig élenkebben foglalkoztatja a textusok megcsináltságánál. Nem-nyelvésztként bizonyos jóleső érzéssel olvastam ezeket a fejtegetéseket, lám, akiről olyan bonyolult és szakszerű elemzés születik, mint például Békési Imre tanulmánya, talán mégiscsak író volt elsősorban. Bizony az: ez a könnyűkezü irodalmi mesterember, fölényes és cinikus (vagy ironikus?) európai kultúrdandy, aki élete első felében esztétikai kedvtelésből, második felében történelmi kényszerűségből addig-addig építgette önnön szobrát, amíg – ezt nem mindig veszik észre! – méltóvá is lett ehhez a szoborhoz, nos ez a *jelenség* azért elsősorban író volt, a nyelv munkása; és ha élne, titokban nagyon örülne, hogy munkásságának legalább néhány darabja a hűvösen precíz nyelvtudomány nagyítója alá került. Bölcs döntés volt tehát e hét előadó meghívása és írásaik szerepeltetése; külön örömet jelent, hogy közöttük találjuk Szathmári István *Halotti beszéd*-elemzését, mely – a kötetben egyetlenként – Márai költészete felé fordul.

Érdekes, színvonalas a négy záróírás is. És szomorú. Hiszen ezek az előadások választott témájuk szerint kevésbé a művel, inkább az étellel foglalkoznak, márpedig Márai élete igazán szomorúnak mondható, mert nincs annál keserűbb, mint ha valaki túléli, olyan soká túléli saját korát, talán önmagát is. Fontosak és nagyon szükségesek az újabb és újabb adatok Márai emigráns-éveiről (hagyjuk az eufemizmust: ez életének majdnem a fele!), de a könyv ekképp – belátható – kellemetlen benyomásokat hagy maga után. (Már amennyiben folyamatosan olvassuk, ami persze nem természetes használati módja egy efféle gyűjteménynek. Megjegyezhető még, hogy a csokorból valóban fájdalmasan hiányzik Szörényi Lászlónak a konferencián elhangzott, de a kötetből végül kimaradt előadása.)

Az első tizenhat írásból álló egység mutatja a legnagyobb változatosságot. Változatos tematikájában: egy műre koncentráló regényelemzéssel épp úgy találkozunk, mint komparatívval, szóba kerül Márai kisprózája és korai novellisztikája, akad egy egész pályaszakaszt elemző írás, elemzésben részesülnek ritkábban említett művek (*A szegények iskolája*, *Erősítő*), némileg kakukktojásként hat két, inkább az életrajzzal foglalkozó tanulmány (ezeknek inkább a kötet záródarabjai között lett volna a helyük), valamint a Márai művészet-szemléletével foglalkozó áttekintés. Változatos műfajában: szabatos műelemzés

mellett nagyvonalú idézetgyűjteményt, komoly elméleti háttérrel mozgó okfejtés mellett szubjektív és kevésbé szubjektív esszét találunk. És változatos színvonalában is. Erről azonban itt és most ne essék szó, aminthogy szükségtelennek tartom egyes írások kiemelését is – elég talán annyi, hogy „Márai Sándor emlékéhez” méltatlan előadás-szöveg nem szerepel a kötetben.

Mi az a jelenség tehát, amelyre a gyűjtemény, önmagán túlmutatva, rávilágít? Két idézet kívánczok ide, mindjárt a könyv legelejéről. Az első a szerkesztői *Előszó*ból: „a tanácskozás résztvevői [...] sokkal inkább az életmű egy-egy részletéről, kisebb-nagyobb összefüggéseiről beszéltek, mintsem az egészéről, inkább szolgáltattak érdekes és fontos adalékokat, mintsem a teljes oeuvre-ről nyilatkoztak volna (bár akadt, ki ez utóbbit is megkísérettette). S alighanem így volt ez rendjén. A színtézis-teremtés ideje nem jött még el, s kérdés, mikorra várható.” Egy oldallal később pedig Fried István a következőképpen indítja a kötet nyitótanulmányát: „Aligha Márai Sándor rejtőzködő, önlegendásító személyisége az oka annak, hogy pályájáról még csak igen kiváló részmonográfiák, áttekintések születtek, korszerű elemzések és érdekes adatközlések, ám a teljes élet- és írói pályát átfogó, igen alapos, részletes mű még nem. A látványosan megnyilatkozó szerzői »intenciókon« túl részint a századfordulós művészöntudat szüntelen fölbukkanását egyensúlyban tartani törekvő (ön)kritikus, (ön)ironikus gesztusok szintén igyekeznek a kutatást távol tartani az életrajz és -mű felejtésre ítélt »épitődjai«-tól, és a művekben lelhető, a szerzőtől jóváhagyott címjegyzék jelöli ki a Márai-oeuvre látásra érdemesített körét.”

Kezdjük ez utóbbi megjegyzéssel. Friednek alapvetően persze igaza van, amikor rámutat a Márai-mű (ön)szelekciós mechanizmusára, de, s ezt elégedetten állapítom meg, éppen jelen tanulmánygyűjtemény ellent is mond neki, amennyiben – mint utaltam rá – több írás is nagyon hangsúlyos gesztussal Márai kevésbé ismert műveire, műfajaira irányozza a vizsgálódás fénykévéjét. Ha pedig ez így van, netán a Márai-kutatásban kibontakozó tendenciát jelez, akkor feltehető a kérdés: vajon mennyiben lesznek hatékonyak ama figyelemterelő-figyelemelterelő szerzői intenciók? Vajon nem fog-e megváltozni hamarosan egész Márai-képünk?

(És egy zárójel erejéig érdemes eltöprengeni azon, milyen „címjegyzék” is az, amit a kötet reprezentál. Úgy tűnik, fölerősödőben a Márai-kispróza iránti érdeklődés; változatlanul hangsúlyos téma a *Garrenek* néhány darabja; három írás is foglalkozik a *Vendéjáték Bolzanóban*-nal; jellegénél fogva gyakran idéztetik a *Napló* is.)

A másik kérdés talán még figyelemreméltóbb. Amit Fried István tárgyszerűen megállapít, tudniillik, hogy hiányzik egy átfogó Márai-monográfia, azt az *Előszó* mintegy jóváhagyni látszik, ismételten idézem: „A színtézis-teremtés ideje nem jött még el, s kérdés, mikorra várható.” Szomorú ilyen olvasni, különösen egy igényes tanulmánygyűjteményben, mely alcíme és az elősza-

va szerint tisztelgés kíván lenni (az is!) Márai Sándor előtt. Vajon milyen alapon állítható, hogy nincs még itt a szintézisteremtés, vagyis egy Márai-nagymonográfia ideje? Talán, hogy a szerző *még csak* tíz éve halott? Hogy nincs összkiadása? Hogy bizonyos (például német vagy amerikai kiadású) kötetei még legnagyobb közgyűjteményeinkben is egy példányos zárt anyagot képeznek? Hogy temérdek gyengét és közepszerűt írt, remekművei mellett? Mindez így van, de mindezek nem érvek. Véleményem szerint már az is mulasztásnak tekinthető, hogy a kilencvenes években megjelent három Márai-monográfia (kettő Rónay Lászlóé, egy Szegedy-Maszák Mihályé) egyike sem vállalkozott a teljes életmű figyelembevételére, s csak nagyjából a szerző emigrációjáig követték nyomon pályáját. (Úttörő, tűzoltó és egyéb érényei persze mindhárom könyvnek számosak.) Az pedig végképp érthetetlen, miért természetes, hogy azóta sem született meg a monográfia. (De említhetném a bibliográfiát, a biográfiát, a levelezés-kiadást is a Márai-kutatás hiánylistájáról.) Jól tudom persze, hogy mindez nem örömteli arányban anyagi kérdés, s ha meggondolom, hány klasszikusunk esetében lehetne fölemlíteni ezeket a hiányosságokat, bizony meg kell értenem az *Elszó* szerzőit. Kényszerűen igazuk lehet, de ez a maga helyén nem elégáns.

Mint ahogyan nem teszi elegánssá a kötetet magát, hogy „*Tiszteletben tartván a szerzők autonómiáját, az eltérő helyesírás-, kiemelés-, jegyzetelés- és hivatkozás-technikákat nem egységesítettük*”. Ez nem szerzői autonómia kérdése ugyanis, hanem gondos és szigorú szöveggondozásé – a tarkabarkaság pedig (mely szégyenszemre, de persze nyilván *természetesen*, nem csak e kötetet, hanem irodalomtudományunk egészét jellemzi) végtelenül zavaró.

Valamint a címül választott idézet is. De ez nyilván csak engem zavar, aki nem értem, miért éppen ezt választották.

(*Este nyolckor születtem...*” *Hommage à Márai Sándor*, szerk. Lőrinczy Huba, Czetter Ibolya, Szombathely, BÁR, 2000.)

Földi Péter: Szarvasvadász

Életnyitány

(Triptichon)

I.

Könyörtelen, éles, kemény
vídia-kamasz voltam én,
mivé a konok dac tett,
jellemem csupán az lett.

Szememben a szomorúság
volt legősibb fegyverem,
ha visszanézek, a jóság
ült hullámzó lelkemen.

Álltam csak gögös tévhitek
hamisan ácsolt állványain,
láttam – mögöttük ház, haza
nem nőtt, csak pusztult tovább.

Mi tartott mégis erőt ragyogni
holdfény-kráteres csendben?
Rejtőzködő némaságban hangok
kockáit rázni kezdtem.

II.

Életem nyitánya,
"hatvanhét,
erdőnyi kiáltásom
hallom még.

Nem szűnhet meg az a
segélyszó,
kórus nélkül is
vezényszó,

félteve tömnék el azt
a zsákot,
mit a szellem lángfoga
kirágott,

de mint palackból *hűség*
szelleme,
kamaszlelekből ömlött
hű zene.

III.

Ti, idő sodorta
barátaim,
hoztok derűt rám
vasárnapin,

emlékezni tenger –
szemekre,
pillanat-szemcsék közt
szemelgetve:

*ragyogó léleknek oly
ruháját,
mit fodrai közt
szépség jár át,*

*visszatérni az örök
körbe –
hol maga Isten kap fel
ölbe!*

A harmincharmadikra

Földből kiszakadtam,
hajamat csontig vágtam,
arcomat vedlettem
s nyelvembe nap, nap,
patkószeget vertem.

Nem állok háttal a világnak,
lenyúzott bőrömet máglya fölé tartom
s vakmerőn a csönd,
fület hasító csőrébe vérzek.

Vértezetem iszappá puhul
lépteim mögött s nyöszög,
mint gyöngye újszülött.

Nincs vétkem, nincs kitüntetésem
s mint húsevőt,
ki saját húsát falja légszomj gyötör
s az utolsó pillanat.

Mint ha hányinger lennék jóltáplált gyomorban,
korbács hasító fájdalma,
borostyánban éles kavics,
mintha szárnyat feszítő keresztzeg.

Nincs jogom a szemedbe nézni,
nincs jogom ítéletet hozni,
összetörni és büszkének lenni,
nincs hallgatni és nincs szólni.

Vezeklő szolga vagy áldó áldozat?
Mindegy.
Légszomj gyötör s az utolsó pillanat.

Nyomtávtlat

Baltával követ,
kővel hasítani fát,
fa derekát.

Talpam alatt talpfa
– vaskerekű,
fejem fölött fejfa
– lombgyökerű.

Megragadok,
– mint otthontalan
– talpa a sárban –
nyomot hagyok.

Baltával követ,
kővel hasítani fát,
fa derekát.

A salgótarjáni Acélgyári munkástanács működése, 1956

Az első ülés

A lezajlott viták megegyezéssel zárultak. Az üzemek, irodák által választott küldöttek október 29-én délután megválasztották a Salgótarjáni Acélgyár Nagyüzemi Munkástanácsát. Nem volt akadály a volt párttagság (1956-ban az acélgyár 2000 fő párttagot regisztrált, a dolgozók felét!), így rendretudasították mindazokat, akik Berczeli Ferenc és Váraljai László jelölése ellen azért tiltakoztak, mert pártbizottsági tagok voltak. Hupcsik Gyula jelölése ellen viszont szót emeltek, mert „több színt játszott”, és igen csúnya szája volt.

Meg kellett választani a munkástanács elnökét, a 14 tagú igazgatósági tanácsot, s ennek elnökét is. Az igazgatói tanács névsora csak töredékesen maradt fenn. A visszaemlékezések szerint valószínűleg a következők voltak tagjai:

Erdődi Kálmán	Magos Béla	Trezsnyik Ferenc
Godó Tibor	Hárs László	Kovács Andor
Széki Miklós	Csapó Lajos	Horváth Zoltán
Hargitay Lajos	Malik Emil	Óvári János
Simon János	Válóczi István ¹	

Magos Bélát tiltakozása ellenére választották meg a munkástanács elnökéül, hiába hivatkozott szembetegségére, s arra, hogy inkább munkást válasszanak, ő értelmiségi, a munkások jelölését nem illett visszautasítani, végül elfogadta a többség akaratát.

A közakarát leváltotta Bérczes Henrik igazgatót, s helyette az akkor éppen távol lévő Mándoki Andort választották meg. Ő kohómérnökként dolgozott a gyárban, ezekben a napokban nem is volt Salgótarjában, csak november 1-jén tért vissza Budapestről. Még Pesten, a KGM-ben tudja meg, hogy kinevezték – alaposan meg is ijedt –, de itt azt a tanácsot kapta, foglalja el az állást. A munkástanács működésébe nem szólt bele, Magos csupán azt kéri tőle, igyekezzen a tervet teljesíteni, az önköltséget csökkenteni. Bérczest képzettsége nem predesztinálta igazgatói állásra, nem volt érettségije, 4 elemi, 1 polgári és 4 év a Vörös Akadémián igazán nem szak-

irányú képzés, így a megfelelő végzettségű, korábban a börtönt is megjárt Mándokit jobban szerették volna. (Szakmai hozzáértés, lelki függetlenség a két legfontosabb követelmény!)

A munkástanács tagjainak 2/3 része volt párttag, két fő pedig a pártbizottságnak is tagja volt.

Fő feladatukat abban határozták meg: a klikkszellem megszüntetése, a gyár gazdasági irányítása, az igazgató szerepét pedig, hogy: a tanácstól független gazdasági szakvezető. Tehát a munkástanács nem politikai, hanem gazdasági szervezet.

Döntöttek a polgártárs megszólításról – ez lépett volna az elvtárs helyére –, s Magos tiltakozása ellenére a párthelyiséget igénybe vették a munkástanács céljaira. Mintegy demonstrálva, a párt kiszorul az üzemekből, a Művelődési Ház szabadságharcos helyiségében jelöltek ki számukra termet.

Október 30-án kerül sor a személyzeti iratok átvizsgálására. Mielőtt a gyári nagyüzemben elégetik, Magos néhányat átolvasson, s saját visszaemlékezésében írja: tárgyilagosságnak minősíti azokat. Megszünteti a személyzeti osztályt, s tagjait átlagfizetéssel más osztályokhoz osztják be. A legnagyobb vihart azonban a pártszervezet megszüntetése kavarta. Valószínűleg Magos mérséklő fellépésének következtében a pártszervezet feloszlata csendben, sőt közmegegyezéssel folyik. A megalakuló Személyügyi Bizottság feladata lesz a leváltás, az így munka nélkül maradt dolgozók elhelyezése. Ennek a bizottságnak a tagjai Székely Miklós mérnök, Hurgát István lakatos, Eliás István lakatos és Klaiiban János.

A már korábban leváltott igazgató után leváltják Longauer József üzemfőnököt, és Keil nagyműhely üzemfőnököt. Természetesen a párttitkár Buda Ferenc sem maradhat.

Az elbocsátottak választhatnak képzettségüknek megfelelő beosztást, s az azonos beosztásban dolgozók fizetését kapják.

Bányik Mihály osztályvezető előbb a technológiára kerül, majd saját kérésére fizikai munkára helyezik, Miklós Mihályt, a szakszervezet vezetőjét ugyan nem hajlandók felvenni a munkástanácsba, de a szervezetet nem oszlatják fel, a segélyezésnél választások esetén számítanak segítségükre. Leváltják Rákos Jánost, a rendészet vezetőjét, s új fegyveres szervezetet hoznak létre, élén Hárs Lászlóval. A leváltások ellen egyedül Longauer József tiltakozott – keresete a felére csökkent –, s indoklásul azt kapta: júdás-pénzt kapott (újítási pénzt), s hajszolta, „kizsákmányolta” a munkásokat.

A munkások élénken emlékeznek a normavisszahúzásokra, arra, hogy idővel a száz százalékot már csak csalással, a gép gyöttrésével, selejtek gyártásával tudtak csak elérni. Ugyanezt mondták Vágvolgyi Tivadarról, aki munkásellátás éléről technikus munkakörbe került. A DISZ-titkár Cser-

nyák öntödei technikus lett. Trezsnyik Ferenc indítványára viszont Buda Ferenc helyettes nagyüzemi párttitkárt, négy gyermek apját csak munka, de nem megélhetés nélkül hagyják, míg a pártszervezet nem függetlenedik, a vállalati beralapból kap fizetést. A forradalmat követően fontos vádpont volt, a funkcionáriusok elbocsátása, az érintettek természetesnek vették, a magas beosztást, a képzettségüknek nem megfelelő fizetést.

A perben tanúként kihallgatott Jancsár Jánosné, bár munkát számára is biztosítottak, Trezsnyik Ferencet úgy akarta feltüntetni, mintha az rajta, a kiemelt, tehetséges emberen akart volna bosszút állni, mikor megszüntette állását a Nagyüzemi Pártbizottságon. Ezt cáfolni látszik viszont Kovács József esete, aki a Megyei Pártbizottságon dolgozott, mint függetlenített funkcionárius, november elején mégis felvették az acélgyárba. Itt az anyagbeszerzési osztályon dolgozott, s miután félt, hogy fizikai munkára helyezik, felkereste Magost. Ő biztosította a megműtött gyomrú, gyenge fizikumú embert, hogy erről szó sem lehet.

Az eljárás kíméletes, alapelve: mindenki képessége, végzettsége szerint kapjon munkát. Magos Béla írja: „...a párttagságot vagy a pártvezetőket nem a mi ügyünk kérdőre vonni... senkitől kenyeret elvenni nem szabad, és az emberi megbékélés érdekében még a korábbi hatalmaskodókkal és túlkapókkal szemben is megtorlásnélküliséget kell alkalmazni”.

Október 30-án gondolnak arra, hogy az acélgyári hangosbemondót igénybe veszik, miután az egész gyártelepen hallható. Magos még a Szabad Európa Rádió rákötését is szorgalmazza. Miközben ezt intézi, széttör egy Sztálin-kantátát tartalmazó lemezt. A későbbi perben mindezt vandál pusztításnak igyekeztek feltüntetni. A tervből végül is nem valósult meg semmi. A Kultúrház akkori igazgatója, Kovács Gyula ugyan saját hősi ellenállásának tulajdonítja mindezt, az ok valószínűbb és egyszerűbb: megkezdődött a sztrájk.

Sztrájk

Meghirdetik a sztrájkot a szovjet csapatok kivonulásáig, miközben a bányai napi 40–50 vagonban jelölte meg az „élet fenntartására” szükséges szénmennyiséget.

Az előre megfogalmazott követelések nem tartalmaznak újat az előtte megfogalmazott több száz követeléshez képest, mégis határkő: a „kis Moszkvának” nevezett káderváros, megye első lázadása.

Követelik:

- A kormány a szovjet csapatok kivonulása után, de legkésőbb január végéig tartson általános és titkos választásokat!

- A kormány a helyi illetékes nemzeti tanácsok részvételével hozza létre a helyi karhatalmi szerveket!
- Biztosítani kell a szabadságharcosok részvételét a kormányban!
- A kormány jelentse be az ENSZ-nek a semlegességet!
- Biztosítsa a szólás-, a gyülekezési- és a sajtószabadságot!²

A Nemzeti Bizottság felhívásához az acélgyár is csatlakozik. A munkások a gyárban, utcán, otthon azt tárgyalják, mit szól ehhez a Nyugat, van-e esélye az országnak a semlegességre. Magos Béla mérsékelni igyekszik a vérmes reményeket, szerinte a Varsói Szerződés a kor nagy realitása, nem lesz mód a kilépésre, mást, kompromisszumot kell keresni.

A munkások között hírek (rémhírek) terjengnek. A Pestről hazatért diákok a Rádió ostromáról beszélnek, s először hangzik el a baljóslatú kijelentés, fegyvertelen emberekre is lőnek, vérfürdő volt a Parlamentnél.³ Az emberek hiteles tájékoztatást szeretnének, ezért fogadják örömmel, hogy az Új Nógrád című lap, a Nógrád megyei Forradalmi Bizottság lapjaként jelenik meg.

Az október 31-én alakuló Megyei Nemzeti Bizottság első intézkedése a volt tanácsi és pártvezetők telefonjának kikapcsolása. Erre nagy szükség volt, Jakab Sándor pl. Hegedűs Andrással beszél arról, hogy a bányászokat (több ezres létszámot emleget) esetleg felfegyverzik. Majd Fülekre átszökve hívja fel Antonin Novotnyt szintén fegyvereket kérve.⁴ Miközben a Nemzeti Bizottság a közeli Rétságról kér néhány fős katona egységet a közrend biztosítására.

Hajdu október 29-én menekül Csehszlovákiába, az ÁVH feloszlik, a párt szétesik, a Megyei Nemzeti Bizottság a szétesés felé sodródó közigazgatását, a megye politikai és gazdasági irányítását veszi át. A 11 fős testület elnöke Mlinarik István lesz. Megválasztásában a város munkástanácsainak küldöttei vesznek részt. Létrehívása demokratikusan történt, ezért ez a megye törvényes irányítótestülete. Bizottságai a megyei vb. feladatait is átveszik.

Ugyanekkor alakul az acélgyárban a közrend védelmére – a legendás s később tragikus események kiváltójaként – a Hadady–Hargitay-féle fegyveres csoport.

A forradalom védelméért

A szervezők soha nem mondhatták el történetüket, a később általánosan terjesztett történet szerint menekülés közben lőtték agyon őket. A meglévő halotti anyakönyvi kivonat tanúsága szerint mindkettőjükkel tarkólövés végzett.

A csoport tagjai ugyan acélgyári, megbízható munkások, szervezésük, létrehozásuk városi érdekeket szolgált. Szabó István rendőrhadnagy a megyei rendőrkapitányság vezetője hozza létre azzal a céllal, hogy legyen legalizált fegyveres erő – nemzetőrség jellegű – a városban. Az innen szerveződött csoport az acélgyári kolóniára felügyelt. A fegyvereket Szabó biztosította számukra. Megszervezték a gyáron belüli védelmi apparátust, felügyelték az utat a csehszlovák határtól a főúton át a Megyei Főosztályig.

Ezzel egyidőben a rendőrpárancsnok kísérletet tett arra is, hogy a lakoságnál kinnlévő fegyvereket begyűjtse, valószínűleg nem nagy sikerrel. Fehér Gyula⁵ – az anyagbeszerzési osztály vezetője, a „legvonalasabb” kommunisták egyike –, például 1957-ben a per során bevallotta, hogy a gyárban tartott pisztolyát feleségével csempésztette haza. Magos Béla sem helyezte a fegyveres csoportok létrejöttét. Sokallta a fegyvert, félt, hogy illetéktelenek is hozzájutnak. A fegyverek jelen vannak, de hallgatnak. Mint egy Csehov-drámában, az utolsó felvonásban, december 8-án sülnék el először.

Miután október 29-én Rákos Jánost leváltották a rendészet éléről. 30-án a forradalmi bizottság keresni kezdi a fegyvereket, mintegy 134 puskát, amelyeket Rákos csak részben ad elő. Eközben az új rendész, Hárs László szintén fegyvereket kap. A számukat csak becsülni lehet, hiszen a per során igyekeztek minél kevesebbre emlékezni.

Hársék valószínűleg 12 db kispuskát, 12 puskát, 2 géppisztolyt, 2 pisztolyt kapnak. Ő tagja az igazgatói tanácsnak, itt kapja a felhatalmazást Erdődi Kálmántól a gyár területén tartózkodó fegyveres őrség megszervezésére. A volt rendészet kommunista tagjait leváltották, s az üzemekből azok létszámának arányában néhány főt küldtek a csoportba. Nincs állandó létszám, illetve ez 30–80 fő között változik. Feladatuk kapták, hogy figyeljék a volt funkcionáriusokat, üzemi párttitkárokat is. Róluk egy listát készítettek, amiről később az terjedt el, hogy ez egy „halállista”, mely az általuk kivégzendők neveit tartalmazza.

A Hadady-csoport valószínűleg 3 golyószórót, 6 géppisztolyt, 7 karabélyt, néhány hadipuskát birtokolt.

A két csoport vezetői kiképzett katonák voltak. Hárs László hivatásos katonatisztként szerelt le. 1943-ban vitézzé avatták, s az ezzel járó 25 hold földet a mai Szlovákiában Csalár községben meg is kapta.

Hadady is szolgált a hadseregben, szintén német származású, a forradalom után a per során SS-hadnaggyá „léptették” elő. A csoport létszáma itt is váltakozó volt, magját a következők alkották: Fancsik János, Sótér Pál, Mede Lajos, Márton Imre, Juhász Attila, Ponyi Gyula, Bencsik Zoltán, Polareczki Ottó, Kukkel Ferenc, Deák László, Godó Tibor, Szorcsik Zoltán, Pokornyai Ferenc, Czigler Gyula, Vits Antal, Mester Gyula, Krubecz József, Szegedi Pál, Zagyi József, Jávor Béla, Mester Gyula, Rabecz József, Nagy József, Girtl Ferenc, Girtl Emília, a forradalom egyetlen megnevezett női résztvevője.

21–28 éves fiatalok, s ez nem véletlen. A Duna áradása miatt a DISZ brigádokat szervezett a mohácsi károk helyreállítására, de a forradalom hírére a fiatalok visszatértek, s így egymást biztatva, „heccelve” álltak be a Hadadyék csoportjába.

Nem volt puskás ijesztgetés, lövöldözés, randalírozás.

Naponta 4 fő a lakótelepet ellátó kútnál, az ún. Nilus-forrásnál állt őrt. November 4-én a somosi országúton őrködtek, tartva az esetleges szlovák beavatkozástól. November 14-én ők indultak a kósza hírek hatására Lapujtőre, hogy akár a harcot is felvegyék a fegyveres bányászokkal, s ők adták a fegyveres őrséget november 15-én a Megyei Főosztályon. A csoport végét a szovjet bevonulás jelentette. Ezekből az eseményekből kovácsolják a forradalom után a két nagyszabású pert: a Hadady-Hargitay és Girtl Emília perét.

Az acélgyár munkástanácsa november 5-re tűzi ki a munka felvételét. Ennek érdekében a gyári „lármafán” többször beolvassák a munkafelhívást. A Szabad Nógrádban, a volt ÁVH adóján megszólaló Szabad Salgótarjáni Rádióban is közzé tették, de elhangzott a felhívás a Kossuth Rádióban is.

Treznnyik Ferenc többször hangsúlyozta, ha nem dolgoznak, akkor is benn kell tartózkodni. Fél, otthonról egyszerű bárkit is elvinni, a gyárban a közösség „védelme alatt állnak”.

A hírek egyetlen „biztos” forrása, a Szabad Európa Rádió minden lakásban szól. A helyi lap, az immár Szabad Nógrád 2–4 oldalon rendszeresen megjelenik.

Az október 28-i szám felhívásokat, munkástanács alakulásokat közöl. Itt jelenik meg az első hír az acélgyári munkástanács szervezéséről, de hírt ad a szurdoki bányászok és a Vasötvözetgyár választásairól is. A felhívások címzettjei: Magyar mérnökök! Magyar műszakiak! Építőipari dolgozók! Bányászok! Munkásfiatalok!

Szakember-minisztert követelnek (Rudnai Józsefet), szakemberek által hozott döntéseket szorgalmaznak. Feltűnően eltér azonban a bányászok felhívása: vegyétek fel a munkát! Ellenforradalmi támadásról beszél (október 28.!). Erre később – október 30-án – visszatér az újság, s cáfolja, hogy ellenforradalmi elemek keveredtek volna a tüntetők közé.

Megjelenik a SZOT programja: melyben állást foglal a munkástanácsok megalakulása mellett. A hang őszinte, változtatni szükséges mindenben, ami a forradalom kirobbanásához vezetett: a normákat megszüntetni, a gyermektelenségi adót eltörölni. Béremelést, a termelés feltételeinek javítását szorgalmazza. A sztrájkokat befejezett tényként kezeli. A szakszervezet bejelenti, hogy a sztrájkolók átlagfizetést kapnak, s azoknak, akik mégis dolgoztak, vagy a fegyveres őrség tagjai voltak, fizetésük kétszeresét ígéri. A

lap eddig a Megyei Tanács és a Pártbizottság kiadványa volt, 1956. november 1-jén, már a Nógrád megyei Forradalmi Nemzeti Bizottság lapja lesz, ez a bizottság az előző nap alakult, s ebben a munkástanácsok képviselői is részt vesznek.

A széleskörű tájékoztatásra a papírhány miatt csökkentett terjedelmű lapban nincs mód, a különböző Nemzeti Tanácsok programjai mellett itt jelenik meg az első hír a budapesti eseményekről. Gerelyes Endre – a későbbi ismert magyar író – beszámol a Rádió ostromáról, a Parlament előtti vérengzésről. A Budapestről érkező diákok már eddig is hozták a híreket, de ez az első hivatalos publikáció a történekről.

November 4-én (tehát 3-án íródott) a sztrájk ideiglenes megszüntetéséről a bányász- és nagyüzemi munkástanácsok küldöttei adják ki a közleményt. Október 24. és november 2. a nagy követjárások ideje a Parlamentben. Minden nemzeti bizottság, minden megalakuló munkásszervezet megfogalmazza követeléseit, jórészt azonosakat. Részt akarnak venni az eseményekben, nem arctalanul, de hittel, hogy valóban ők alakítják azokat. Mert úgy látják, a kormány kész teljesíteni az azonnal teljesíthető követeléseket, a sztrájk öncélúvá válva áruhiányt okozna. Ezért lemondanak a sztrájkjokról, de az ehhez való jogot fenntartják, a sztrájkjog fenntartása pedig azt jelenti: ha kell, a nemzet védelméért akár fegyvert fognak. Az újság egy cikke az Akcióegységet címet viseli, írója Mlinarik István⁶, a lap főszerkesztője.

Akcióegységet

Miskolcon, november 2-án megkezdődött az északkelet-magyarországi megyék forradalmi bizottságainak tanácskozása.

Nem kevesebbről volt szó, mint Heves, Szolnok, Nógrád, Borsod és Miskolc megyei jogú város egyesítse erejét katonai, közigazgatási és erkölcsi értelemben. Miben egyeztek meg? Egy tisztultabb, erősebb munkáshatalom létrehozásában.

Megállapodtak egy olyan Nemzeti Tanács felállításában, amely a legfelsőbb államhatalmi szerv lenne. Döntöttek az újonnan létesült pártok közötti pártharcok visszaszorításáról. A forradalom oldalára átvált szovjet katonák sorsáról éppúgy esett szó, mint az akcióegység megteremtéséről, a négy megye és Miskolc rendszeres tanácskozásának megszervezéséről. A termelés irányítását a munkástanácsok vennék át, akik biztosítanak a szakértelemmel nem rendelkezők többé ne avatkozhatnak be a termelésbe.

A cikke végtelen hittel fordul az ENSZ felé. A semlegesség kinyilvánítását a szovjet csapatok rablás nélküli kivonulásának ellenőrzését várják tőle. Ennek reális alapot az

adott, hogy a kormány november 2-án határozott az ENSZ-közgyűlésére utazó magyar delegáció összetételéről, a Biztonsági Tanács pedig a magyarkérdés közgyűlésen történő megtárgyalása mellett foglalt állást, s az ügyet 4-re napirendre is tűzik. Azt viszont nem tudják, hogy Hruscsov és Malenkov Bukarestben román, csehszlovák és bolgár vezetőkkel tárgyal, a szovjet beavatkozást készítve elő. A jugoszláv vezetők beleegyeznek a szovjet beavatkozásba. Eközben már az új vezetés élére szánt Kádár János meg is érkezik a SZU-ba.

Miután bíznak Nagy Imre kormányában, az 5 megye a munka megindítása mellett dönt.

Kivel lehet összefogni?

Az acélgyár munkástanácsa novemberben háromszor jár Ózdon. Az első látogatás valószínűleg november legelején, 4-e előtt történt. Trezsnyik Ferenc Godó Tiborral, Farsang Jánossal jár Ózdon, miután a gyár anyagellátása nagyrészt innen származik, a sztrájk, a termelés megindítása az ózdi kohászok munkájának is függvénye. Valójában nem politizálni utaznak, de itt hallják a hírt, hogyan kényszerítették munkára az oroszok Győrben az ott dolgozókat: a gyárat körbezárták, az ott dolgozók nem hagyhatták el munkahelyüket. Salgótarjánba eddig nem vonultak be az oroszok. Az anyagellátásban sikerül megegyezniük, Ózd is a november 5-i munkafelvétel mellett foglal állást.

A második látogatás november 14-re esett. Mándoki Antal utazik Trezsnyikkel, s velük van az anyagbeszerző Ágoston. Temesszentandrassy Guidó főmérnökön kívül most már a munkástanács elnökével, Antalközi Józseffel is tárgyalnak. Ekkor Ózd már szinte a munkástanácsok központjaként (legalább is Észak-Magyarországon) funkcionált. Az ózdi munkástanács kihallgatási jegyzőkönyvében a diósgyőri, sztálinvárosi, kazincbarcikai, győri, borsodnádasi valamint a budapesti Rákosi Mátyás Művek, a MÁVAG munkástanácsát említik, akik szintén jártak Ózdon.⁷

Itt kapják azt a tanácsot Trezsnyikék, vegyék fel a kapcsolatot minél több munkástanáccsal. Valószínűleg ekkor, és nem az előző látogatás alkalmával kerül sor arra, hogy följánljanak egy rádióadót az Ózdiaknak. A Kádár-kormány már megalakult, ezért a Borsod, Nógrád és Heves megye egy ellenkormányt akart létrehozni, amelynek Földvári Rudolf lett volna a vezetője, s a saját rádióadó ennek a kormánynak a céljait szolgálta volna. (Ez a tényanyag a salgótarjáni peranyagban nem szerepel, csupán az ózdi-ban.)

A harmadik látogatásra a hónap végén kerül sor. Tóth Pál járt ott Óvári Antallal Horváth Károly igazgató és Temesszentandrassy főmérnöknel. A

két munkástanács már külön tárgyal egy, a Kádár-kormány mellett működő csúcsmunkástanács megalakításáról.

Az Ózdiak november végén járhattak Salgótarjánban, itt is külön tárgyal a két főmérnök (ill. megbízottai), és a Blakut József vezette munkástanács.

A tárgyalásról nem maradt feljegyzés. A termelésről, ill. az anyagszállítás nehézségéről tanácskozhattak. A vasúti szállítás helyett közúti szállításban egyeztek meg.

Ezek a tanácskozások voltak azok, amelyekből a Trezsnik-per nagy része építkezett.⁸ Összeesküvésnek, kizárólagos, szűk körű összeesküvésnek akarva feltüntetni a történeteket, amelyet Trezsnik Ferenc szervezett volna. A történetek viszont azt mutatják, még mindig az élet konszolidálása, a munka megindítása, az „akcióegység” a cél. A kapcsolatot valószínűleg inkább telefonon tartották, s nem pusztán Ózddal, de – mint a december 8-i nap eseményeiből kiderül – a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal is. A fő cél azonban december elején a gazdaság megindítása. Ezt, belátták, magukra hagyottan, kiépített gazdasági kapcsolatok nélkül, szakértelem nélkül nem lehet. Ennek érdekében a helyi szervezetek megalakulása után azokkal a tanácsokkal veszik fel elsősorban a kapcsolatot, amelyekkel a gazdasági érdekük érintkezik. Ezért van, hogy az acélgyári munkástanács nem a város gyárainak munkástanácsaival, hanem az északi ipari régió tanácsaival keresi az együttműködés lehetőségét.

Egymásnakfeszülések. A kettős hatalom létrejötte

1956. november 4-én hajnalban általános támadás indult Budapest, a nagyobb városok és katonai objektumok ellen. Elhangzott Nagy Imre drámai rádióbeszéde, amelyből vidéken értesültek a budapesti fegyveres harcokról is. A szovjet bevonulás után Magyarország egyre több városa kapcsolódott be a fegyveres ellenállásba. A szovjet katonai jelenlét azonban megpecsételni látszott a forradalom sorsát.

A forrásokból nem derül ki egyértelműen, Salgótarjánba mikor vonultak be először a szovjet csapatok, minden esetre november 4-én és 5-én nincsenek itt. Talán 6-án vonulnak be nem túl nagy erővel a városba. Három szovjet páncélos, és egy gyalogososztag fenyegetően körbejár a városban, majd el is hagyják azt. A magyarországi szovjet beavatkozás hírére azonban a volt funkcionáriusok az SZMT székházában gyülekeztek. Megalakították a Forradalmi Munkás-Paraszt Tanácsot Mrázik János vezetésével.

Az orosz támadás hírére a nemzeti bizottság elhatározta, ha Salgótarjánba is bevonulnak, nem állnak ellen. Deli főhadnagy alakulata Rétsággra vonult vissza, a Mrázik-tanács viszont Csehszlovákiából és a rendőrségtől is

kapott fegyvert. A céljuk az volt, hogy elfoglalják a megyei tanács épületét, és szétzavarják az ott működő Nemzeti Bizottságot. Ennek az akciónak a vezetője a kommunisták hírhedt „fenegyereke”, Darázs István.

A Nemzeti Bizottság nem szűnik meg, hanem tagjai az acélgyárban és a nagybáttonyi bányauzemben működnek. Kettős hatalom jön létre, s a hatalmi viták eldöntéséhez Kádár János sem ad használható tanácsot. A Forradalmi Munkás-Paraszt Tanács küldöttségét Pestre érkezése után legelsőként fogadja Kádár János. Először őket ismeri el legális testületként, majd a megjelenő Nemzeti Bizottság vezetőjének, Szabó Ervinnek, a Nagybáttonyi Szolgáltató Vállalat munkástanácselnökének teszi azt a kijelentést, a helyi hatalmi harcokat döntsék el egymás között. A kormány úgy érzékelte, hogy a hatalmat leginkább a nemzeti tanácsok veszélyeztetik.

A helyzet a városban egyre feszültebb lett. A helyi lap immáron Új Úton címmel, a megye dolgozóinak lapja alcímmel az MSZMP-t és az Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Bizottságot jelöli meg tulajdonosként (november 8.). A hang valóban új. Elindul a közvélemény orientálása, a fasizmus, imperializmus előretörésével való fenyegetőzés. Tények helyett rágalmatokat, „pletykákat” vonultat fel.

A vezércikk ellenforradalomnak nevezi a történeteket. „Vajon nem erre mutat-e, hogy a megyében felütöttek fejüket a régi rendszer népnúzóit, volt gyárosok, hogy a kommunista ellenességben, garázdaságban élenjártak a volt nyilasok, főszolgabírók.” A Helytállás című cikkben pedig megdicséri a város gyárai közül azt az egyet, amelyik nem sztrájkol, a Zagyvapálfalvai Üvegyárat. (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy már egy rövid sztrájk is az olvasztókemencék teljes tönkremenéséhez vezetett volna.)

Az acélgyár igazgatótanácsa úgy határozott, hogy november 9-én felveszik a munkát (november 7-én). A következő nap, miután felmérték az anyagkészletet, s az energiaszükségletet, inkább 12-re halasztották a munka felvételét. Ózd nem dolgozott, ezért nem volt meg a gyár azonnali beindításának feltétele. Nyersanyag ezután sem érkezett, csupán egy telefon Ózdról Magos Bélának; a kagylóba nem szóltak bele, csupán beleköptek.

A helyzetet a bizonytalanság, a feszültség jellemezte. Ennek feloldására, megoldására született meg a terv: Magos Béla a gyárba hívta Mrázik Jánost, Andó István, megyei pártbizottság tagját, hogy vegyenek részt a munkástanács ülésén. A tanácskozáásra november 13-án került sor.

A salgótarjáni iparmedence munkástanács-küldötteinek ülését Magos Béla nyitotta meg. A megbeszélés céljaként a kialakult hatalmi válság feloldását nevezte meg. Felszólította a megjelenteket, döntsenek a helyi hatalomról: Nemzeti Bizottság vagy a Mrázik-tanács. Megfogalmazta azt is, ami

szinte hitvallásként hangzott: a szocialista Magyarország építése az egyetlen lehetséges cél. Valamennyi hozzászóló előre bocsátotta, hogy a régi tanácsot demokratikusan választották, a Mrázik-tanács pedig fegyverrel vette át a hatalmat. Elemi erővel tört ki a felháborodás, hiszen most vált nyilvánvalóvá, a szabadság ízet megkóstoló munkások számára a Mrázik-tanács a hatalmat a visszarendezésre fogja felhasználni.

Különösen Trezsnyik Ferenc hozzászólása megrázó. Elemi erővel tör fel belőle a munkásság minden sérelme és hite. Szinte tiborci ihletettséggű mondatokat fogalmaz. Többé nem tudja egy kis klikk uralmát elfogadni, lehajtott fejjel élni, elnézni azt a tényt, hogy a párttagok tagsági könyvüket karrierjük építésére használják. De megdöbbenésének adott hangot minden résztvevő: Lénár Andor, Beda József, Mlinárik István, Szabó Ervin. Legfontosabb javaslatuk, az új megyei tanácsot „alulról”, demokratikusan válasszák meg. Miután joguk nem volt a Mrázik-tanács leváltására, abban állapodtak meg, „a jelen bizottság a régi bizottsággal együtt csütörtökig, az új tanács megválasztásáig együttműködjék.”

A tanácskozás ki nem mondott célja világossá vált a Munkás-Paraszt Forradalmi Tanács előtt is, semmi bizalom nincs azok iránt, akik vezetnek. Magos Béla összefoglalója szerint a termelés helyreállításának legfőbb akadálya, a nyugtalanság kiváltója a Mrázik-tanács. A demokrácia Nógrádban akkor áll helyre, ha a munkát a Nemzeti Bizottság veszi át újra.

A másik oldal véleménye ismerősen semmitmondó és fenyegető: a munkástanácsban nem oda való emberek is vannak, a fehérterror Pesten már elszabadult, a túlkapásokat a munkáshatalom védelmében követték el. Finoman megfogalmazott vádja után, miszerint a munkástanácsok nem törvényesek, létrehozásában nem vett részt mindenki, de azért vállalja, az új választásig hajlandók együttműködni a munkásokkal.

Ez a kijelentés vágott leginkább elevenjébe annak az acélgyári munkástanácsnak, amely eddig is legmarkánsabban képviselte a dolgozók érdekeit az egész városban. Hiszen ha csak ez a kifogás a munkástanácsokkal szemben, ezen egy új választás segíthet, de Mrázik sejtetni engedte, a munkástanácsokban nem odavaló emberek ülnek. Az az arrogáns hatalom szólalt most újra meg, amelytől a forradalom alatt, úgy tetszett, megszabadultak. Egy olyan hatalom firtatja a munkástanácsok törvényességét, a beléjük helyezett bizalom jogosságát, amely maga is bevallja, nem demokratikus választások útján került annak birtokába.

Miután a tanácskozáson az egymással szemben álló felek nem ismerték el egymás jogát a hatalomhoz vagy a fegyveres erőhöz, azt a kompromisszumot kötötték, hogy új választásokig, közös fegyveres őrség mellett, mindkét szervezet a megyei tanács épületében fog dolgozni.⁹

A következő napon – november 14-én – létrejön a Nagybudapesti Központi Munkástanács, szigorúan a szocializmus elvi alapján állva, kijelentve, a termelő eszközöket társadalmi tulajdonnak tekintik, megvédésükért készek harcolni. A 8 pontos követelés tartalma ismerős, Nógrádban már november 11-én megfogalmazódott, s most ennek betartása, betarttatása a fő cél. Az acélgyár rőplapokon terjesztette, ugyan a jövőben is a népi hatalmat kívánják, de nem vérrel beszennyezve, s itt is megfogalmazódik a legfontosabb, a kormánnyal, a megyei vezetőkkel szembeni bizalmatlanság.

November 13-án és 14-én két alkalom is kínálkozott a fegyveres összetűzésre, a fegyverek kis híján eldőrdültek.

JEGYZETEK

- ¹ A névsort a peranyagban találtak, valamint Széki Miklós és Bedegi József visszaemlékezései alapján készítettem.
- ² A Nemzeti Bizottság felhívását a Szabad Nógrád november 1-jei száma közli.
- ³ Salgótarjában nem volt főiskola, egyetem, hiányzott a diákság, ezért is tolódtak az események későbbre. A Pestről hazatért diákokat a volt iskolájuk pedagógusai hívták meg, hogy beszéljenek a budapesti eseményekről. Erre október 29-én kerül sor a közgazdasági technikumban.
- ⁴ Ekkor hozza át Jakab Sándor a Csehszlovák Kommunista Párt lapját, az Új Szót, amelynek számai foglalkoznak az eseményekkel, különösen a nógrádi megyeszékhely „ellenforradalmával”. A lap magyar nyelven jelent meg.
- ⁵ Fehér Gyula a perek során ellentmondó vallomásokat tett, igen eltúlozva a fegyveres fenyegetés tényét. Azt állította, lakása ablakán is belőttek. Ellenséges magatartását Magos nem tudta megmagyarázni, a Sortűz c. filmben is elmondta, nem voltak rossz viszonyban.
- ⁶ Mlinarik István a Megyei Tanács művelődési osztályának tisztviselője, tagja a Nemzeti Bizottságnak, s az általuk kiadott lap főszerkesztője lesz.
- ⁷ Az ózdi munkástanács kihallgatási jegyzőkönyvének Salgótarjánra vonatkozó részét megtaláljuk a Trezsnik-per anyagában.
- ⁸ A Salgótarjáni Acélgyár termelése az Ózdi Kohászati Üzemek termelésének függvénye, s az alapanyagellátásról szóló tanácskozások a forradalmat megelőzően is rendszeresek. A salgótarjáni gyár szakembereinek egy része mindig is az ózdi gyártól került Salgótarjába.
- ⁹ A tanácskozás jegyzőkönyvét A. Varga László közzétette a Heves Megyei Levéltár ARCHIVUM SUPPE MENTUM 1993. évi különszámában.

Novemberi ébredés

Dobozokban papírok: bevehetetlen vár a múlt.

1956. november 2-án, pénteken – úgy emlékszem, száraz, derűs idő volt (a korabeli újságokban időjárás-jelentést nem találni) – egész délelőtt a városban bolyongtam. Merre jártam, mit csináltam – nem emlékszem.

Talán a Gellért téren vásároltam meg a fellelhető összes napilapot. És délután fölolvastam nagyanyámnak a legfontosabb híreket. Talán csak a címeket. Népszabadság: *Magyarország semleges!*; Népszava: *Feltámadtunk, újra élünk*; Magyar Nemzet: *A történelem parancsa*; Irodalmi Újság: *Lábhoz tett fegyverrel*; Igazság: *Függetlenek vagyunk! Semlegesek vagyunk!*; Új Magyarország: *Pártok és egység*; Esti Hírlap: *Diadalmas sorsforduló*; Magyar Világ: *Ne bánisd a magyart!*; Forradalmi Ifjúság: *Vérrel vívtuk ki magunknak*; Egyetemi Ifjúság: *Háború?...*

Két nappal korábban édesanyám második férje, Kecskeméten élő nevelőapám teherautóval Pestre jött, lisztet, krumplit hozott a fővárosnak, s miközben állva, a konyhában nagyanyámmal megittak egy kávé, halkán megjegyezte: ne legyünk nagyon boldogok, az orosz tankok körbezárták a várost, s a lövegek mind Budapest felé fordítva...

Háború? Elolvastam akkor az Egyetemi Ifjúság vezércikkét?

„Záhony felől újabb vöröscsillagos acélotrombaságok közelednek fővárosunk felé. A magyar kormány határozott kívánságának ellenére a szovjet csapatok nem hagyják el az országot, ellenkezőleg, folytatják hazánk előzönlését.

Soha még diktatúra annyi frázist nem fecserejt világgá, mint a szovjet, soha még ily gyorsan nem omlott össze egy évtizedes gondossággal plántált hazugság, mint a szovjeté. Amikor a múlt héten szerda hajnalban az első szovjet páncélcsoportok lőni kezdték a kábult várost, minden normális ember tudta, hogy itt nemcsak Gerő és Hegedüs ostobaságáról és elvetemültségéről van szó, hanem arról, hogy [a] békésnek és népinek álcázott hatalom kimutatja népellenes agyait.”

Újabb és újabb tankoszlopok lépték át a magyar-szovjet határt, harckocsik zárták körbe a fővárost, a kormány folyamatosan tiltakozott: ott vibrált a levegőben a végzet.

És az utcán mindenki mosolygott. Nem emlékszem, aznap délelőtt merre jártam, mit csináltam, de csak csillogó szemekkel találkoztam az utcán. Magyarország reménykedett.

Vasárnap reggel, november 4-én ágyúdörgésre ébredünk.

Hétfőn este az óvóhelyen szorongunk, a Bartók Béla úton befelé dühögő szovjet tankok a mi házunkat is megsorozzák.

Kedden délelőtt a Móricz Zsigmond körtéren báméskodom, kerülgetem a szénné égett orosz katonák holttestét: saját tankjaik taposták őket el.

Szerdán reggel néma csend: a redőny résein át figyeljük, ahogy a szovjet katonák lassan, óvatosan araszolnak előre a Villányi úton. A tenispálya nyitott tér. A katonák félnek. Hason csúszva kúsznak a vörös salakon. A Körtéren egy ronccsá lőtt magányos légelhárító ágyú silbakol.

Csütörtök: a Fadrusz utca sarkán lecövekel egy orosz tank. Gyökeret ereszt.

Vasárnap átmerészkedem Pestre: könnyes szemű emberek a rommá lőtt Körúton, Üllői úton.

Íróasztalomon újsághalom: szabadságálmunk maradékai.

Dobozokban papírok: félévszázada bolyongok a bevehetetlen várban.

Amikor először olvastam – valamikor 1956 novemberében – Németh László *Pártok és egység* című írását (Új Magyarország, 1956. november 2.), nagyon idegenkedtem minden gondolatától. Legfőképpen ettől: „Éppen ezért nagyon fontosnak tartanám, hogy a kormánykoalíció pártjai, de lehetőleg minden párt közös nyilatkozatot adjon ki, amelyben a szocializmus néhány nagy elve mellett, mint a gyárak állami kézben tartása, bizonyos alacsony (25–40?) holdszám fölötti birtokok vissza nem adása, hitet tennének. Nagyon szép lenne, ha néhány olyan elvben is megegyezhetnénk, amely a szocializmus sajátos helyi jellegét is hangsúlyozhatná, mint pl. a munkásság részesedésének kimondása az ipar és kereskedelmi vállalatok vezetésében és jövedelmében...”

Akkor úgy gondoltam, ma úgy gondolom: Németh László politikai álmodozó. Amit 1956. november 2-án óhajként megfogalmazott, az politikailag lehetetlen, a gyakorlatban megvalósíthatatlan, durvábban fogalmazva: fából vaskarika. A valóságban diktatúra és demokrácia állt szemben, nem az egypicit-szocializmus a teljes-szocializmussal, vagy finomabban: a jó szocializmus a rossz szocializmussal.

Igaz, egységes csak abban volt akkor a nemzet, amit nem akart: Rákosit, Gerőt, ávéhát, téeszcsét, beszolgáltatást, egypártrendszert, orosz-uralmat, elvtárs-vircsaftot.

1956. október 23. – *forradalom*. A forradalom rombol: eltünteti a régit. Mert nagyon sokan akarják, hogy eltűnjön a régi. De akik a régi nem-

akarásában egyetértenek, ritkán egységesek abban: mit építsünk fel a romok helyén. Németh László 1956. november 2-án úgy gondolta: a rossz szocializmus helyén jó szocializmust kell építeni. Mások egészen mást akartak.

Kamasz voltam, sok mindent nem tudtam a világról. A szocializmus számomra apám erőszakos halálát, édesanyám sokszor könnyes szemét, a napköziben a földön kuporogva elfogyasztott ebédet, a mindennapi filléres gondokat jelentette. És 1956. október 23. azt, hogy ennek a szocializmusnak egyszer s mindenkorra vége lesz.

1956. november 4. hajnala pedig azt: meg kell tanulni álmok nélkül élni.

Szovjet tankok dübörögtek az utcán, a házunkban lakó államvédelmi tiszt, aki októberben eltűnt, most pufajkában, gépfegyverrel, öntudattól zsíros képpel tért vissza a házba. (A másik, szép szál buta legény a parlamenti díszszázadból, aki két hétig a lichthofban szorongott, leszerelt; *hazamegyek falura, parasztnak* – mondta a lépcsőházban nagyanyámnak.) Kádár János, aki november 1-én este a rádióban még arról beszélt: a szovjet hadseregnek ki kell vonulni hazánkból, most azt magyarázza: csak a szovjet elvtársak baráti segítsége mentheti meg, állíthatja talpra hazánkat, mert egyetlen helyes út van – a szocializmus *újja*. („Népünk vérével bizonyította, hogy rendületlenül támogatja a kormánynak a szovjet erők teljes kivonására irányuló követelését! Nem akarunk tovább függőséget! Nem akarjuk, hogy hadszíntérré váljon az ország! Minden becsületes hazafihoz szólunk! Fogjunk össze a magyar függetlenségért, a magyar szabadság diadaláért!” – mondotta volt Kádár János november 2-án a Magyar Rádióban. A Népszabadság másnapi számában megjelent, az előző nap hallott szöveget majd félévszázad múltán most újraolvasva ma sem csodálkozom azon, hogy 1956 novemberében kétszínű gazembernek és hazaárulónak tartottam Kádár Jánost.)

És Németh László írását 1956. november 4-én – amikor a legtöbb napilap, ha kinyomtatták is, utcára már nem került – épp a Népszabadság tartja fontosnak újraközölni, az egyetlen napilap, amelynek 1956 novemberében (orosz tankok által biztosított) kizárólagos joga megjelenni és hirdetni a szocializmus dogmáját.

Nem szerettem a szocializmust. Nem szerettem Németh László írását. S bár az évtizedek során gyakran elővettem szekrény mélyén rejtgetett kincseimet, s némelyik 1956 októberében vásárolt napilapot az első betűtől az utolsóig végigböngésztem, Németh László gondolataival később sem barátkoztam meg. Igaz, a forradalom napjaiból származó ítéletem fogva tartott: úgy emlékszem, soha többet nem olvastam el újra az Új Magyarország vezércikkét.

Kár.

Jó tíz éve már, hogy végleg összeomlott a szocializmusnak nevezett egypárti puha diktatúra, folyamatosan kerülnek napvilágra 1956 dokumentumai, de – szeretném, ha nem lenne igazam – 1956 emléke (átláthatatlan belpolitikai csatározások hátterében) a történészek s a mindenféle-fajta veteránok vitatémájává kopott-szürkült.

Nagyon nagy kár.

Egy szakmai beszélgetésre készülődve olvastam el Füzi László *Alkat és mű* című, nemrég megjelent könyvét. A terjedelmes munka alcíme: Németh László 1901–1975. A 476. oldalon található Németh László egy 1956 novemberéből származó feljegyzése. Háromszor is elolvasok egy mondatot: „Ha a beavatkozás csak két-három napot késik, az összes magyar pártok közös nyilatkozatban szögezték volna le a szocializmus vívmányaihoz ragaszkodásukat.”

Amit csak remélt Németh László november 2-án, azt november derekán – post festam – már biztosan bekövetkező valóságnak gondolta.

Ha a beavatkozás csak két-három napot késik... Számomra ma is felfoghatatlan, hogy egy megszállt, katonailag letiport, diktatórikusan kormányzott országban miképpen lehet arról töprengeni: mi lett volna, ha...

De most elővettem, újraolvastam Németh László 1956 november elején megjelent két írását. Amivel akkor nem értettem egyet, azzal most sem értek egyet. Kamaszként politikai álmodozónak gondoltam Németh Lászlót, öreg fejjel sem gondolom másképpen.

Ő azt hitte: lehet kommunista közreműködéssel emberléptékű szocializmust építeni; én azt: elszégyellik magukat, s kitakarodnak hazánkból a megszálló orosz csapatok. Mindketten tévedtünk.

De nem csak én, a kamasz voltam vak 1956-ban.

Most újraolvastam Németh László akkor megjelent két írását (*Emelkedő nemzet*, Irodalmi Újság 1956. november 2.; *Pártok és egység*, Új Magyarország 1956. november 2.), azon töprengek: mennyire másról szólnak ezek az írások ma, mint 1956-ban. S vajon miért nem jutott eszembe 1989 őszén, rövidröptű politizálásom idején, hogy újraolvassam a régi, 1956 októbere óta őrzött újságokat. (Az eredeti példányok mellett akkor már birtokomban volt az 1986-ban, Giromagnyban negyedik alkalommal megjelent faksimile kiadás is: *A forradalom sajtója*.) Amikor 1989 októberében a Magyar Demokrata Fórum II. országos gyűlésén éles vita folyt arról, miképpen történjen a kárpótlás és melyik évtől (1945-től, 1949-től vagy 1956-tól?) kezdjük újraírni a magyar történelmet, bár sokan voltunk, akik úgy gondoltuk, hogy nem lehet visszafelé forgatni a történelem kerekét, de érveink elhaltak, mert gyengék voltak (gyengék voltunk) azokkal szemben, akik tökéletes kártala-

nítást, teljes körű kárpótlást követeltek s nyomtalanul ki akartak törölni néhány évtizedet a magyar történelemből.

Ha akkor elolvasom Németh László 1956 forradalom-lázás napjaiban keletkezett írását, az ő gondolataival érvelhettem, érvelhettünk volna a népi írók hagyományát örökérvényű politikai jelszóként lobogtató, politikus-ambíciójú értelmiségiek politikai álmaival szemben.

„...Magyarország az elmúlt évtizedben elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állammá vált. Ezt a helyzetet a régi rend lerombolásának a vágyában számba nem venni, olyan óriási botlás lenne, amilyen a kommunistáké volt, akik a magyar gazdasági élet, főként a mezőgazdaság valóságos állapotát, magasabb fejlettségét számba nem véve, oda rombolták, ahol az orosz állt az októberi forradalom előtt, csakhogy a lenini menetrend szerint láthassanak a felépítéséhez. Intézkedéseinkben a mostani állapotokból kell kiindulni, eltökélve, hogy ami vívmány vagy kis változtatással vívmánnyá alakítható, azt megtartsuk, s megfelelő irányban továbbfejlesztjük.”

1956-ban a szovjet elvtársak újra „odarombolták” Magyarországot, ahol ők álltak, s lakájaik elkezdhatték építeni a kommunista cárizmus kelet-európai változatát.

Harminchárom év múlva kiderült: a rendszer életképtelen. A szovjet birodalom kártyavárként összeomlott. Magyarország népköztársaságból köztársaság lett, a kommunisták átképezték magukat szociáldemokratákká, ma már egypártrendszer helyett sokpártrendszerben élünk, puha diktatúra helyett kemény demokráciában. Megváltozott, jobb lett a sorunk, a sorsunk: 1990 óta nem kötelező egyféleképpen elképzelni Magyarország jövőjét.

Nem a Németh László hivatkozta egy évtized, de négy évtized s tucatnyi szovjet hadosztály sem volt képes Magyarországot életképes *szocialista állammá* alakítani. Rejtőzködve, álruhában, a felszínen korszínűre maszkírozva, megalakudva, oktondian hősködve vagy megkopottan-szürkén – de túléltek az elmúlt félévszázadot.

Túléltek – de nem ugyanazok vagyunk, akik voltunk, s akik lehettünk volna. A mások s a magunk múltjából sok mindent szeretnénk elfelejteni, meg nem történné tenni. 1990-ben jó lett volna tiszta lappal indulni. Szép álmom: zárójelbe tesszük a szocializmus negyven évét, s ott folytatjuk, ahol 1949-ben abbahagyni kényszerültünk. De már 1956-ban sem lehetett nyom nélkül kitörölni a kommunista rémuralom néhány évét az életünkből.

(Egy félbeszakadt mondat Madách Imre jegyzetfüzetéből, 1856-ból: „Demoralizálódtunk. Mitől 50-ben borzadtunk volna, most természetes. Talán, ha nincs...”)

Negyvenöt évvel ezelőtt szeptember derekán szorgalmasan iskolába járó diák voltam, s nem sejtettem, hogy október 6-án a Kerepesi temető bejára-

taíg sem jutok el a nagy tömegben; nem gondoltam arra, hogyan fogok ré-
mülten hazáig futni este kilenc órakor a Rádiótól október 23-án; elképzelni
sem tudtam, hogy néhány hét múlva tankoszlopok vonulnak a Bartók Béla
úton befelé, kifelé, befelé. 1956. november 2-án, amikor elolvastam Né-
meth László írását az Új Magyarországból, nem tetszett, hogy egy általam
tisztelt magyar író úgy gondolja: az alakuló politikai pártoknak abban egysé-
gesnek kell lenni, abban kell egységesnek lenni, hogy egységesen kiállnak a
szocializmus alapjai, a szocialista államrend mellett.

Ma is ingerel Németh László írásában a „szocializmus útján” kifejezés, s
1962-ben szünetben hazamentem a Katona József Színházról *Az utazás*
bemutató előadásáról. Nem hittem el Németh Lászlónak, hogy szeretnem
kell a Szovjetuniót. A történelem parancsol: nem volt más választásunk,
együtt kellett élni a szovjet tankokkal. Egy nemzet az életben maradás érde-
kében akár földig hajolhat, ha arra kényszerítik. De soha nem szabad elhin-
nie, hogy természetes tartás a hétrét görnyedés.

Igaz, más a politika, más a történelem: egy nagy író lehet politikusként
álmodozó, miközben filozófusként bölcs.

Ha nem szállták volna meg Magyarországot az oroszok...

De megszállták.

S akkor nem érdemes – politikusként vagy politizáló íróként – arról
gondolkodni: mi lett volna, ha csak két-három nappal később fojtják vérbe
szabadságharcunk a szovjet tankok.

De negyven év múltán is érdemes eltöprengeni Németh László 1956
november elején megfogalmazott gondolatán: egy ország helyzetét, átala-
kulásának lehetséges irányát, irányait csak a valóságos történelem során
létrejött helyzet alapján lehet megítélni, s elképzelni. 1956 októberében
történelmi tény volt a néhány éves kommunista rémuralom, a Rákosi pri-
békjei által elkövetett szellemi, fizikai és erkölcsi rombolás. Lehet ezt – sze-
rintem tévesen – úgy értelmezni, hogy „Magyarország az elmúlt évtizedben
elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állammá
lett.”, lehet úgy értelmezni – én így gondolom –, hogy egy dogma lakójai
néhány év alatt megpróbálták földig rombolni a magyar kultúrát, az *egyéniiség*
megsemmisítésével arctalan, szófogadó masszává passzírozni a nemzetet, s
Magyarországot mindenestül alárendelni a nekik kenyeret s hatalmat adó
gazdáik érdekeinek, de figyelmen kívül hagyni bűn, sőt hiba.

1956. november 4. után már nem volt lehetőségünk arról gondolkodni: a
Rákosi-szocializmus romjain milyen jövőt képzelünk el, s milyen Magyaror-
szágot szeretnénk magunknak felépíteni.

Viszont 1989 őszén érdemes lett volna Németh László tanácsát megfo-
gadni: negyven év „szocializmussal” a hátunk mögött, a Kádár-szocializmus

romjain vajon merre, hová s hogyan lehet előrelépni. Mert 1989-ben a Kádár-szocializmus romhalmaza volt számunkra a jelenidő.

1989-ben egy 1949-ben államosított cukrászdát sem lehet már gond nélkül visszaadni. És akiktől emberöltőnyi időre a szabad, boldog emberi élet lehetőségét rabolták el, azoknak mit lehet „kárpoztásként” visszaadni?

A múltat végképp eltörölni – dalolták a kommunisták és eltörölték a múltat.
Ma nem dalolnak.

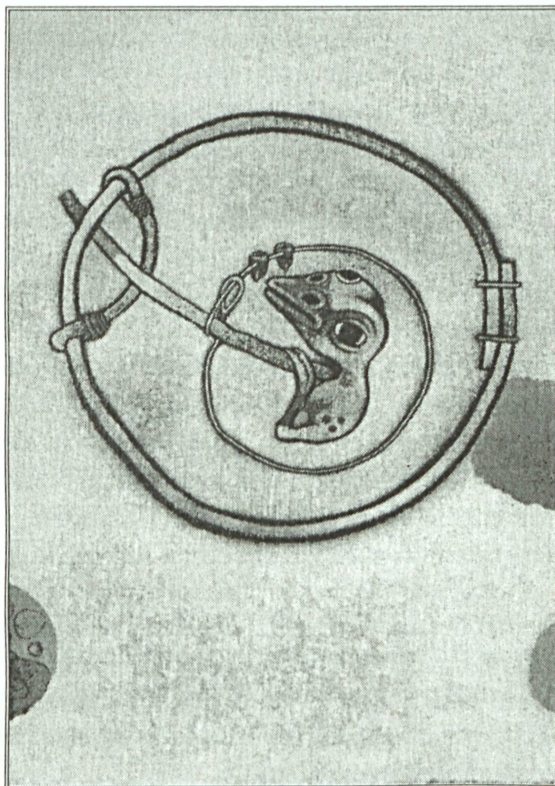
Mi többiek meg tudjuk: a múltat nem lehet, s nem szabad eltörölni.

...a múltat be kell vallani... – s akkor talán megértjük a jelent, akkor talán világosabban látjuk: hol állunk, s merre kell elindulnunk. 1956-ban, 1989-ben, 2001-ben.

Intézkedéseinkben a mostani állapotokból kell kiindulni...

Ebben tökéletesen egyetérték Németh Lászlóval.

Csak hát tudják-e mai ítélkező politikusaink, s álmodozó íróink milyenek a *mostani* állapotok?

Földi Péter: Hurok

„A festészet megint nőni kezdett bennem”

Földi Péterrel Dukay Nagy Ádám beszélget

Kicsi stressz és várakozás létezett, mióta tudtam, mikor már tudtam: írnom „kell” Róla; illetve Vele; mondhattam volna, persze – akiknek azt kell –: nem vállalom; mert másoknak ügyse. De így jó; itt vagyok; most már minden rendben. Teljesen rendben. Azzal fogad, hogy „Életem főműve...” – és a skótjuhászok (Hetyke meg Huncut) készül, új óljára mutat. Szép, kényelmes ól lesz; még én is látom. Iszunk egy korty pálinkát – ritkán találkozunk és egyébként is –, incselkedek a teraszasztal virágjain szöszmötölő kamikaze-méhekkel (mikor támad, mind az), aztán uzsnyi föl a kertbe, a dombra, ahol festeni szokott: „Hogy a helyemen legyek...” – magyarázza. A hátam mögött óriási lemez, közepén riadt, tán magzatpórában gubbasztó kecske, körülötte lecsiszolva a már fölkeant anyag; mellettem, egy kisebb felületen, kígyók igyekeznek a még el nem készült festmény határa felé. Harminc nap sem telt el az új időszámítás óta. Így ücsörgünk. Idefönn, a dombon. Ahol a festeni szokott.

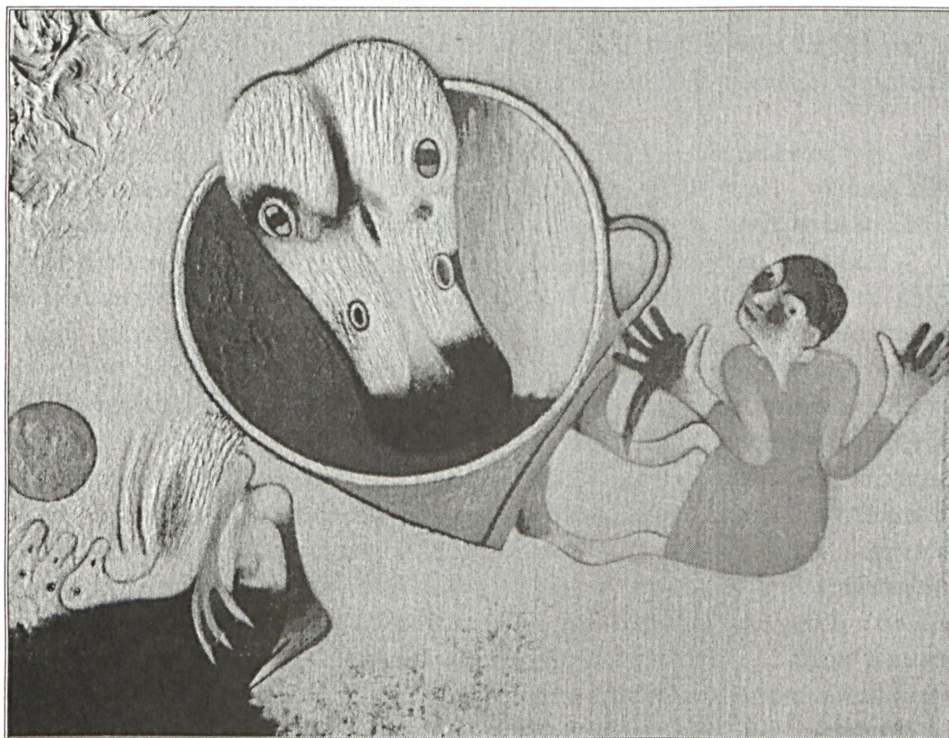
– Azt mondtad húsz éve – Derkovits-ösztöndíjasként a holnapra kicsi aggodalommal gondolva –, hogy 45 esztendősen kellene először kiállítani. Nem állítasz ki gyakorta, de azért az eddigieket megszámlálni nem volna egyszerű. És – ötvenkét éves vagy.

– Akkor a negyvenöt évet azért mondtam, mert elég messzinek tűnt. Elég távolinak. De arra gondoltam, hogy a mesterségbeli fölkészüléshez kellenének olyan tapasztalatok, amihez az embernek – ha tényleg fölkeantuln akar a világ elé kerülni – körülbelül annyi idő kell. Aztán pontosan az élet, meg az Új festőiség cáfolt meg engem, még hozzá látványosan és úgy, hogy teljesen „behódoltam”... A tény, hogy egészen fiatal emberek képesek művészettörténetet létrehozni. Csak ez a New York-i Basquit, aki alig érte meg a 30 évet és művészettörténetet hagyott maga után... Szóval, így ez sem igaz, mert fiatalon az emberben sokkal nagyobb a bátorság, a hőfok, gátlástalanabban fogalmaz, kevesebb előítélettel. Egyszerűen beljebből jön elő ez a dolog. A tapasztalat persze rettenetesen sokat jelent, az ember előtt vannak példák... Rembrandt öregkorára festette a legjobb képeket. Ő nagyon korán a kezében tudta a technikának minden csinját-bínját és egyszerűen érzelmileg akkorra lett olyan fokon érzékeny – talán a sorsa révén –, hogy az érzékenyítésnek olyan fokára jutott, hogy több mindent fogott föl az em-

berről. Több mélységet tudott kifejezni, s ez már nem a technikán múlik, hanem egyfajta bátorság kérdése. Szóval lehet, hogy átlendül az ember és olyan gátlástalan korszakba kerül, mikor már megint „mindegy” lesz neki.

– *Most jársz a határán?*

– Nem tudom. Most valami olyasminek vagyok a határán, hogy nagyjából azt, amit ezen a pályán, erről a színtérről el lehet érni úgymond – már ugye: a vélt dicsőségek szintjén –, azt elértem. Ez nem azt jelenti, hogy elégedett vagyok. Hanem innentől kezdve, ha úgy tetszik: „meg vagyok csinálva”. Ha most kapok még annyi esélyt, hogy a bennem lévő képeket megcsináljam, akkor, ha volt is valamilyen megfelelési kényszer, vagy szándék, azt most már nem kifelé, hanem befelé építkezve teszem. Jó, nem csináltam sohasem kifelé, de mégiscsak figyelünk arra, hogy milyen a trend, milyen a divat, és ez és az... Tulajdonképpen, ha semmi mást nem is fogtam föl, csak hogy megint lemaradtam valamiről, az, valamilyen módon, akkor is ott motoszkált bennem. Most mintha kicsit azt érezném, hogy nyílt egy ösvény, amelyiken én még nem jártam és nem is láttam, hogy mások jártak volna rajta.

Földi Péter: „Süss fel Nap...”

Eddig mindig olyan úton mentem, ami párhuzamosan haladt valamivel. Nem az út közepén, valahol kicsit a bozótosban, de azért lehetett látni a bokrok közül, hogy merre mennek a világban az emberek. Mintha visszajutottam volna azokba időkbe, amikor nagyanyámmal az erdőben járkáltunk. Elmentem gombázni és ő is elment. Tudtam, hogy ott van az erdőben, valahol azon a környéken, a bozótos, vagy a csipkés mögött, éppen csak nem láttam... De amit megtaláltam, az az enyém volt. És amikor összeszedtük a gombát, akkor találkoztunk. Az jó dolog volt. Most valami hasonlót. Most valami hasonlót érzek. Hogy valami elindult. De ez is csak egy képzet, tudod, mert ugyanazt festem, amit eddig, csak néha azt érzem, hogy fölkészültebben, néha azt, hogy kicsit barbárabban... és néha még azt is, hogy kicsit érzékenyebben, mint eddig. De, hogy ez igaz-e, azt már nem tudom. Azt viszont tudom, hogy ez mennyi időt igényel; csak borzasztó, hogyha az ember tehetetlen. Vannak viszont hihetetlenül rövid, nagyon intenzív pillanatai a képcsínálásnak, amikor, egyszer csak – magam sem értem, hogy mitől – az anyag elkezd engedelmeskedni a kezemnek; hetekig meg nem engedelmeskedett.

– *Szabad akarata van.*

– Abszolút. És nem tudom, melyik az a pillanat, amikor magához enged – és akkor miért. Ilyenkor viszont, mi ketten, olyan szinkronitásban szabadulunk föl kínjainktól, amiben a fölszabadult mámoron túl a teremtés lehetősége, az élet esélye is ott van.

– *Ebben a fölfedező utadban nyomaszt az, ami mögötted van?*

– Nem fölfedező út ez... de hát a meglévő képek azok valamennyire nyomasztanak, mert azok valamit követelnek. Tulajdonképpen ugyanazokat fogom visszaigazolni, csak... Nagyon érdekes ez az egész szakma. Ahogy figyeltem: van egy pont, amíg egy festő többesélyes. Lehet belőle ez is, az is. Aztán átlendül egy ponton, megcsinál egy képet, ami elkezd visszaigazolni az előtte lévő kísérleteket. De hogyha nincs meg ez a kép, akkor az egész széthullik. Ha meg jön egy olyan szakasza, vagy alkotói periódusa az életnek – egy svungosabb időszak –, amit fontosabbnak vél, vagy megszületnek fontos munkák, akkor ezek visszamenőleg is tudják igazolni azokat, amiket eddig csinált, vagy keresgél. És fordítva: előre is ki tudnak jelölni távlatot. És nem úgy, hogy behatárolnak. Nem tudom, mennyire ismered Modigliani életművét... Elég nyilvánvaló. Szóval ezek a korai portréi, aktjai ügyetlen tanulmányocskák. Mindezek az ügyetlen tanulmányocskák szinte majdnem mindegyik művészettörténet kötetbe bekerülnek, mert az életkorszaknak valamilyen módon a jelzései... Tehát le lehet vezetni ezekből az ügyetlen keresgélésekből a már megtaláltnak az igazát – és a megtalált igazolja visszafele ezeket az ügyetlenségeket. Vagy Van Gogh parasztjai. Ezek olyan ot-

romba, barbár festmények, amiket ha önmagukban látunk, nem mondom, hogy érdektelenek, de igazából a kiforrott Van Gogh igazolja vissza ezeket a műveket. Van egy pont mindenkinél, ahol átlendül... Na most ezek a olyan távlatok, perspektívák, amiket emlegettem, amihez felnőni jó lenne, de... de ennek mintájára akár másnál is előjöhet ilyesmi. Szóval én abban bízom, hogy sikerül megcsinálnom még néhány olyan képet, amelyek az eddigi érdekesnek tekinthető munkáimat „visszaszippantanák”.

Volt Szolnokon egy kiállításom, amitől rettenetesen görcsbe jöttem. Nem is tudom, mikor, de még az ötvenedik születésnapom előtt. Abból pontosan ezek a képek hiányoztak. Festmények voltak egymás mellett és nem állt össze nekem egészszé; ez egy kicsit megijesztett és kétségbeejtett. Akkoriban három évig a kétségbeesésen kívül nem sok valamit tudtam csinálni... Az sem ment, hogy megfestem *ezeket* a képeket, hogy azok majd visszaigazolnak dolgokat; vagy nem igazolnak vissza... Hanem egyszer, csak úgy, elkezdett nőni megint a festészet bennem – és az nagyon fontos volt.

– *Attól a rengeteg visszaigazolástól – amit mindig kaptál – függetlenül kellett igazolnod magadnak, hogy amit teszel érvényes?*

– Én nem tudom, hogy kaptam-e. Ezt igazából sohasem éreztem.

– *Azt, amit huszonnyolc-harmincéves korodban megcsináltál...*

– Jó, amikor megfestesz egy képet, annak nagyon örülsz...

– *Igen, de arra amit fölmutattál, minden fórumon egyöntetűen bölintottak rá: ez rendben van.*

– Nem tudom. Ez lehet, hogy kívülről így tűnt, de belülről ezt nem tudom, hogyan éli meg az ember.

– *Vitattad?*

– Mindig. Folyamatosan. Most is.

– *Azt, hogy anakronisztikus-e?*

– Nem, azt, hogy hiteles-e. Mindig van egy belső kép, ami tiszta és őszinte. És akkor ebből létrejön egy kép, ami a technikából, az ügyetlenségből, a koncentráció hiányából adódóan esetleges. Legalábbis ahhoz a képhez képest, ami belül megsegített. Ez az esetlegesség néha esendőbbé teszi a festményt és ettől talán hitelesebb. Akkor jó. De mégis van valami olyasmi, ami miatt... szóval, egy héttel később, amikor bekereteztetem, ne tudtam volna tovább festeni. Szoktam is egyébként átfesteni, eltüntetni már megcsinált képeket. Nem tudtam örülni annak, amit csinálok. Mindig annak örültem, amit *éppen* csinálok. A már meglévő eredményeket soha nem tudtam úgy bekönyvelni, hogy ez jó.

– *Nem is szeretsz visszaneézni rájuk? Szövegekkel van így az ember...*

– Figyelj, én azokat a festőket szeretem, akik, mikor eljutnak erre a pontra, ahol én most vergődöm ezzel a mögöttem lévő képpel is, azt mondják:

ez így kész. Mert így is kész! Valami ott van benne. De én ezt nem fogom itt abbahagyni. Talán ezért nem lettem úgymond divatos és nem kerültem be abba a vonalba, amit most festészeti fővonalnak neveznek. A spontán kezelés, hogy ügyesen, nagyvonalúan fölkenjük... Hanem valamit belémvert a sorsom. Kitalálhatnám, hogy nagyapám kőműves-igényessége, aki, ha valamit csinált, azt nagyon megcsinálta; nevet most biztosan a kutyáolamon... Én a képpel dolgozom ugyanígy. Mintha mindig az életem múlna rajta. Ha nem lesz olyan pontos, etikus. Van Gogh egy délelőtt két festményt megcsinált és bele is halt az erőfeszítésbe, a hihetetlen koncentrációba. Belőlem meg csúsznak szét a történetek, vesznek el, aztán időről időre – a nem tudom hányadik átfestés környékén – elkezd pontosodni, de az a fajta hamvassága, ami a születés pillanatáé, az már addigra elmúlik és tulajdonképpen úgy születnek meg, mintha már hatvanévesek lennének. Az is egy állapot, de hát nem tudom...

Ezeknek a képeknek a festése közben, de tulajdonképpen majdnem mindegyikben, volt egy Főnix-effektus: hogy ha egyszer elhalt, akkor föltámadt, kétszer elhalt, föltámadt... Most viszont egyre többször hal el és egyre nehezebben támad föl. Ez azért nem olyan egyszerű. Van Gogh ezért döbbenetes. Nekem alapélmény volt. Párizsba azért mentem ki először, mert Magyarországon nem lehetett Van Gogh-ot látni. Az első utam ott a Jeu de Paume-ba vezetett és nézegettem a többi művet is, de már csak azt vártam, hogy jöjjön Van Gogh. És jött egy egészen kicsi képe, amit igen rossz idegállapotában, kórházban festett. Néztem: ez Van Gogh, ez a kis „vacak”? És ez kis „vacak” egyszer csak elkezdett nem is olyan vacak lenni. Aztán, amikor fölértem és megláttam az önarcképét... Ami érdekes volt, hogy a mostani párizsi úton is az egyetlen élmény az Van Gogh volt. Vele lehet beszélgetni. Azt mondom neked – és ezt ne dilinek fogd föl! –, az az önarckép megmozdul. Ha elég sokáig nézed, visszanéz rád; beszélgetni lehet vele. Megnyílik. Olyan mélységben, ahogy Rembrandt, talán Giacometti, vagy Vermeer... Sokkal többeknél nem éreztem, de Van Gogh az, aki úgy fest, hogy a teremtés pillanata, meg a teremtés gesztusa nem válik szét. Megtervezi a képet, mert kijelöli, hogy mit hova húz, de hasonló csak gyerekrajzoknál van. A gyerekek a gesztusa egyszerre születik a gondolattal. Nem válik szét. Nem egy tervezett szituáció. Nála valami megőrződött ebből.

– *Ez nálad is sokszor fölmerül.*

– Nyilvánvaló. Ez adódik abból, hogy tanítottam őket és hogy ellestem tőlük egy csomó mindent. Egyébként mindenkítől lestem el, akitől el lehetett valami lesni és ebben, azt hiszem, elég gátlástalan voltam, de ezek mind be is épültek. Van Gogh-nál azonban ez olyan hőfokon történik meg, a

letének olyan pontosságával, olyan dinamizmusával, az átéltségnek egy olyan mélységével, amit egyszerűen sehol másutt nem látsz.

– *Ez azért lehet, mert életéből adódóan kevésbé bírta elviselni a tudását?*

– Nem tudom, hogy mit bírt nehezen. Azt hiszem az egész életét. József Attilánál érzem, hogy azt a fajta tudást, amivel rendelkezett, ép ésszel nagyon nehezen lehetett elviselni. Olyan fokú volt az érzékenysége, olyan mélységeket tárt föl... Olyan abszolút nyilvánvalóan tudta analizálni ezt a mélységet, hogy az törvényszerűen vezet az összeroppanáshoz, vagy annak határához. Nála ezt inkább érzem. Van Gogh-nál „csak” azt érzem, hogy azonos azzal, amit fest.

– *Egy tárlatodat fiatal festőkkel néztem végig. Ők, amikor végre magunk maradtunk, ledobták minden magabiztosságukat és ugyanazt kérdezték egymástól: hogyan bírod te?*

– Hegedűs Morgan hogyan bírta, amíg bírta?

– *Téged mi véd meg?*

– Az, hogy festek. Előbb roppannék össze, hogyha nem festenék. Az, hogy ki tudom beszélni magamból. Ha most visszamegyünk arra: miért vagyok itt, ahol vagyok? Azért, hogy festhesek. A festészet nekem a megismerés eszköze. A képhez értek, azt tudom működtetni. És addig, amíg föl nem mutatja azt a fajta formaiságát, ami egy képtől elvárható, addig muszáj működtetnem. Ha jó volt a fölvetésem, olyan elemeket raktam föl, amelyeknek egymás viszonylatában van mondanivalójuk, akkor azok elkezdenek a festészet törvényei szerint úgy rendeződni, hogy számomra ezt a megsejtett viszonylatrendszer értelmezni tudják; mert egy képet én a végén tudok értelmezni. Ez esetleg elvihet olyanfajta fölismerésekhez, ahová egyébként nehezen jutnék el. Egyébként nehéz felfogású vagyok, nehezen nyílnak meg a dolgok, de a képi nyelvet azt nagyjából beszélem, megértem. Másokét is, magamét is. Ebben benne van az, hogyha az ember elég tapasztalatot gyűjt és azokat a tapasztalatokat nem lúgozza ki folyamatosan magából, akkor vélhetően egy kicsit okosabb lesz útközben. A saját maga felismerései által is. Tulajdonképpen, ha van menedék, vagy mentség, akkor körülbelül ez az: hogy vannak időpontok, amikor muszáj ezeket a dolgokat fölmutatni, kifesteni.

– *Véd az is, hogy van lakcímed, számla- meg telefonszámod, meg postafiókod...?*

– Illyés Gyula mondta: arra mindig ügyeltem, hogy ne a művészetből kelljen megélnem. Vannak kollégák, akik ezt nem így érzik és az én korosztályomban, akik valamennyire számítanak, meg tudnak élni a művészetükből. Vannak vásárlások így-úgy, keresnek engem is, de ennek nincs egy rendszeressége, szóval a családdal szemben nem tehetem meg, hogy ne tanítsak.

– *És ez védelmet jelent.*

– Ez mindenféleképpen; ugyanakkor stresszt is. A furá az, hogy a tanítás azért annyit jelentetett – és ez visszacsatolódik ahhoz, amiről beszéltem –, hogy a képek által megélt tapasztalatok egyszerűen muszáj volt, hogy megfogalmazódjanak bennem; hogy a tanítványaimnak azokat el tudjam mondani. Az a kétségbeesés, amit egy tanóra, vagy előadás produkál, hogy ott ül előttem negyven értelmes ember, s várja, hogy valamit mondjál neki, ettől úgy megijedek, hogy kénytelen vagyok valami olyasmit mondani, ami számomra is lényeges. Ugyanakkor nem lettem az a látványos művész, ezt nem tudtam csinálni.

– *Ettől függetlenül számos olyan időszak volt, amikor kialakulóban volt körülöttem egyfajta slepp.*

– Ezt mások is mondják, én ezt nem éreztem.

– *Hústál magadhoz mindenféle érzelmet...*

– Lehetséges. Volt, aki mondta, de akkor ez a dolog természetes volt. Most meg, hogy ilyen már nincsen, nem is hiányzik. Ezt nem tudom... Jó, hát lebzselünk mi kocsmákban, meg itt-ott, de az, hogy holdudvar; tanítványaim voltak, de nem is tudnék embereket mondani... Azt az egyet tudom, és ezt figyelem a hallgatókon is – lehet, e miatt szeretnek körülöttem lenni –, hogy tudok a képeikről úgy beszélni, hogy elkezdik azokban megtalálni és elhinni saját magukat.

– *Ez mit jelent pontosan?*

– Ha nem erősíted meg az emberben az alkotás képességének reményét, akkor elveszíti ezt a lehetőséget.

– *Benned mennyire merül föl az útnak a helyessége?*

– Az útnak a helyessége, a hitelességben merül föl.

– *Arról akkor még nem beszélés nekik?*

– A képen múlik, hogy miről beszélek nekik. Nálunk azért komoly tehetségek jelennek meg; művészettörténeti léptékűek, bármilyen keveset jelent is ez. Szóval ez egy komoly kihívás nekem – és majdnem mind jobb festő nálam. Én egyszerűen több tapasztalattal bírok. A főiskolán ebben az értelemben volt körülöttem holdudvar, azokból a kicsit perifériára szorult hallgatókból, akik a racionalitás útján nem kaptak visszaigazolást.

– *Egyébként meg magány?*

– Igen, az ő esetükben föltétlenül.

– *A tiédben, a tiédben...*

– Az enyém folyamatos és megmásíthatatlan. Tulajdonképpen az a borzasztó, hogy, amit én föl tudok oldani másban, azt bennem senki nem tudja.

– *A nagyon régi barátságok? Nem adják ezt ők sem?*

– Ebben a szakmában mindenki magával van elfoglalva és ritkán figyel a másokra. Én a hallgatók ürügyén örülök annak, hogy tudok rájuk figyelni. Annak is örültem, amikor itt a környezetemben volt egy csomó fiatal és tudtam rájuk figyelni. Az jó volt, ott éreztem, hogy van valami hasznom. De csak annyi, hogy önmagukban azokat a gátlásokat leépítem, amik nem engedik, hogy fölszínre jöjjenek fontos dolgok.

– *Az, hogy benned ezt nem olája semmi, az mások képességének a hiánya, vagy a te zárkózottságod?*

– Ezekben a beszélgetésekben azért magam is szép lassan föloldódom, tehát valami elmúlik belőlem. De ha valakit ideállítok, az én képeim elé, akkor ez nem nagyon múlik el... A festészet mindig individuális műfaj volt. A látványos csoportok... szóval, nem hiszem őket. Voltak kubisták és akkor lett belőle Braque, meg Picasso és eltűnt a csoport. Voltak Nyolcak és maradtak belőle a személyiségek. Aztán meg vannak Csontváryk, meg Gulácsyk, meg vannak Kondorok, meg vannak Tóth Menyhérték, akik mennek a maguk útján. Tóth Menyhért körül is lebzselték fiatalok... De ez nem népszerűség-keresés; azon már túl vagyok. Valami megerősítés kell ezen a pályán, de nagyon kevés dolog, ami megerősítésként jelen tudna lenni az életedben – talán a család.

– *A „falusiság” bujkálás nálad mindezek előtt?*

– Igen. De, hogy ez bujkálás-e? Én ide születtem. De hová kéne álljak? Az EMKE elé tegyem ki a vásznamat és fessek, hogy lássák Budapesten, mekkora festőművész vagyok? Itt van ez az élettér, itt tudom csinálni.

– *Tartja még az eget egyébként...?*

– Muszáj neki. De nem tudom, hogy kinek tartja...

– *...ponyvásodott az ég?*

– Nem hiszem. Az ég az ég maradt. Azért az távlat. Csak már vasmadarak csapnak le belőle, ami egy kicsit hihetetlené teszi a világot. Legalábbis számomra. Ezekbe az időkbe, amiket élünk, egy kicsit misztikusan nézek. Úgy lettem ötvenéves, hogy a Napfogyatkozás zajlott fölöttünk. Ennek volt valami figyelmeztető jellege: olyan kétségbeesés és olyan nyüzsíthetnék fogott el, ott a fénytelenység idején, amit nem kívánok senkinek. Ha akkor ott pillanatokon belül nem tudok meginni valamit és nincsenek mellettem barátaim, akkor lehet, hogy nagyon komoly idegi stresszt okoz. De a XXI. század nekem is ezekkel a „repülőgépekkel” kezdődött.

Akinél ezt irodalomban megéreztem, és a feledtetés szintjén tudott azonosítani a valósággal, az nekem Bodor Ádám. Őt tudom úgy olvasni, hogy azt érzem: pengével hántják le rólam a bőrömet és a nyers valóság, az a véres, lüktet előttem. Annak a kietlensége, kegyetlensége ilyen megrázó – irodalomban. A valóságban viszont itt derült ki: a világ nem úgy működik, ahogyan azt nagyon sokan képeltük. Nem a rend felé fog moccanni.

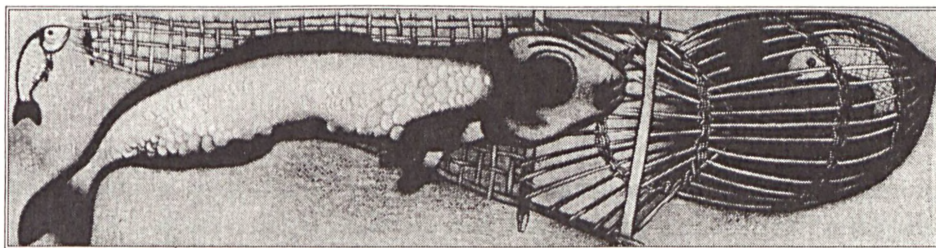
Akármilyen elnyomás, téboly működik benne, annak mindig meglesz az ellenpárja. Valami mindig visszaüt.

– *A náciizmus és a kommunizmus után következett ez...?*

– Nézd, hogy melyik volt a legelső, azt nem tudom. Szerintem sok első volt. Az emberiség története valószínűleg arról is szól, hogy nagyon sokszor alázták meg az embert önbecsülésében, létezésében, ha úgy tetszik magányában. Az önbecsülésében, magányában megalázott ember pedig vagy önmagát pusztítja, vagy valaki mást, vagy a kettőt egyszerre. Mint ez most bizonyította. Ha végiggondolod, hogy micsoda elszántság kell ahhoz, hogy nekimesz egy „repülőgéppel” egy épületnek, amiben te is ott ülsz és tudod, hogy mennyi embert pusztítasz és micsoda drámák, esztelenségek vannak mögötte... Ezeket igazából nem tudod a helyére tenni. Itt folyamatosan csak arról tudsz beszélni, hogy valami elveszett, ami mértéket adna a tetteknek, mert ezt józanul nem tudod megcsinálni. Mi az a kényszer, ami ezt emberekből kiváltja?

– *Megmarad az emberiség, vagy nem?*

– Igen. De ez nem rajtunk múlik, ez Isten akarata, csak ezt sokáig nem lehetett kimondani. Ennek a kísérletnek, ha isteni léptékű is, még nincs vége. Amíg van emberiség, addig van esély. Ha a festészetemnek van valami minimális szándéka, vagy értelme, az nem több mint a létezés fönntartása. Az pedig, hogy a létezés értelmét ki-ki a maga módján miként tudja igaznak hinni, azért önmaga felelős. De vannak negatív válaszok. A vitalitást időről időre el lehet nyomni, de azért az működik, megtalálja a formáját és a butaságokat le fogja dobni.

Földi Péter: Varsa

Ültünk valahol egyszer zsűriben és miután rengeteg rossz képet láttunk és jött egy jó kép, olyan nyilvánvalóan egyszerű volt... Talán társadalmat is lehet jót csinálni. Ha mindenki megtalálja a csoporton belüli feladatát és abban működhet, abban erősödhet, akkor egyszer csak kiderül, hogy ott helyén tud lenni. Akkor azzá lesz, ami és azt a minőségét a csoport is elfogadja. Amíg kényszerpályák vannak és az emberek nem találják a helyüket, csak a vágyaikat sokszorozzák, azzal a rosszul kitalált demagógia-hadjárral, ami mindenünnen ömlik – úgy, hogy a művészettel nem is találkoznak, mert az én korosztályom még véletlenül is találkozhatott olyan mozival, ahol a művészet megtörtént –, akkor tulajdonképpen nem csoda, hogy csak az acsarkodás meg a butaság tör fölszínre. Egy rossz demagógia pedig képes arra, hogy olyan áldozatokat „teremtse”, mint ez a „házrombolás”. Amikor meg azt látod, hogy a politika kiáll a halottak tetejére és ünnepelteti magát, a megrendülésnek még csak a látszatát sem színélve... Azért abban van egy olyan adag mocskok, hogy megint nem tudod: milyen világban élünk.

– *A művészetet az emberi evolúció továbblépésének, vagy mellékhajzásának tartod?*

– A művészet az első pillanattól jelen volt. Engem mindig izgatott, hogy az ősművészet, hogyan jelent meg. Ki volt az első ember, aki odakarcolta azt az állatot a falra? Milyen *valódi* szándékkal? Talán a reneszánszban voltak olyan nagyvonalú uralkodók, akik megértették a művészet jelentőségét – a hatalom aspektusából –, ami mindig fontos volna, mert mindig az adott kor művészete menti át az adott kor szellemiségét. Még hozzá a legpontosabban és legteljesebben. A tanulság, hogy, teszem azt, még egyszer ne bombázzanak emberek embereket, nem épül be. A Kondor-féle jelhagyásban ez ott van: ennyi volt ekkor az intelligencia, ennyit tudtunk, ennyi maradt. Nem lehet tehát szétválasztani a művészetet és a társadalom egészét. Mindig kiválasztódnak azok az érzékeny emberek, akiknek egyszerűen szükségük lesz az, hogy valahol levezessék a valóságból adódó élményeiket.

– *Kié a szándék? Egy tűzoltóé-e, aki saját magával alig törődve hajlandó másokért tenni, vagy másról van szó...?*

– A megismerés szándéka vezeti a művészt. Hogy mélyebben tudjam fölfogni a világot.

– *És a másokért-valóság?*

– Az már a következő lépés. Ha én valamit megtudok a világról, a fölismeréseimet meg tudjam osztani velük. Ehhez társul, hogy ennek vannak kifejezési formái, amik olvashatóbbá, érthetőbbé teszik a dolgot. Ami rettenetesen izgalmas ebben, és ez nem az én kifejezésem, ezt Makovecztől hallottam, hogy „...a szeretet, mint a megismerés egyik formája.” Ez kezd kihálni az emberiség tudatából. Tudniillik, ha én szeretettel viszonyulok

valamíhez, akkor az olyan módon tárja föl magát, ami sokkal mélyebb megismerési lehetőséget ad, mint eddig bármi más. Ha ezek módszerré tudnának válni, akkor a mások felismerései is beépülnének.

– *A szándékra szerettem volna rákérdezni.*

– Ami engem rettenetesen izgat az a rembrandti meg a Van Gogh-i attitűd. Ők arra voltak kitalálva, hogy fessenek. Ezzel ismerték meg és fejezték ki a világot. Minél többet ismertek meg, annál pontosabban fejezték azt ki, s ez valahol spirálisan fölfelé haladva és tágulva működött. Nem azon múlik, hogy publicitást kapsz, vagy nem.

– *Ezen a téren éppenséggel szerencsés voltál.*

– Valamilyen szempontból igen. De ha mondjuk ide benéz egy szajkó és látja, mit festek, nekem valamilyen módon az is jó. De hála Istennek nem csak a szajkók néznek be, mert te is itt vagy, mások is eljönnek... És ez nem szerénység. Ez a pálya természetéből adódik: szemben állsz a deszkával és festesz. És amikor kész egy kép, az egy idő múlva elszakad tőlem. Hogy mire milyen hatással van, az már majdnem nem tőlem függ.

– *De érettünk van?*

– Igazából érettem van. Mert szeretek festeni. Hogy értted is van-e, azt te érzed. Ebben benne van egy Hemingway-párhuzam, hogy: „– Mester, mondja már meg, mit keressünk a műveiben? – Ne keressen semmit, mert amit talál, azt úgyis önmagában találja.” Én tehát egy szituációt teremtek, amiben, ha jó a kép, te megmérheted magad. Ha rossz a kép, akkor meg benned sem szól semmiről. Én nem tudom eldönteni, hogy ez, vagy az a kép jó-e, vagy nem, de ha mértéked ad a te önbecsülésednek – vagy mértéket tud teremteni azon belül –, akkor jó volt a kép, akkor szólt valamiről. Ha ennek a viszonylatában én ember tudok lenni, megerősít erkölcsiségemben, akaraterőmben, hitemben, akkor működött a kép. Nem volt hiábavaló. Saját magamat azzal a pillanattal igazoltam, amikor befejeztem a képet. Sőt, valószínű, miközben festettem azon közben igazoltam magamat, merthogy azok a szellemi energiák belőlem akkor szabadultak föl – ha egyáltalán voltak –, amikor festettem. Azt hiszem, engem ez most már egy csomó minden alól fölment. A festmény egy olyan objektum, amit ha meditációs objektumnak mondasz, akkor az nagyon jó, mert akkor el tudsz mélyedni a kép segítségével... Mert nagyon sok funkciója volt. Hiszek abban, hogy ez a minimális varázserő megmaradt benne, ugyanis ezen ponton dől el, hogy valaki művész lesz, vagy csak képcsínáló.

– *A barlangrajzolókkal egy a szándéked?*

– A művészetnek ez az eredendő szándéka. Picasso, mikor megkérdezték, hogy mire való a művészet, azt mondta: arra, hogy riasszuk a gonoszt.

– *Ez a tiéd is?*

– Nekem arra való, hogy magamból megpróbáljam kiűzni a gonoszt. Ha az ember elég öreg lesz, elkezd a bűneit, a hibáit...

– ...sokat emlegeted mostanában, nem hiszem, hogy ennyire öregnek éreznéd magad.

– De, rettenetesen. Meg fáradtabbnak, mint amennyire kellene. Annyi minden bevallani való volna az ember életében, hogy most már nagyon megpróbálok nem hazudni. Legalább a képbem. Számomra ez iszonyatosan fontos. Mikorra ennyi idős lesz az ember, nagyjából minden elkövethető bűnt elkövet. Akár kicsiben, akár nagyban. Amikor aztán ezekkel elkezd szembenézni, akkor kezdi nagyon nem jól érezni magát.

De miközben festek, ezek a dolgok kezdenek megoldódni, kezdenek távlatot nyitni... És a kígyók, látod, elmennek. Hogy hova jutnak és mit hagynak maguk után, azt nem tudom. Talán riadalmat. De ebben én vagyok otthon – és ez nem mindegy.

Kovács Sándor Iván

Rimay rímcsipkái (Felföldi íróportrék)

Szelence – kemence – Velence

Nógrádnak köszönhető, hogy az 1980-as évek közepén egy salgótarjáni konferencián először próbálkoztam a Rimay-rímcsipkék értelmezésével. A *Disussiones Nogradienses* 1988-ban megjelent, Kovács Anna által szerkesztett kötetében olvasható az első változat, s majd még kétszer kerítettem sort a *Rimay Velencében* újabb kidolgozására. Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs az *Újbold Évkönyv*nek kérte el a *Discussiones*-beli szöveg tömörebb változatát, s közreadtam a harmadik átdolgozást is *Vágy és emlékezet – Kalauzolás felföldi írókhoz* című könyvemben.

Ez a Palócföldnek szánt negyedik újraírás és továbbtömörítés a nógrádi klasszikus írótriász, a Rimay–Madách–Mikszáth szentháromság első tagjának szól. Hódolat a mesteréhez, Balassihoz méltó Rimay Jánosnak, aki rímcsodáinak „csipkéből tekert gúzs”-ával láncolja magához a belémerülőt, s holtáig nem engedi el a „szelence – kemence – Velence” rímkáprázat kelepcéjéből.

Rimay János 1590 júniusában a Csáktornya melletti Vidóc nevű falucskában tűnik fel, s onnan írja Telegdy Pálnak Kisvárdára, hogy „Velencében bemenendő szándéka vagyok”.

A vidóci levél még csak Velencébe „bemenő szándék”-ról tudósít, annál hitelesebben vallanak Velencéről az *En édes Ilonám...* kezdetű Rimay-vers híres hasonlatai:

Mert az te szerelmed engem úgy környülvett, mint pézsmát ó szelence,
Az én szívem kivel szintén úgy hevült el, mint tűz miatt kemence,
Mert te szépségedbe szívem úgy merült be, mint tengerben Velence.

A szerelmes vers *szelence–kemence* rímét átveszi Rimay Bolygó János álnevén írt, 1608. évi verses paszkvillusába is: „mint mercuriommal megtöltött *szelence*, / Hidgyed, hogy keserves leszen az gyümölcse, / Tudod-é, számodra gyült föl egy *kemence*.”

Ha Rimay járt Velencében, az Itáliának s Velencének kijáró áhítattal és készüléttel értelmezhetette az elébe táruló látványt; nyilvánvalóan utazási tanácsok előírásait figyelembe véve. Az itáliai utazások tanának legnevezetesebb akkori teoretikusa Justus Lipsius, a magyar újsztoikusok vezércsillaga volt. Utazási előírásai (*De peregrinatione Italica*) Rimay előtt már korábban ismertek lehetnek, hiszen Lipsiushoz írt levele szerint 1592-ben jól ismeri mind Lipsius, mind az éppen Itáliából hazatért ifjú Forgách Mihály báró művét (*De peregrinatione et eius laudibus: Az utazásról és annak dicséretéről*). Nagyon is elképzelhető, hogy szem előtt lebeghettek ezek a lipsiusi intelmek: „a tenger királynő-városában (Velencét nevezem így) nézelődve eltölts egy hetet. Ő, irigylésre méltóan szép, pompás, boldog város! Mégis kevésbé való a mi szellemünknek, mert inkább kedves *Mercuriosnak*, mint *Minervának*.” Lipsius Mercuriost, a tolvajok és kereskedők istenét említve, a színlelésben jártas olaszok ravaszságára céloz („Ravaszok az olaszok” – van ilyen magyar mondás is), s ha beszélhetünk Rimay Velence-motívumainak irodalmi inspirációjáról, „*Bolygó János*” verses paszkvillusának „Mint *mercuriommal* megtöltött *szelence*” sora alighanem Lipsius intelmekre megy vissza. Lipsius ugyanis arra sem felejt el inteni az utazót: „lelked egyetlen külföldinek se nyíljon meg: mintegy *szelencébe* zártan tartsd.”

Az irodalmi ösztönzések még pontosítandók. A „Velencébe bemenő szándék” nyilvánvaló, de az *En édes Ilonám...* Velence-motívumainak tapasztalati valósága és költészete között körültekintően kell mérlegelnünk. Értelmezzük az idézett kulcversszakot soronként és szavanként.

* * *

„Mert az te szerelmed engem úgy környülvett, mint pézsmát ó szelence.”

Radvánszky Béla szerint a XVI–XVII. századi Magyarországon „Az erős illatok között közkedveltségnek örvendett a pézsmá, melyet [...] zománco-

zott arany és ezüst pénzmatartókban vagy pedig úgynevezett pénzmaszago-
lókban tartogattak”. A Thurzó-kincstár jegyzékében az „ezüstmívek” kö-
zött találunk például egy sávosan aranyozott és egy aranyozatlan „ezüstsze-
lencét”.

„*Az én szívem kivel szintén úgy bevült el, mint tűz miatt kemence.*”

Itt a legközönségesebb kemencéről van szó. Ismerünk több Kemence
nevű magyar helységet is, főként a Felföldön. A Nógrádban honos Rimay
megfordulhatott akármelyik Kemencén, elsősorban az Alsósztrégovához
legközelebbi Hont megyein. A Kemence nevű falvakhoz mért hatalmas
különbséget fejezi ki a régi magyar mondás: „Kemence, Velence, vagy:
„Noha Kemence s Velence”.

A „Kemence s Velence” szólásnak Rimay verséhez és ríméhez csak any-
nyiban van köze, hogy a napi használatú sztereotípiát ötletet adhatott a rím-
hez, és segíthette elfogadhatóvá tenni. Annál is inkább, mert a Velence
„nemcsak a Kemence tulajdonnévvel, hanem [...] a kemence köznévvvel is”
összecseng – mutat rá Csefkó Gyula –; némelyek egyenesen” „ez utóbbival
hozzák kapcsolatba, és a *Kemence, Velence; Velece – Kemence* szólást így magya-
rázzák: »Kemence, Velence. Nagy különbség. Kemence száraz helyen áll,
Velence vízben.«”

„*Mert te szépségedbe szívem úgy merült be, mint tengerben Velence.*”

A Velence ‘Venezia’ jelentését itt sem kell bizonygatnunk, mégis meg-
jegyzendő, hogy a magyarban a Velence tulajdonnév mellett hasonlóképpen
van *velence* köznévv, mint ahogy van *Kemence s kemence*. A *velence* a régi magyar
nyelvben 1. ‘lasnak, pokróc, takaró’; 2. ‘szélvitorla, szélkakas, szélirányjelző
zászló’ jelentésű. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár idézi ilyen előfordulásait:
„Világi szerencse, változó velence”; „Olyan a szerencse, mint forgó velence,
nem áll soha egy nyomban.”

A szótári magyarázatot Csefkó azonban kétségbe vonja, s úgy véli: a *forgó
velence* a ‘körhinta,’ a ‘ringlispül’ lehet, mert forgásával mindig változó képet
tárt a néző elé, s kellékei – lovak, gyaloghintók, gondolák, lapmionok –
Velencét idézhették. Igen ám, de a velencének ezt a jelentését Csefkó nem
tudja adatolni, csak emlékszik rá, hogy „némely nyugati nagyváros vurstliját
vagy annak azt a részét, ahol a ringlispülek forognak, a maguk nyelvén
velencének nevezik az ottaniak”. A körhinta „föltehető *velence* neve” tehát
„olasz mutatványosokra utalna”. Kár, hogy egyelőre nem bizonyítható.
Igazolásához az európai és a magyar „vurstlilyelv”, a mutatványos-szókincs
tanulmányozása vihetne közelebb.

Közelítsünk Velencéhez a *Venus, fajtalan bús...* kezdetű másik Rimay-
vers felől is:

Venus, fajtalan hús, csipkéből tekert gúzs, elméknek bijtorjánja,
Szederjtermészetű, ragadó beszédő bujaságnak oltványa,
Kis gyönyörűséggel, soknak nagy veszéllyel romlásának kormánya!

Ki hihet te szódnak, ha nincs semmi jódnak állandó öröksége;
Minden, ki követett, tőled nyavalyát vett, romlott is békesége [...]

Magadnak tartsad hát azt a bujaságfát körülnyőtt örményeket,
kiből terjesztettél s mind széllyel hintettél fajtalan törvényeket. [...]

A „Szűz Diana” nevében beszélő *Venus, fajtalan hús...* a kurtizán arképe. A *Venus, fajtalan hús...* fajtalan metaforái közül a bojtorján, a szeder, az oltvány s még a bujaságfa is érthető, kettős jelentése a „*csipkéből* tekert gúzs”-nak lehet. A *csipke* a vers növényi ornamentikájába úgy illik bele, ha a szótári adatoknak megfelelően ‘csipkebogyó tövises ága’ vagy ‘tövis, tüske’, ‘tövises ág’ jelentésűnek tekintjük; a „*csipkéből* tekert gúzs” eszerint tövisből, tövises ágból font kötél, nyűg, béklyó. A *csipke* ilyen értelmű használatára maga Rimay szolgált példát. 1629. évi nevezetes irodalmi levelében, amelynek szóhasználata ráadásul a két velencés versre emlékeztet: „Ez könyvbeli olvasáskor oly haszonhozó munkálkodás kívántatik, hogy ez innen gyűjtegethető ámbra, *pézsma*, balsamum kenetnek gyönyörűséges illatát [...] a közöttük sétikáló s járdogáló személy maga is szagolhatná [...] De héjában, aki szerecsen, ugyan szerecsen az, annyi szappant nem vesztegethetnek, mosogathatnak reája, hogy feketesége fehérséggé változzék bőrinek, s csak úgyis ragadnak s akadnak ez könyv intési, tanítási, oktatási szívébe, elméjébe, mint a tövis, a bojtorján és a csipke ragadhat, akadhat az igen megaszott száraz tökben.”

A „*csipkéből* tekert gúzs” ily módon a cifrán felöltözött kurtizán béklyózó hálója, köteléke.

Ami a Velence-motívumok életrajzi-élményi hitelét illeti, Eckhardt Sándor az *Én édes Ilonám...* Velence hasonlatát egyenesen úgy magyarázza: „Rimay 1590. jún. 10-i levelében írja Telegdy Pálnak, hogy Velencébe készül átmenni Vidócról (Csáktornya mellől), tehát látta Velencét, és talán ezen útja emlékekeppen használja ezt a hasonlatot.”

A Velencére vonatkoztatható utalásokat szem előtt tartva, olvassuk el még egyszer az *Én édes Ilonám...* és a *Venus, fajtalan hús...* összehangzó strófáit:

Mert az te szerelmed engem úgy környülvett, mint pézsmát ó szelence,
Az én szívem kívül szintén úgy hevült el, mint tűz miatt kemence,
Mert te szépségedbe szívem úgy merült be, mint tengerben Velence. [...]

*Szerelem, micsoda tövisből szőtt csoda, hegyével sokakat sért,
Mert fogását neki nehezen lelheti, jelesben hol meg nem ért,
Idővel peniglen megérhet eszében, kit okosság jól rá mért.*

*Venus, fajtalan hús, csipkéből tekert gúzs, elmének bojtortjánja,
Szederjtermészető, ragadó beszédő bujaságnak oltványja,
Kis gyönyörűséggel, soknak nagy veszéllyel romlásának kormánya!*

Az egy ciklusba tartozó két vers kiemelt összefüggései is Velence felé mutatnak. A *tövisből szőtt csoda* és a *csipkéből tekert gúzs* ugyanaz a nyelvi szerkezet, és jelentésük is megegyezik, ha a csipkét ‘tövisnek’ tartjuk. Rimay szerelmes versei közül voltaképpen három túlfeszített megaforát, azaz manierista concettót kell egymás mellé állítanunk, hogy az azonosságok és az eltérések jobban kitessenek:

„az szerelemháló felterített kötele” (*Szóltván nevemen...*); „Szerelem, micsoda tövisből szőtt csoda”; „Venus, fajtalan hús, csipkéből tekert gúzs”.

A *Szóltván nevemen...* kezdetű – bizonyos Lidiához címzett – vers „Venus asszony” által mutatott szerelemhálója gyönyörűséges kötelék, s „ésszel, okossággal, vidám józansággal” megoldható „általmenetele”, azaz átszakítása is. Venus istenasszony Lídia személyében még csak ígér és ajánl „egy kegyest”, fel-szóltván a költőt: „légy holtig szerelmese”; itt tehát elviselhető színben kell feltüntetni a szerelmi köteléket. Az *Én édes Ilonám...* már nyílt és boldog vallomás, s bár itt a szerelem „tövisből szőtt csoda”, sokakat megsért hegyével, nehezen is lelhetni fogását, „idővel” mégis „megérhet eszében” annak, akire jól rá mérte „okosság”. A *Venus, fajtalan hús...* „csipkéből tekert gúzs”-a ellenben „elmének bojtortjánja”, ragadó és „szederjtermészető”; kivetett hálójából csak szigorú, ére-nyes önmegtartóztatással szabadulhatni. Ha a két utóbbi vers megaforájának nyelvi szerkezetét tekintjük, nyilvánvaló, hogy csipke helyett írhatott volna Rimay tövist is – mint ahogy éppen azt írt a másik versben –, és így még alliteráció is erősíthette volna a szavak összetartozását: tövisből tekert gúzs, s lehetett volna amott elhasználni a csipkét: *csipkéből szőtt csoda*. A szőtt csipke (a csipkeszövés) még közelebb is áll a csipke-előállítás (a csipkeverés) valóságos műveletéhez. Ha nem merő véletlenről, nem ösztönös variációkról van szó, azt kell hinnünk, hogy a költő – akár tudatosan, akár ösztönösen – „nem bízott” a többértelmű csipke ‘szűrős ág’ jelentésében, s biztosabbnak tartotta az egyértelmű tövis használatát. A *Szerelem*hez tehát tövis került, a *Venus*hoz csipke.*

* Király Erzsébet egyenesen úgy véli: a tövis és a csipke – a „tövisből szőtt csoda” és a „csipkéből tekert gúzs” – mesteri azonosságának-különbségének esete áll fenn: a *szerelem* (a valódi) fájdalommal jár, a *fajtalanság* – csak gerjedelemből születő vagy üzletszerű „szerelem” – pedig puha, hízelgő, hálóba fon, rabbá tesz. Ez tehát a szemtelen, ártó, bojtortjántermészetű viszony; amaz a fájdalom tövisével is sértő igazi kapcsolat.

A csipke itt persze ‘tövis’ jelentést hordoz, de megítélésem szerint bizarrabb asszociációra serkentően megengedi a ‘csipke’ értelmet is: a fajtalan húsú kurtizán, a csipkébe öltözött csábító kéjnő gúzsba köthet.

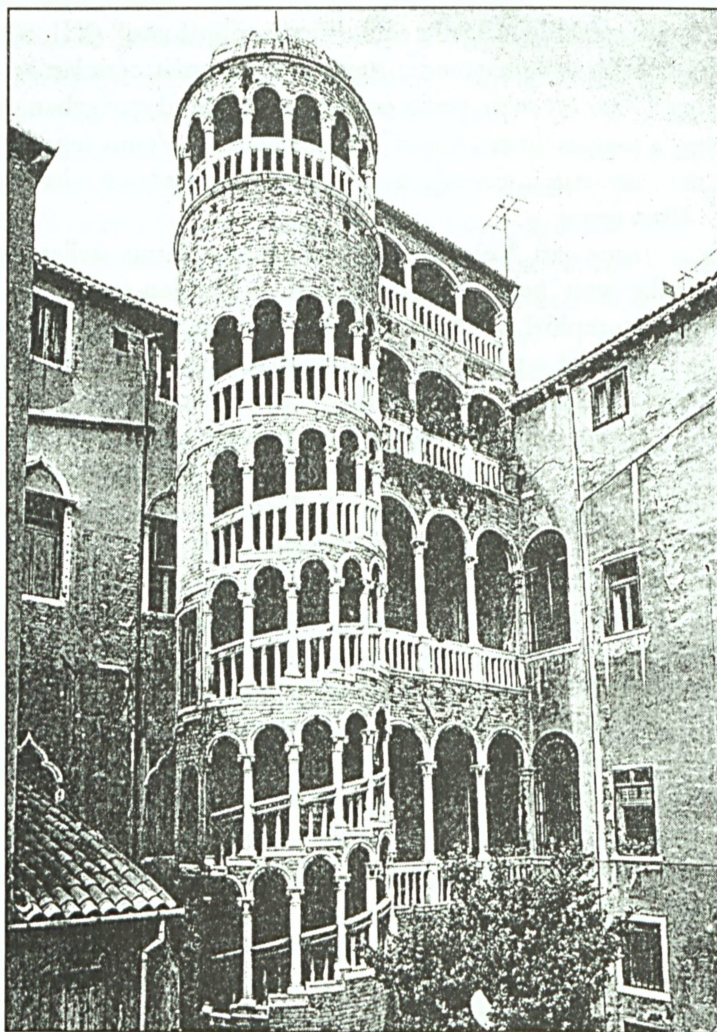
Van-e különbség a *Szerelem* és a *Venus* szóhasználat között? Jóllehet Rimaynak amoda három-, emide egyszerűen kétszótagos ‘szerelem’ jelentésű szóra volt szüksége, a *Venus* mégis vaskosabb-bujább képzetet kelt. Egyrészt mert jó rímelt a *hússal* (nem hiába nevezték – állítólag – az öregedő Széchy Máriát, a „Murányi *Venus*”-t *vén hússnak*), másrészt mert Venus a régiségben rendszerint a testi szerelmet, magát a szerelmi egyesülést is jelenti. Eposza nászjele-netében Zrínyi a szeretőkkel együtt örül „Venus triumfusán” (XII, 50); Bethlen Miklós még nyiltabb vallomást tesz: „egymás szemérmét nem láttuk, sem fogtuk, nemhogy *Venus lett volna*, pedig én úgy égtem mind az ágyban, mind itt a kertben, hogy a mag is elment tőlem”. A fajtalan húsú Venus tehát kétségkívül a kurtizán, aki „szederjtermészetű, ragadó beszédű bujaságnak oltványa”, akitől „nyavalyát” lehet venni.

Ha Rimay János járt Velencében, kurtizánokat látnia kellett; mindig is annyiféle kínálat volt belőlük! Gondoljunk a Bethlen-önéletrész Velence-elbeszélésében szereplő Luciettára, aki „meghallván az Ave Mariára szokott harangozást”, előkapja a párna alól az olvasóját, és odaszól a hasán munkálkodó Istvándi Istvánnak: „Láss ahhoz te, én ehhez”; vagy arra a sziréncortigianára, aki az állhatatos Sándor Istvánt szólongatta énekével egy százzal később: „Jer fel, idegen! Jere fel, én szívem, / Én néked megmondom, mi a szerelem...” „Io non voglio sapere” (Nem akarom tudni) – válaszolt a tántoríthatatlan vándor, pedig nagy kísértésnek volt kitéve, mert a velencei kurtizánok „Estve felé, egészen felfedezett [=kitakart] mellyel, két gyertya közé az ablakjokba helyeztetik magokat, s az idegeneket, kik reájok függesztik szemeket, nyájas szavakkal magokhoz édesgetik”. Rimay János sem igen akarhatta megismerni a velencei kurtizánok szerelmét. Tiltották azokhoz a közeledést Lipsius utazási intelmei is. A fajtalan Venust leíró „retorikai gyakorlat (Eckhardt nevezi így) festőien pontos, hiszen az akkori Luciettáknak a divatos velencei csipkét is hordaniuk kellett. A kurvás Istvándi István Luciettája „távol, fátyolboríték alatt, egy ház szegletinek veté a hátát”, miközben Istvándiék elindulnak Velencéből. (Mintha a velencei Carpaccio híres képét látnánk: *Két kurtizán*.)

Íme a csipke: a fátyolboríték. A kurtizánok és csipkék Velence attribútumai. Ha Rimay „csipkéből tekert gúzs” a „tövis” jelentést akarta is érvényre juttatni, ezt ma már szinte senki sem hallja ki a versből. Velence valóságos díszletei között különösen nem.

Hadd mondjam el, milyen felzaklató pillanatban merült fel bennem ez a Rimay-concetto, a „csipkéből tekert gúzs” Velencében; és hogy a hatalmába

kerítő élmény miként sokszorozta meg a csipkével összekapcsolható képzetársításokat. Amikor 1982 november elején Velencében bolyongva a kis terekre leszálló esti szürkületből hirtelen elém lobbant a Palazzo Contarini erkélyes tornyának felszökő fehér csipkés lépcsősora, Rimay versével értelmeztem a látványt. A Contarini-palota lépcsőtornya, a Scala del Bovolo mint „*csipkéből tekert*” tünemény kanyargott felfelé, a néma csodálat gúzsába kötve a rátekintőt.

„Csipkéből tekert gúzs”
(A velencei Contarini del Bovolo palota lépcsőtornya)

Pogány Frigyes *Velence* című könyvét idézem: „A Campo Manintól délre, annak közvetlen közelében a Palazzo Contarini del Bovolo kerti homlokzata meglepetést tartogat számunkra. A XV. század közepéről származó, majd 1500 körül részben átalakított palotához – az udvar felől – Giovanni Candi lépcsőtornyot épített. A korai reneszánsz formálású árkádos csigalépcsőhöz minden emeleten rendkívül könnyed hatású, hasonló típusú loggia csatlakozik. A lépcső elrendezése [...] Velencében mégis szokatlan, különösen ilyen magassággal kialakítva. Ennek ellenére a könnyed, levegős, árkádos architektúra s nem kevésbé a fehér márvány és vörös téglá élénk szíkontrasztja helyivé, velenceivé avatja az alkotást.”

Rimay költői sűrítése, a „csipkéből tekert” képzet éppoly pontosan fejezi ki a látványt és a velencei hangulatot, mint az építészet esztétája. A „csipke”, a „csipkéből tekert” nekem a fehér csipkedíszes velencei árkádos lépcsőtornyot, a velencei palotákat is jelenti.

De nyissuk ki a szelencés sort is:

„Mert a te szerelmed engem úgy környülvett, *mint pézsmát ó szelence.*”

A *szelence* mint ékszerdoboz vagy mint *szépitőszert* tároló dobozka, ma is az egyik legkelendőbb velencei dísz tárgy. Rimay versének *velencei ó szelencéje*, azaz régi, értékes szelencéje *pézsmát* „vett környül”. Köztudomású, hogy a pézsmasma „kenőcsszerű, vörösesbarna színű, átható szagú anyag, amelyet az illatszeriparban használnak”. Ez az illatszer-alapanyag az Ázsiában honos pézsmaalat egyik mirigyéből nyerhető, a görögök és rómaiak még nem használták, de a kínaiak igen; lexikonadat, hogy „Európában az arabok és Marco Polo révén ismerték meg”. Szelencét magam is vásároltam Velencében; hogyan hozhattott volna haza onnan szelenceajándékot egy muraközi vagy nógrádi Ilonának, Lídiának Rimay János, aki később is oly leleményes portái bevásárló volt. Konstantinápolyban vásárolt például „egy kerekded skatulácskát”, „szaruszelencéket”, „egy aranyas hímes skatulát”, „másik ezüstös hóldos hímezett skatulát” és „fülbevaló függőcskéket”, no meg egy „oculárt”, mert ekkorra már harminc év telt el a Vidócról Velencébe menetel óta.

* * *

Pézsmás illatszerek, szelencék, csipkék, kurtizánok, csipkedíszes paloták: ez Velence, a mindenkori Velence. Aki a város-csodának ezeket a jellemző jegyeit emeli ki, vagy ezekre képes irányítani figyelmünket, az vagy járt Velencében vagy íróasztalánál is tévedhetetlenül rálelt a legfeltűnőbb attribútumokra.

Ha Rimay netán mégsem tudta véghezvinni „bemenő szándékát”, akkor is többet, lényegesebbet látott meg Vidócról Velencéből, mint Bethlen

Miklósig és a XVIII. századi Kiss Istvánig bárki más a magyar irodalmi régiségben. De még ezektől a remek tollú magyar Velence-leíróktól is elkülönözi a költői hozzáátétel, a vízen lebegő városkirálynő rímekkel való felékszerezése: *szelence – kemence – Velence!* Ennek a hármastiszta rímnek a költészete Velence látványánál titkosabb esztétikumát fejezi ki. Velence-rímeivel Rimay költészetté lényegíti a várost. Ha poétikailag fejezte volna ki, amit a Velence-rímek boldog harmóniája sugall, nem juthatott volna más következtetésre, mint *A rím védelmében* (1603) szót emelő angol kortársa, Samuel Daniel: „És ami rímünket illeti (mely a mérték mindeme művének többlettökélye még, olyan boldog harmónia, ami felülműi bármely más, az antikvitásban lelhető arányosságot), a rím több keccsel jár, és több gyönyörűséget nyújt, mint bármely pusztá ütem.” Kosztolányi Dezső is úgy definiálja a rímet, mintha éppen Rimay mesterművéről s annak titkairól szólna: „Csodálatos kábítószer [...]. Eltereli a figyelmet a lényegről, hogy végül igazán a lényegre terelje. Érzéki varázslatával álomba bűvöli a hétköznapi értelmet [...]. Kialszik a felső öntudat, mely csak felületes tényeket vehet észre”; „Egy rím mindig elárulja, hogy az, aki megzengeti, művész-e vagy kontár. Vannak olyan rímek, amelyekben egy egész kedélyvilág, egy egész világszemlélet megmutatkozik. Vannak hősi rímek, édes rímek, keserű rímek, fanyar rímek, vidám rímek s halálosan szomorú rímek is.” Rimay Velence-rímeit Kosztolányi terminológiájával talán „édes rímek”-nek, mámoros, bódító rímeknek nevezhetnénk.

Édes zenéjük végig is csendült a magyar költészet történetén: öntudatlanul vagy tudatosan követték, felfedezték vagy elorozták (1904-ben ugyanis megjelent a velencés vers a Radvánszky-kiadásban); hatása mindmáig dokumentálható.

* * *

Négy évszázad magyar műköltészetének folyton gazdagodó Velence-rímpéldatárát (a népköltészetből is szemelgetve) írásom korábbi redakcióiban Thordai Jánostól és Nyéki Vörös Mátyástól Keresztury Dezsőig és Kabdebó Tamásig dúsan dokumentálhattam. Hadd idézzem itt csak a XX. századi magyar líra három nagy rímvirtuózát, Tóth Árpádot, Kosztolányi Dezsőt és József Attilát; kiragadott rímek helyett teljesebb szöveggel:

Merengés, ó, merengés, mélyén a csöndes éjnek
Rejtelmes látcsövünk, szelíd kristályú *lencse*,
Mért néz ma rajtad újra a csüggedt, árva lélek,
Kutatva: sorsa éjén arany planéta *leng-e?*

Merengés, ó, merengés, oly irral telt *szelence*,
Mínővel látni kenték szemük varázsló vének,
Hogy szirtek rejtett kincsét előttük *megjelentse*,
Ő, mért mutatsz megint fényt a lélek bús szemének?

Merengés, ó, merengés, hisz hazugok a fények,
S mint sós lehű lagúnán a cifra, vén *Velence*,
Csak ringasz renyhe tükrén a könnyek tengerének –,

A rétlen búsulótól elfordul a *szerencse*,
És meg nem könnyörülnek őrajta semmi mélyek,
Sem fenn az égi szférák őnéki nem zenélnek...

(Tóth árpád: *A Merengéshez*, 1916)

Farsangban legvidámabb volt *Velence*,
és legvadabbul járta egykoron,
Táncolt, dalolt a boldogság *kegyence*,
Álarcban, mint valami víg toron.
Mit rejtett még e gyémányos *szelence*?

(Kosztolányi Dezső Byron-fordítása: *Beppo*, 1920)

Engem nem hívnak Párisok, *Velencék*,
Hol mint szökőkút, gyöngyöz életár,
Reám hazám tarolt mezője vár
Ő, csak tarolt ne volna! én is mennék.

Talán, talán úgy én is ott lehetnék.
De itt aszott a tépdesett határ
S hiába hullatom könnyűm le, már
Nem sercen fű és nem libegnek lepkék,

Mert Istenúr, hogy szántsá, bérre vár
És semmim sincsen, amivel fizetnék,
És hitem összedől, mint kártyavár:

Jaj, Sorsunk elvesztette bús *lelencét!*
És szívem sincs, odaadtam régen már
Egy szőke lánynak e fakult *szelencét*.

(József Attila: *Szerelmes, keserű hazafiság*, 1922)

Te régi századok *lelence*.
Azúr, aranyló, mély *medence*.
Gyémántokkal rakott *szeleence*.
Ha nem leszek, mondd, elfeledsz-e, *Velence*?

(Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél rímei*, 1930)

Ezek a rímek „pompázatosak” s olykor díszítő „betoldások” – mondja Kosztolányi *Beppo*-fordításáról Rába György. Kosztolányi alteregója az *Esti Kornél rímeiben* oly közel hajol Velencéhez, hogy bizalmasan tegezi a várost. Jékely Zoltán Kosztolányi követője, egyszersmind az első a Nyugat harmadik nemzedékéből, aki a hagyományos Velence rímeket megpróbálja elidegenítõn mással helyettesíteni. (*Az éjféli Velencéhez* 1937):

Most hát ismerlek, szép *Velence*,
ez az éjféli megmutatott.
Vajjon otthon, a *nagykredencben*
érezik-e a képeklapok,
hogya ma lettél enyém, *Velence* –?

Errõl az idegenforgalmas, nászútcélpontos Velecérõl az olcsó anziksz, a postázható látvány, az otthoni üveges nagykredendre kitûzhetõ levelezõlap az emlék. A *Velence – nagykredencben* „keserû” rím, szándékosan érdes, csikorgó asszonánc; ironikus köznapiasítás a sok velencés rímédesség után, kísérlet a rímtoposz bûvkörébõl való kitörésre. De felemás kísérlet, mert Jékely, a tiszta rímnek maga is virtuóza – megint követve Kosztolányit („Ó, égi rózsa, lágy aróma, / ó, Róma, Róma, Róma, Róma”) ilyen megoldásra képes: „csupa kő, csupa kút ez a Róma, / csupa sírbolt és csupa *rom-aróma!*” És megadón, önfeledten mégiscsak besétál a Velence-rímhagyomány mézes csapdjába:

Velence, Velence
tengerek *lelence*,
emléked szívemben
gyönyörû *szeleence*.

(*A velencei noteszból*, töredék 1939)

Fatális rímmel van dolgunk. Oda érteztünk vissza, ahol a *szeleence – kemence* – *Velence* rímek történeti szemléjét elkezdte: a Velencéhez képest „kemencényi” falucskákhoz, a muraközi Vidócra és a nógrádi Alsósztrégovára.

Egy Dsida-vers közelebbről

A csodagyerekként indult és fiatalon elhunyt erdélyi költő, Dsida Jenő nem volt a Nyugat munkatársa, egyetlen sora sem jelent meg a folyóiratban. Tudjuk, fordításaival Gellért Oszkárnál kopogtatott. Ismert még az a levele is, amellyel Babits Mihály előtt jelentkezett. Morbid dolog: a Nyugatban neve nyomdafestéket először Szerb Antal nekrológiájában kapott. Egyenesen a Parnasszusra kézbesítették neki a befogadó nyilatkozatot: „költeményeiben mint hűséges és kitűnő tanítvány sorakozott a Babits-Kosztolányi-vonal mögé.”

TEMPLOMABLAK

(Szent-Iványi Sándornak)

Kik csak az utcán
járnak-kelnek
szépséget rajta
nem igen lelnek,
kíváncsi szemmel
rá nem tapadnak:
csak egy karika,
szürke karika,
ólomkarika,
vén templomablak.

Rácsa rozsdás,
kerete málló,
emitt moh lepi,
amott pókháló, –
sütheti napfény,
sötét örökre,
mint világtalan,
bús világtalan
hunyt szeme-gödre.

De ki belép
a tág, iromba,
boltozatos,
hűvös templomba
s belülről pillant
ablakára,
megdöbben ten áll,
megkövülten áll,
elbűvölten áll: –
Nézz a csodára! –

Színek zengése!
Fények zúgása!
Mártír mosolya!
Szűz vallomása!
Kék, ami békül,
piros, mi lázad!
Magasba ragad,
a mennybe ragad
lángtünemény
és tűzkáprázat!

Ó, titkok titka:
a földön itt lent
belülről nézzen
mindenki mindent,
szemet és szívet
és harcot és békét! –
Áldja meg az Úr,
áldja meg az Úr
a belülről látók
fényességét!

Komlós Aladár még 1928-ban, az új magyar líra című, helyzetjelentő tanulmánykötetében a „szépség költői”-ként aposztrofálta Kosztolányit, Juhász Gyulát, Szép Ernőt, Nagy Zoltánt, Kemény Simont, Tóth Árpádot. Már akkor lehetett volna folytatni a sort Dsida Jenővel. „A művészi alkotások – írta az elemző – valami magasabb rendű világ a szemükben, emelkedett és finom világ, amelybe csak saruinkat levetve léphetünk a hétköznapi porából.” Dsida Jenő is ilyen áhítatos tudott lenni, igaz, nem elsősorban az an-

tikvitas, hanem a keresztényművészet remekléseivel szemben. Ezt tapasztalhatjuk most is.

Választott versünk legelőbb 1936 tavaszán a helyi érdekeltségű kolozsvári Kelet Újság hasábjain jelent meg, a napilap redakciójában dolgozott a költő is. Röviddel utána a *Pásztorújság* közölte 6. számában.

Ismeretes, Dsida neve ekkor már nem szerepelt szerkesztőként a jellegzetes erdélyi folyóirat címlapján. Ezzel kapcsolatosan éppen ez idő tájt fejezett be egy kínos vitát elvbarátaival.

A vers végül 1938-ban Dsida Jenő posztumusz kötetében, az *Angyalok cíteráján* oldalain találta meg méltó helyét.

Ahogy tíz esztendővel korábban Tóth Árpád, ő is maga rendezte sajtó alá utolsó könyvét, egyik poémáját még korigálta, de megjelenését már nem érthette meg. Kiemelt versünk kiadástörténetében még érdekes, pontosabban nehezen érthető, hogy Dsida verseinek 1966-os bukaresti (!) kiadásából éppen a *Templomablak* maradt ki.

Ez a költemény pedig nem kifejezetten vallásos alkotás. Nem érezni benne azt a katolikus elfogultságot, amivel Dsida líráját végletesen és gyakorta jellemezni szokták. A versgondolat itt inkább filozófiai és etikai természetű. Ezt erősíti, hogy a költő barátai közül éppen a tudós teológiai tanárnak, az egyébként unitárius Szent-Iványi Sándornak ajánlja sorait. A látszat ellenére, alkotás lélektanilag, élménysűrítő versről van szó, nem egy hirtelen ihletődés pillanatáról a gondolatot már régebb óta hordozhatta magában a költő, a templomlátogatás csak alkalom annak kimondására.

De melyik templom is adja ezt az inspirációt? Úgy tudjuk, a költő hitélete Kolozsvárott a ferencesek templomához kapcsolódott. A vers „vén” építményre utal, az „ólomkarika” pedig a gótikára. Nos, a 15. században, gótikus stílusban épített, eredetileg domonkos rendi kolostor, később ferences rendház és templom állhatott modellt a költőnek.

A belső pompát, katolikus megbízásra, a barokk átalakítás biztosítja. Dsida már nem láthatta, hogy az épületegyüttest később Kós Károly tervei szerint restaurálták.

A vers öt egyenlő szakaszból áll. Szerkezete könnyen áttekinthető, már-már didaktikus is. Funkcionálisan: az első kettő a külső, a második kettő a belső térre ügyel. Az ötödik-konzekvencia (és könyörgés). Úgyis mondhatjuk, a filozófikus felismerés a felszín és a mélység ellentmondásából, illetve dialektikájából adódik. Dsida a fizikum helyett a lélek felé fordul: ez utóbbi apoteózisa a vers.

A költői gondolat forrásvidékének bejárásához nincs igazán iránytűnk. Dsida izgékony tehetsége sok mindent befogadott.

Gyermekkorától meghatározó volt a család katolikus hitbuzgalma. Tanulmányait is a gimnáziumban vallásos szellem hatotta át, így a szentek életéből vett példázatok sorozata adta olvasmányainak egy részét. Külön említendő Szent Ferenc iránti tisztelete. Feltételezzük, hogy találkozott a középkori keresztény tanokkal is. Mostani szempontunkból érdekes például Avilai Szent Teréz könyve és sajtószereplésének fogalma: a belső várkastély ugyanis maga a lélek. Ismeretes, a középkori keresztény misztika kizárt mindenféle külső közvetítést az Isten és az ember kapcsolatában, elegendőnek tartotta a hitet és a misztikus élményt az Istennel való egyesülésre. Ezen vallásfilozófiai összefüggések hatására születhetett meg „a belülről látók” metaforája. Dsida költői megfogalmazása megindító és eszméltető.

A tíz soros szakaszok poétikai érdekessége, hogy mindegyikben az utolsó négy külön poentírozott. Ezekben ismétlésekkel, a megújított főnevek mintegy keresett díszítő mellékneveivel elsőképpen is fokozó, de részben refrénszerű hatást ér el.

A versszakaszok első hat sorában a második és a negyedik rím, két szótag mélységben, tompán. A többi vaksor. Mégis érdekes és elegendő rímmélményt kapunk. Máskor is előforduló megoldás ez Dsida költészetében.

Elemzett versünkre legutóbb Nemes Nagy Ágnes hívta fel a figyelmet:

„Mikor ma Dsidát újraolvasom, úgy érzem, mintha egy bekormozott színesüveg-ablakot sikerülne lassan letörölnöm a magyar költészet nagy, zezzugos, pompás palotájában, egy 20-as, 30-as évekből való ablakmozaikot, amelyen át Edgar Poe-ra látni, talán Traklra látni, talán Eminescura látni és mindenesetre a nagy magyar Nyugat-nemzedékre látni, de az a szín, az a rajz, az ólomkarikák pontos, éles körvonala, sőt a besütő túlvilági fény is Dsidáé. (A Templomablak egyébként az ő verse.)”

JEGYZETEK

SZERB Antal: Dsida Jenő (1907–1938), Nyugat 1938/II.66–67.

KOMLÓS Aladár: Az új magyar líra, Bp. (1928) 83.

Lásd ennek egyik dokumentumát: A Pásztortűz baráti köre – Dsida Jenőhöz = Dsida Jenő levelesládája. (Közéteszi CSISZÉR Alajos, Győr, 1991. 245–247.)

A szíves szóbeli tájékoztatásért LÁNG Gusztáv professzornak tartozunk köszönettel.

NEMES NAGY Ágnes: Dsida Jenő = N.N. Á.: Látkép gesztenyefával, Bp. 1987. 264–265.

Szabó Lőrinc „gyermekversei”

Az az igazság, hogy Szabó Lőrinc életében nem jelent meg önálló kötet gyermekverseiből. Halála után annál több. A szerkesztők önkényesen, de ügyes kézzel rostálták meg a költői életművet. Néhány par excellence gyermekvers azonban magától válik ki a lírai darabok hosszú sorából – Szabó Lőrinc két alkotói korszakában is.

A költő először még figyelmeztetett: *Versek a gyerekszobából*, 1932-re keltezve. Alig négy esztendő múltán ezek közül ötnek helyet szorított a pályaalakulásban igen fontos *Különbéke* című kötetben is. Az úgynevezett halandzsa útján indul a tejfogyasztásra kapacitáló *Hörpentő*. A találós kérdések modorában fogant az *Esik a hó*. Játékos, szellemesen antropomorfizáló és meterológizáló a szél meg a nap. Angol gyermekvers átköltése a *Veszedelem*.

A legismertebb versike az öntudattól duzzadó *Kicsi vagyok én*. Bevallottan a népköltés ihlette: a folklórból ismert első strófa variálása, fokozása a további öt.

Kicsi vagyok én,
erős leszek én,
világ minden óriását
földhöz vágom én.
Kicsi vagyok én, nagy úr leszek én,
arany szobát adok minden
testvéremnek én.

S az utolsó versszak, ahol a záró sor párban az egyes szám első személy névmása nyomatéknak élre ugrik:

Kicsi vagyok én,
vezér leszek én,
én leszek a legjobb ember
a föld kerekén!

Ezek a szótagszámot variáló, ütemhangsúlyos sorok mára mintegy folklórizálódtak, ahogy például Móricz Zsigmond kisgyermekeknek írt meséi, az „iciri-piciri kis macska” története, vagy „a török tehének” esete.

Szabó Lőrinc verse is, mondhatni, szájhagyomány útján terjed, nemzedékek duruzsolják egymás után kicsinyeiknek, és bizony csak ritkán tudják, kit idéznek.

Erre a kivételes sorsra jutott a *Falusi hangverseny* is. De ez már egy másik időszak termése: az ötvenes évek első feléből. Zelk Zoltán költőtárs, mint szerkesztő, kért verseket gyermeklapja, a *Kisdobos* számára. Néhány aztán meg is jelent az 1954-es évfolyamban, majd Szabó Lőrinc 1956-os válogatott kötetében, a *Valami szép* ciklus darabjai között. Ilyen például a hangutánzás és a rímjáték lehetőségeit pazarul kihasználó *Vadliba*, a tanévet kedvesen búcsúztató *Vakáció előtt*. Ezekhez kapcsolható a brilliánsan verselő, nagyon üde *Országos eső*.

De a gyerekek szempontjából igazi telitalálat mégis csak a *Falusi hangverseny*. Egy vidéki udvar verses „szociográfiája”.

Háp! Háp! Háp!
Jönnek a Kacsák!
Hű, de éhes, hű, de szomjas
ez a társaság!

Bú! Bú! Bú!
Boci szomorú!
De hogy feszít tyúkjai közt
a Kukurikú.

Lassan a többiek is sorra előkerülnek: Kucu néni, a disznó; a Liba mama, a Csacsi, a mérges Pulyka. Majd a magánszólamok után a tutti, a teljes zenekar belép:

Bú! Rőf! Háp!
Sípok, trombiták:
víg zenével így köszönt e
díszes társaság.

Ezekben a sorokban minden benne van, ami a jó gyermekvers kritériuma. Egyszerre kelt a kis vershallgatóban auditív s vizuális hatást, izgalmat.

Élményszerűen, kitűnő ritmusérzékkel, poentírozott asszonáncokkal kínálja a hangzás és a látvány élményét.

A költő nyelvezetében, szóhasználatában tapintatosan igazodik a kicsik szókincséhez: megfontoltan hasznosítja a hangutánzó és a hangulatfestő elemek humorát, vidámságát, könnyen tanulhatóságát. Szabó Lőrinc szülői gyakorlatból is jól tudja, hogy a körülöttünk lévő tarka világ, az állatok, a tárgyak, a dolgok a gyermek szemével mind-mind feltárandó, megnevezendő-csodák.

„Tizenöt vagy tizenhat éves lehettem – emlékezik vissza Tóth Eszter –, mikor Szabó Lőrinc megkérdezett: milyen érzés nagy költő gyermekének lenni?

A serdülők önközpontúságával persze azt hittem, hogy én érdeklém a kérdezőt: vajon nekem mint kezdő költőnek nyomasztó-e az apa nagysága, vagy éppen szárnyakat ad, kötődöm-e bizonyos belső örökségekhez, vagy éppen szabadulni igyekszem tőlük. Formás kis fejtegetésemet ingerülten szakította félbe Szabó Lőrinc. Dehogysis rólam volt ott szó! Azt firtatta ő, nem titkolva, hogy a maga életéhez keres párhuzamokat: vajon érzékeli-e a gyermek a mellette élt halhatatlanságot? Úgy szégyelltem a félreértést, amely miatt szörnyen szerénytelennek és nagyképűnek látszhattam, hogy csak annyit hebegtem: »Ezen a kérdésen hosszasan kellene elgondolkoynom, ilyen hirtelen nem tudok válaszolni rá.«

A fruska lány és az érett költő fent idézett beszélgetése a múlt század harmincas éveinek közepére datálható.

A költészetében mind szuverénebb Szabó Lőrinc ekkorra már megfogalmazta a *Különbéke* című nagy versének utolsó két sorát: „s egyre jobban kezdem szeretni / a gyerekeket.”

Ez a befejezés egyúttal rezüméje is a magas ívelésű gondolati költemények mellett született Lóci- és Kis Klára-verseknek. Kisfiáról és leánykájáról írta a költő ezeket a finom lírai darabokat, a köznapok egy-egy varázsos pillanatáról, az apa-gyermek kapcsolat meghitt mozzanatairól. A gyermekvilág problémáiról szólnak ugyan, de szemléletük, filozófiájuk persze a felnőtté.

Ezeknek a verseknek az elevenségét, egyszersmind az élethelyzetek hitelét a beszédszerű versszöveg adja. Pontosabban: a közbe iktatott gyermek-felnőtt dialógusok.

Szabó Lőrinc nem egyszerűen az utódok impresszionisztikus arcképét festegette, hanem meg is szólaltatja, cselekedteti őket. A diskurzusok felfedezéseket jelentenek kicsiknek és nagyoknak egyaránt. A családi idillbe nyers életigazságok ékelődnek, mély titkok tárulnak fel, tabuk törnek darabokra.

„Tizennyolc éve vagyok apa, tizenkét éve pedig duplán az vagyok – mesélte a sajtónak 1941 karácsonyán. – Két gyermekem sok örömet, sok meglepetést adott. Érzéseket, amelyek nélkül nem teljes az élet ismerete. Különösen kicsiny, még egészen civilizálatlan korunkban tanultam tőlük sokat és érdekeset. (Később inkább már csak hasznosat.) Így aztán *Wordsworth* híres verssorának, hogy „a férfi apja a gyermek”, lassanként kettős értelme lett számomra: a gyermekem nemcsak a saját őse, „apja”, de „apám” vagyis nevelőm, alakító éneke is. Két gyermekem érlelt férfivá.

Ennek a sajtószereplő lelki-szellemi szimbiózisnak a legfontosabb, meg-
hökkenítő és megrázó, dokumentuma a *Lóci verset ír*.

„Az életet adja, adja
egyszerre csak abbahagyja.”

Én nagyot néztem: – Ki, Kiről szól
a versed? Ennyi az egész?
– Hát az istenről, az a címe! –
magyarázta a gyerek, és:

– Nem kéne még valami hozzá?
kérdeztem én kíváncsian.
– Nem hát, – felelt ő, – ez az élet,
ebben már minden benne van.

Szabó Lőrinc emlékezete szerint, a vendégszövegként átvett, kétsoros
„gyermekvers” – valódi. Nihilista életfelfogássá az árnyalatosan köré rajzolt
jelenet, a dimenziót adó keret emeli.

Ha ezeket az alkotás lélektani indíttatásokat figyelembe vesszük, talán
könnyebben elfogadható, hogy jó néhány hasonló vers átkerült a gyerekszoba
könyvespolcaira, a „gesunkenes Kulturgut” ajándékai közé. A mai kiskamasz
befogadó azonosul a Szabó-familia kreatív csemetéivel, és megérez valamit
ennek a költői univerzumnak az izgalmaiból is, a felnőtt gesztus pedig bőkezű-
en kínálja (*A szomorú tavaszhoz, Kis Klára csodálkozik, Téli este, Lóci lázadása, Csir-
kéke, Lóci és a szakadéka, A sorsjegy, Kis Klára éneke, A földgömb* stb.).

Ahogy a gyermekvers-antológiát összeállítók szemet vetettek Kosztolá-
nyi: *A szegény kisgyermek panasza* című kis kötetére, ugyanolyan szívesen
dézsmálták meg Szabó Lőrinc 1947-ben önálló könyvként is kiadott *Tü-
csökegyene* című versciklusát. Természetesen a 370, egyenként 18 soros strófa
egyike sem készült gyermekversnek, de a *Rajzok egy élet tájairól* alcím azért
ígéri, hogy a költő egykori buksi önmagára is visszatekint. Valóban: számos
vers ihletődött a „gyermekkor bűvöletében”.

Szabó Lőrinc kedvtelve dolgozza fel, mintegy szublimálta emlékeiből a
szivárványos miskolci, balassagyarmati, debreceni éveket. A most jelzőként
szereplő városok gyermek-és serdülőkorának színhelyei. A mai ifjú befoga-
dó, már csak az akceleráció miatt is, a lírikus egykori én-jével könnyen azo-
nosulhat, de ennél azért föltétlenül komplikáltabb a helyzet.

Igaz, a gyerekeknek kiválogatható ciklusdarabok (többek között: *A termé-
szetes csoda, Családi kör, Hatodnap, A magas Millió, A nagyhidon, Mozdonyon,*

Apám a gépen) mindegyike kerek történet. A kiskamasz olvasónak fontos ez az elmesélhetőség, az epikusság. Elkapja a ráismerés öröme is. Elfogadható megfeldolgozható neki a familiáris keret, a mindennapiság evidenciája és még extrémítása is. De az itt megjelenített hat-tíz esztendő emberkével már nehezen komázik. Ugyanis: a lírai alanyt mégis csak az ötvenedik élet-éve felé közeledő költő teremtette. Ezért akarva, akaratlanul benne van ezekben az emlékező sorokban az elmúlt időszak megannyi élettapasztalata, öröme és bánata is. Például a költő vasutas édesapját megformázó versekben óhatatlanul ott kísért a szülő és fia közötti, biográfiailag ismert, rideg viszony, ami aztán épp az unoka, Lóci kapcsán úgy-ahogy enyhült.

A mai serdülő két dolgot nyilvánvalóan nem érthet: a költő meggondolt nosztalgiáját és racionális önszemléletét. Szabó Lőrinc sóvárgása ezúttal a visszahozhatatlanul elmúlt harmóniának szól. Annak, hogy „*Egy Volt a Világ*” amit verscímbe is emelt. Az a naiv összhang, ami gyermek és környezete között van, megismételhetetlen. Később beszerezhetetlen hiánycikk.

Szabó Lőrinc mintegy pedagógusként jellemzi itt egykori önmagát.

Nemcsak nem elfogult, hanem szinte szigorú is azzal a hajdani lurkóval. Mintegy esettanulmányokat nyújt át a fejlődéslelektannak.

Az egyik ilyen epizód azért külön érdekes, mert lélektani magyarázatot vélünk felfedezni benne, hogy miért szerepel a Lóci-versekben többször is holmi óriás. Mert a költő gyerekemberként félve is szívlelte a mesebeli lényt. Mindenütt látja a nyomát, a *Debrecenben* című versben (folytatása: *A természetes csoda*), a Piac utcán a vasútállomástól a Nagytemplom felé menet jobboldalon egy üzletben.

Cók-mókkal rakva, félve s boldogan,
vitt, nyolcéves fiút, első utam
Debrecen főutcáján. Mindenütt
legendát vártam, hajdúkat s velük
törököket, tűzvészt, gályarabot,
s hogy jön Kossuth s megint beszélni fog
és de-tro-ni-zál... Azt hittem, csupa
hős vesz körül... Kisvona mozdonya
pöfögött fel s alá, mesebeli,
guruló vaskoca, s kocsijai:
micsoda játék!... S vágy s való között
egyszer csak átléptem a küszöböt:
egy bolt felett cégtáblát láttam és
rajta, hogy: „ÓRIÁS és ékszerész”,
arany betűket... Megnéztem megint:

Ó-R-I-Á-S?... az Istenem!...Eszerint,
gyúltam ki, itt egy Óriás lakik
s hirdeti, hogy mivel foglalkozik!

A gyermek etimológia hallatlanul aranyos, az irodalom is örömet játszik vele. Emlékezetes Karinthy Frigyes „gyerekszája”, amikor a „szemöldök” analógiájára azt mondta a bajuszra, hogy „szemöldök”. Lázár Ervin már könyvborítójára is kitette a gyermeki félrehallást: Berzsenyi Dánielről és a Dideki. (Nem másról van szó, mint Berzsenyi Dánielről és a Csigabigamondókáról.)

Azért még mindig Szabó Lőrinc órás-óriás szójátéka a klasszikus példa.

JEGYZETEK

Lóci óriás lesz (Vál. STEINERT Ágota), Bp. 1974.; *Egy Volt a Világ*, Miskolc.1996.

Az egyes versek bemutatásánál végig hasznosítottuk a költő saját kommentárjait: SZABÓ

Lőrinc, *Vers és valóság* (Összegyűjtött versek és versmagyarázatok), Szerk. KABDEBÓ Lóránt, Bp. 1990.

TÓTH Eszter: Családi emlékek Tóth Árpádról, Bp. 1985.

Karácsonyi beszélgetés a gyerekekről, Új Idők, 1941. karácsony, 749.

Újabban: Szabó Lőrinc; *Könyvek és emberek az életemben* (Prózai írások), Szerk. STEINERT Ágota, Bp. 1984. 611.

Úgyszintén ezt a verset emeli ki RÁBA György: Szabó Lőrinc, Bp. 94.

Buda Attila

Kettős arckép – példázat a hűségéről

A nyolcvan éve született és tíz éve meghalt Nemes Nagy Ágnes emlékére

Az 1991-ben elhunyt Nemes Nagy Ágnes, a mai magyar költészet jelentős alkotója nehézsorsú pályát mondhatott a magáénak. Munkássága az 1945 utáni években kezdődött, ám ekkor tulajdonképpen csak három-négy évig vehetett aktívan részt az irodalmi életben. 1948 után ugyanis a politikai változások következtében, Mándy Iván találó kifejezését használva, a pálya szélére került: önálló műveket nem publikálhatott, hosszú ideig kizárólag

műfordításokkal, később pedig gyermekversekkel jelentkezhetett csupán. Szuverén költő alkotásaira a korabeli irodalompolitika nem tartott igényt, amire pedig szükség lett volna, azt Nemes Nagy Ágnes nem vállalta. Kirekesztettségét azonban, Pilinszky Jánoshoz és Rónay Györgyhez hasonlóan, előnyére tudta változtatni: az emberi létezés abszurditásaira érzékeny líráját sajátos tartalommal és kifejezésmóddal telítve, azt a századvég maradandó értékévé tette. Amikor pedig a hatalom szorítása az 1980-as évek közepén lazulni kezdett, még aktívan részt vehetett a korábbi eszmények felélesztésében.

* * *

Az életében megjelent utolsó kötet *A Föld emlékei* címet viseli. Ennek végén, majdnem utolsóként olvasható a következő vers:

Víz és kenyér

Reggel, ébredéskor,
hét hangon kérdezem:
ki evett a tányérkámból, – kérdezem,
ki ivott a poharamból,
asztalomhoz ki ült le – kérdezem.

A Hófehér, bizony a Hófehér,
aki piros vérsejteket kívánna még,
s följár – agyagedényből
múmia-búzáat enni még,
egy lány talán, nálam hétszerte magasabb,
egy átlátszó katona, terepszín köpenye
hóval borítva, véghetetlen
sor, milliók, Te is –

én boldogan, én boldogan adom kis étkezem,
egyél, igyál, te Több, te óriás-
birodalom küldötte, melyhez képest
e sáv-lét festett zebracsík,
vedd a karom, vedd lábam járnai,
vedd a szemem, mely még fatörzsre,
néhány mohos napfoltra lát –

és élsz és élsz és éltek, nincs különbség.
S ha van köztünk, már eltéveszthető.
Ki ad kinek? Mit ad? Homályos arcom
hét arcom Rád emelem, ki milliók
helyett arc vagy előttem, szenvedő arc,
ki védelmedre készíted, készületlent,
okozatot készíted, ok, indokolásra,
hitetve: rámszorulsz. Ez az.

Ez az. Igen, igen.
Egy szenvedő égbolttá szélesülsz,
egy sérült légkörré fölöttem,
amely felé
még fölemelhetem két tenyerem
tálkájában a vizet, kenyeret.

E verset, amelynek dedikálása Babits Mihálynak szól, az Osiris Kiadó által közreadott összes versek szerkesztője a '60-as, '70-es évekbeli keletkezési dátummal valószínűsíti, nyomtatásban először 1983 novemberében a Jelenkorban látott napvilágot. Szerzője abban is hasonlított arra, akinek ajánlotta művét, hogy köteteit ugyanolyan szigorúan megkomponálta, sőt, későbbi újrakiadások esetén alakított, változtatott azok felépítésén. Emiatt verseinek időbeli egymásutánja nem állapítható meg pontosan, arra vonatkozóan legfeljebb majd egyszer a filológiai kutatás tehet javaslatot, az összes fennmaradt kézirat összevetése és értékelése után. Az egyes versek keletkezésének bizonytalanságai és időrendjük hiánya fontos segédeszközétől fosztja meg ugyan az irodalomtudóst, a versszerető olvasót, viszont megnyitja előttük az elsősorban a szövegekből kiinduló vizsgálatot és értelmezést.

Már első olvasás vagy hallás után is látszik, hogy Nemes Nagy Ágnes e sorokban nem épít a kihagyásos technika elsősorban intuíciót, megérezést kívánó befogadására, arra, amit korábban ő is szívesen alkalmazott. E versben egy világosan elbeszélte történet bontakozik ki, amelynek gondolati felépülése azonban semmiféle kapcsolódási felületet nem talál a megszokott, klasszikus műfaji szabályok alapján kidolgozott és művelt elbeszélő, vagy képalkotó poétikákkal: öntörvényű, de nem ezoterikus nyelven szól. Értelmezése mégis csupán viszonylagos lehet. Mi az oka ennek? Az anyanyelv vagy bármely tanult nyelv szavai önmagukban is felidéznek bennünk egy-egy, esetleg több gondolatsort, amelyek kiváltói személyes és műveltségbeli élmények egyaránt lehetnek, s „akinek több szava van egy dologra, több

gondolata is van róla”. Ezek a gondolatok pontossá éppen a szavak egymás közötti viszonyában válnak. Nemes Nagy Ágnes azonban megváltoztatta egyrészt a szavak mögöttes értelmét, másrészt új kapcsolatrendszert fedezett fel és alkalmazott, s mindezzel egyéni színt és jelentést adott a különböző fogalmaknak. Persze, hiszen ez minden igazi költő feladata. Próba elé állítja azonban e technika az olvasót, az értelmezőt, s más szintre helyezi a megismerést, a befogadást; hiszen, ha az írás is beszéd (én nem csupán leírás), akkor az olvasás is gondolkodás.

A kezdő sorok azt a közismert történetet intonálják, amely a Grimm-testvérek megfogalmazásában lett közismertté. A mese, valamint a német romantika fantasztikum népesítette tájai nem voltak idegenek Babbitstól sem: *Aranygaras* címen mesegyűjteményt is kiadott, s verseiben és főleg rövid prózai alkotásaiban gyakran feltűnnek a képzelet irracionális látomásai. Másféle magányról ad hírt azonban a vers beszélőjének eggyé válása a valóságban nem létező, pontosabban nem a mesei formában létező alakokkal, a kettóstulajdonságú törpékkel, akik gyermeknagyságú- és környezetű felnőttek, s ez ironikus hangsúllyal ruházza fel a közös viszonyulást. Az ironia, amelyben a szavak és a gondolatok nem fedik egymást, távolságtartást mutat, s ezt alátámasztja annak érzékelése is, hogy a mesei motívum csupán alkalom valami, a vers kezdetén még ismeretlen kimondására, felismerésére: hiszen az eredeti történetben a törpék nem reggel, ébredés után érdeklődnek látogatójuk után, hanem éppenséggel este, munkájukból hazatérve. De a kérdések módosulása is megfigyelhető, a Grimm-változat első törpeje ezt kérdezi: „*Ki ült az én székekcsémen?*” Am itt a harmadik: „*asz talomhoz ki ült le?*” Ez az érdeklődés nyilvánvalóan nem ugyanaz, a kíváncsiság a vendéglátás gesztusával bővült.

A fikatív elbeszélés még az eredeti mese fonalán nevezi meg a látogatót, de a kicsinyítő képző elhagyása folytatja a kezdeti furcsa villódzást: egyrészt meghosszabbítja az ironia hatáskörét, másrészt azonban hangsúlyozottá teszi a névnek tulajdonságra utaló vonását. Csakhogy ez a Hófehér nem a vadász könyörületessége után érkezett az elbeszélő házába, hanem a lenti világból jár fel, mert élni kíván még s galambként gabonára vágynak. Mítoszok találkozását és egybecsúsását látjuk, miközben a szavak nem engedik a fikciót kizárólagosan uralkodni. A vörös vérsejtek terminus technicus arra utal, hogy a beszéd ténye igenis valóságos, csupán a gondolathoz nincs meg még az egyetlen kifejezés. Ki hát e Hófehér? Egy asszociációs sornak leszünk tanúi most, amely sorra megnevezi a tudat mélyéről eléje kerülő látványt, a távolról közeledőt, az elmosódottból kiemelkedőt. „*Egy lány talán*” – a nem és a státusz bizonytalan, hiszen a halottaknak nincs nemük, s innen a történet végképp egy másik irány felé lendül; „*egy átlátszó katona*” – a

második világháborút túlélte nemzedék kínzó, közös emlékének felidéződése a rátalálás felé visz, hiszen a státusz és a ruházat nem rejtett már az érzelkek előtt, csupán a test az eltűnő; egy határozatlan sokaság, határozott tömeg, s a sor végén a felismerés: „Te is”.

A lélek-mélyi cselekvést a tett követi most: az áldozat elgondolása. Az áldozat, amely, mint tudvalévő, és már látható: az étel után a testre is kiterjed. Vagy talán maga a test az étel? Hiszen már Krisztus is azt mondta a borra és kenyérré: „*Vegyétek és egyétek, mert ez az én testem és a vérem!*” Persze tudjuk, hogy micsoda lényegi különbség volt ez az élő áldozattal szemben. Mindenesetre az óriásvilág küldötte nem ébreszt félelmet, ahogy az angyalok csak iszonyatot hoznak, sőt, e „sáv-lét”-ben megtestesülve az áldozat is kölcsönössé válik; a világból száműzött, s a feltámadott lét között új viszony alakul: védő és védelemre szoruló, az erőtlenség s a még erőtlenebb, a szenvedő s a szenvedésben megkönyörülő. A versszerkesztés érdekessége, ami egyben feszességét is adja az, hogy a sorok, a versszakok követik a gondolkodás rapszodikusságát és motívumainak ismétlődését, ahogy újra s újra fölveszi a már egyszer elejtett szálakat, ezért az ismétlődés például a három középső versszak első soraiban. S e három versszakon átindázó tapogatózás, bizonytalanság után a végső kapcsolat megértése: „*Ez az.*”

Egy arc felismerése, a hozzá fűződő kapcsolat létezésbeli összetevőinek felfedése, az önértékek belátását hozza meg. A szándék tettere vált, csakhogy az áldozatnak nincs már sok tere. Csak a legősből két tárgyra, a vízre és a kenyérré terjed ki, de a föltámasztott lét így is új világot ad az elveszett helyett. Szendvedőt, sérültet és egyedülvalót.

* * *

Babits Mihály, aki a magyar irodalom egyik legnagyobb alkotójaként, másokkal együtt szintén több mint három évtizedes számkivetettségre ítéltetett, ezekben a nehéz években emberség és mesterségbeli tudás egyetlen mentősvárát és viszonyítási pontját jelentette az elhallgatottak közül sokaknak, a hozzá hasonló körülmények közé jutottaknak. A halála után bekövetkezett évtizedekben persze megváltozott a világ, átalakultak az emberiség és az egyes ember életét befolyásoló eszmények nyugaton és keleten egyaránt, s jelentősen módosultak a fizikai életfeltételek és a adottságok is. Lehetőség és minőség állapotának megváltozását mutatja Nemes Nagy Ágnesnek egy 1957-ből fennmaradt, Babits Mihálynak címzett levele is. Ez az írás szintén fikciós, de csak annyiban, hogy kézbesítése fizikailag kivitelezhetetlen volt. Ebben a következő sorok olvashatók:

„Hát igen. Nem tudtam megoldani az intellektuális élményt a versben. Széttárom a karom: nem tudom. De higgye el: úgy már nem lehet, ahogy Maga csinálta. Hideg, elegáns csillogással kultur-zsámolyokat adni, vagy belegyömködni egy csomó kulturális fogalmat, meg mitológiát, meg érte-sültséget egy versbe. És könyörgök, ki tudja megoldani?”

Talán így vagyunk evvel mind. Amíg fiatal éveinket tapossuk, elkápráztat bennünket Babits a mindent tudásával. A témáival és a kifejezéseivel. A ritmusával és a gondolataival. A távolságtartásával és a közelségével. A tudásával és az érzelmeivel. Aztán, önálló életre törve, eltávolodunk tőle. Egyszerűbbek szeretnénk lenni és közvetlenebbek. Ahogyan ugyanott Nemes Nagy Ágnes írta. És létrehozunk jól-rosszul valamit: életművet vagy életcserepeket. Ki, mit tudott kicsikarni. De a hegyi költőhöz mégis vissza kell térni. Hiszen „voltaképpen ma is bennünk van Babits, együtt élünk vele, mint a gyermek, aki azt hiszi, hogy a cukorperec karácsonyfán terem. Magyar szavaink elkészítettsége, lelki mozgásunk, kételyeink és gondolataink jókora tömege tőle való, közvetlenül vagy áttételeken, vagy ellentételeken át. Tudjuk vagy sem, tagadjuk vagy sem, öröksége egész huszadik századi szellemi létünk egyik meghatározója. Mi több: kénytelenek vagyunk naponta szembenézni az általa megfogalmazott kérdésekkel az irodalomban és messze túl az irodalmon. Nagy műve körül elintézetlen ügyeink garmadája hever.”

És végső soron a fenti vers is erről szól. Az égető hiányról, a tétovázó keresésről, a megtalált bizonyosságról. A visszatalálásról, az egzisztenciára törő hatalmakról és a non possumus felemelő szomorúságáról. Mert Nemes Nagy Ágnesre is igazak voltak a kései Babits egyszerű szavai:

Már gyermekül vermébe ejtett
s mint bölcs vadász gyenge vadat,
elbocsátott, de nem felejtett:
szabadon sem vagyok szabad.

félúton

kezemben letépett gomb
szemem
törött üveg
tétován mozdulok
s néha betévedek tekinteted
könnypárás sikátorába

*

félúton megállunk
arcra bukott árnyékunkra
havat kotul a szél
s lassan ránk telepszik az ablakokra dermedt
jégvirágok némasága

hajnalok

1.
fehér hajú a csönd
követi a madarak röptét
hangtalanul matat
álmaid morzsái közt
2.
jeges kéz markolja
éjszakáidat
lovak patái dübörögnek
valaki érkezik
valaki elmegy
3.
eggyé olvadnak a hangok
– a rozsdálló fényben üres
szívű kopjafák a jegenyék

a daloknak nincsen arcuk

(Szivi János emlékének)

begombolt magányunk
horizontján
elbitangolt szavak
nyomorognak –

szétmorzsolt percek
a múlt szakadékában:
a lemetszett szárnyú idő
akár egy vonatablak
mocskos üveglapja –

ajtót nyitunk a sercegő
gyertya fényének
bár tudjuk: a daloknak
nincsen arcuk amíg ólmot
virágzik a szív –

por és hamu

harang kondul
messzi hegyek mögül
szív
k(utak – ének)
öble
szelíd mormolása
eml(éke)d kutatom
nevetésed
sza/VAK/ba r(ejtett)álmaim
/SZÍV/ár-árnyait
de látom:
ját/ÉKSZERE/k VAGYUNK
Isten /POR/táján
ÉS HAMU –

Vagyok

Már a bor sem kell
az édes-savanyú,
már a nóta sem
a vidám-szomorú.

Már az asszony sem
a csókos-haragos,
már az álom sem
a hullámtarajos.

Vagyok,
mint madárijesztő
a kifosztott földön,
mit dolga múltával
kényre-kegyre hagytak.

Skizofrén létének
egyetlen célja már,
hogy karját kínálja
a röptükbe fáradt,
éhes madaraknak.

Utópia

Kő követ
elmorzsolt régen.
Nincs már élet
a vedlő ég alatt.

Csupán lent,
a portakarta mélyben,
egy testét vesztette agy
álmodja dombról –
dombra magát,

kutatva az elveszett
Golgotát,
hogy a csillagok útján
lehessen szabad.

Kezed a fegyver forró vasára égve...

(Parócxai Csabának)

háttal a falnak
befelé sóhajtozz:
„jó lenne még
néhány teli tár
hogy madárnyi időre
védhesd még magad”

mert jönnek
jönnek
az elfogyhatatlanok

utolsó golyód magján
névjegyed
verejtékhűvös aggyal
kérdesz magad
magad
halálos röpte végén
kit találjon
kit ajálj fel
sosem volt isteneidnek

egyet a számtalan közül
vagy
számtalan közül az egyet

Talán lehetnék

Elvadult kertemben csavargok,
fullaszt a pálló föld szaga,
elutasítóan állnak
utamba a fák,
lábamra ver a gaz ostora.

Lopott birsalmát majszolok
(savanyú, akár a lelkem),
szomorú és tanácstalan vagyok,
ha el nem vesztettem,
miért kell keresnem
mástól itt maradt tavaszi gondom?
E burjánzó, idegen vadonban,
mi adhatja majd a dolgom?

Talán lehetnék madárijesztő,
fa tövén bolongomba,
csigaház-gondnok,
tücskök hangszerésze...

vagy csak egy leveles, virágos ág,
mi illatával éjjelente
reményt lop a szélbe.

Kellene még egy szerelem

Kellene még egy szerelem:
a szikkadó testnek,
a korhadó agynak,
a bicegő szívet
áltató reménynek,
hogymán kóráját veszítve
még egyszer szaladhat.

Kellene még egy szerelem:
elborult szemekre
feszülő szívárvány,
jelet vető csillag
a vakuló éjben,
hogy a tévelyedett
ne botoljon árván.

Kellene még egy szerelem:
hogy fészket rakjon
odvasodott számba'
és álomtüskével
sebzett reggelem
dalba bepólyálja.

Kellene még egy szerelem:
mi melegebb fényt
adhat a napnak,
reményt az úton
jövőnek-menőnek,
hogy alkonyatra
talán haza juthat.

Kellene még egy szerelem:
megóvó, szelíd, de
kettőnkért bátor,
ki értem s nem ellenem
jussolja létem
holnapját a mától.

Földi Péter: Madár

A mundér

(részlet a III. fejezetből)

Rozsnyó 1841. február 10-ének hajnalában alig látszott a tejfehér sűrű ködben. Pedig ott volt lenn, ott volt a hegyek közé szorult szűk völgyben a bányavároska, ahol a szélmentes hajnalon érezni lehetett a közeli sötét fenyves erdők jó illatát.

Rozsnyó főterén már éledt a piac. Mióta világ a világ, itt a sötétlő hegyek alatt, Rozsnyó piacterének kövein egyformán éled a vásár. Kövérkés szőke tót lányok, széles arcú palóc menyecskék árulják a gomolyát, a jó sztrapacs-kához kívánatos csípős szagú juhtúrót. Tejfölt, zsendicét, tejet kínálnak nagy csebrekben. Arrébb a cigány asszonyok leterített kötényein, zsákjain százféle gomba színesedik, de van ott fekete és piros áfonya is, néhány kraj-cárért lehet venni maroknyi mogyorót... A tér másik végén mézesbábos mesterek sátrai színesednek, majd a női szabók, bőrosök üzletei. A gyertya-kínálók asztalain kisebb-nagyobb színes gyertyák kötegei várnak vevőre...

Rácز Palkó boldogsága máris határtalan volt. Érezte, tudta Rozsnyó városában ezen a napon megváltozik az élete. Jó késő délelőttre járt az idő Rozsnyó piacterén, a ködös hegyek hátáról egy órácskára a nap is lenézett a városra, mikor nagy zenekarával megérkezett a toborzók csapata Pitykó József primás harsogó-pattogó, tánchoz való muzsikálásával... Rácз Palkó nagygéci cigánylegényke rövidesen ott vonult a gömöri sihederek, parasztfiúk rikoltozó vidám menetében, hogy a piactérről beljebb kerüljenek... Be a rozsnyói Arany Rózsa nagyvendéglő udvarába, ahol az újoncozás hivatali része le fog zajlani. A menet elején a „kékbeli” tisztí egyenruhás ember mellett haladt Pitykó József, a szálfatermetű primás, majd egy katona a hadnagya mellől parancsra visszalép a menetszlop közepéhez: – most már aztán legyenek veszteg kendek, mert ott benn az óbester úr igen meg fog haragudni a kurjongatókra...

– Ha haragszik az a jó, majd haragszik még jobban is, – kiált vissza a katonának pontosan Palkó mellől egy bortól teljesen elázott, cifra-bundás parasztfiú, – ha engem elvisznek a babám mellől, mit bánom én, ki haragszik, miért haragszik, nem ér már semmi az én rongy-életem, – folytatja a fiú a keserű panaszkodást.

A Palkó csapatához adatott hadfogó hadnagy ekkor már ott állt a nagy étterem ajtókeretében. A bent ülésző bizottsággal együtt munkálkodva kiabált egy nagyot:

– Netfenkilenc: Náty Ferkó, ötfen meg ötvenegy: Kovács Guszti és Rác Palkó. A nekibúsult, bundás parasztfiú pirosló képpel siet immár, hogy könyökével törjön utat magának a hívó szóra. Kiderül, hogy ő helybeli lehet, mert a vendéglő udvar tömegéből vigasztaló szó hallatszik felé, – Ne búsulj Ferkó, nem a világ az a pár esztendő...

A teremben az ablak alatt irdatlanul hosszú asztal legvégén ül az ezredes. Széles mellén töméntelen sok érdemrend fénylik, de arca olyan mint az éhes róka-képe. Ritkás hegyes szakállát babrálva emberformát akar azért mutatni az újonc katonák felé...

Közvetlen mellett segédtisztje ül, egy igen kövér kapitány. Aztán egy hórihorgas tiszt, előtte rengeteg lajstrom van. Az asztal közelebbi végénél meg két katonaruhás doktor és egy civil fehér köpenyes orvos ül, éppen az ő szóváltásuk folyik, mikor Palkó belép a társaival.

A vénséges-vén őrmester egy nyurga-beteges képű zsidó-fiút ereszt ki a magasságot mérő szerszám alól. Az ezredes türelmetlenül rácsap a kardjára, a sürgetésre a katonaruhás hangosan kiált a civil-orvosra – Nincs itten semmi kiszuperálás!, ő a negyvennyolcadik, aki megfelelt. Ha zsidó, ha nem az... A zsidó fiú foga hangos vacogásba kezd a hidegben, mert paradicsomi meztelenséggel kell várakozni, amíg kimondják a végső szót: megfelelt!

– Nagy Ferkó, – kiált most fel az ezredes adjutánsa, hogy elejét vegye bármi további vitának. Nagy Ferkó ugyanolyan szépszál legény, mint Rác Palkó, nincs vele semmi baj, csak a karját kell mutassa előre nyújtva...

– Szép legény, és derék szál, – szólal meg a kövér kapitány, – a rézangyalát, gyorsan besorozzuk...

Amikor Rác Palkó következik a sorban, már maga az óbester is feláll az asztaltól:

– Ez a másik is igen szép szál legényke, – mutat rá Palkóra, – ez igen, hat láb, két hüvely, két vonás, ez igen, be van sorozva. És most gratulálok önnek kapitány úr –, ezzel a testőrnek való magyar fiúval megvan a létszám, induljunk ebédelni!

Rác Palkó ily egyszerűen lett besorozva. Ahogy az ebédelni induló ezredes nyitja az ajtót az írnoki szobában lévő reguták ordítózása, nótázása is elhalkul. Palkó mellett egy őrmester igen alacsony növésű tót legénykét vigasztal: ne búsulj, Jankó, fiam, mind úr a baka, gyöngy az élete, majd meglátod, sokkal jobb lesz, mint otthon...

Valaki félhangosan elkiáltja még: a sáju! A kis papír megőriztetik a sorozás utánra is, mikor vonulni kell a város kaszárnyájához, ahol az udvaron újabb vizitálás lesz, mielőtt az újoncok megkapják a mundért...

Napos káplárok üvöltöznek. Egy legény – egy cédula. Gyerünk a kancelláriába! A mundér bizony eléggé rongyos-kinézetű! A bakancsok se szebbek, de a vizsgáló-ellenőrző kapitány odabólint az őrmesternek, aki a ruhákat osztja: rendben van. Minden rendben van... Dehogy van rendben minden...

Amikor Rác Palkó a gyermekkor, az ifjúkor mezsgyéjén Valentin Rác néven a Gömör vármegyei Rozsnyón katonának állt 3 forint foglaló pénzért, a Bakonyi báróról elnevezett gyalogezredbe, akkor még nem igen tudta felfogni, mit jelent az a tíz esztendő, amelyre a császár zsoldjába szegődött. Még csak meg sem fordult a fejében, hogy egy gyalogos ezredbeli közvitéznek tényleg annyi kínszenvedést, bajt okozhat az első olaszföldről származó szót: baccancione... azaz: bakancs! Kisuvickolva már úgy ragyog, ahogy a parancsolat előírja, de a hosszú sereg-vonulásokban, gyorsított menetekben a katona átka lesz. Kiderül, nem varrták azt soha úgy, mint becsületes varga szokott csinálni csizmát, bakancsot, de csak összerótták a kiszabott bivalybőrből alkalmas fa- és vasszőgekkel. Mit számít az, hogy törni, nyomni fog... Majd begyógyulnak a sebek... Az ezred regemence, susztere csak kétféle bakancsot ismer: van öreg bakancs, van fia-bakancs! Csakis ilyeneket szab! Öreg-bakancs nagy lábra, fia-bakancs kis lábra van szánva. Hacsak alkalmanként tör, sért fel bokát, sarkat a durva borjúbőr, akkor a bakancsos katona belül meghájjazza, ne törje fel annyira sarkát. Ha a túl nagy bakancsot már nem sikerül kisebbre cserélni a bajtársak között, akkor ki kell törni szalma-csutkával, hogy passzoljon. Ha úgy meg istentelenül töri a lábat futólépésben, akkor a bakancsos vitéz leveszi a lábbelit, nyakába akasztja, és mezítláb szalad a mégoly szúrós hidegben is...

Rozsnyó, Balassagyarmat, Pest-Buda volt a vonuló regiment útja. Pest-Budától Bécsig a Dunán úszott végig az újonc sereg egy gőzhajó által vonatott uszályon. Bécsbe nem ment be a gőzhajó, sem az általa vontatott uszály. A gőzhajók csak Nusseldorfig járhatnak, mert ott el van zárva a Duna a gőzösök előtt, ahol a legjobb halászó helyek kínálóznak.

Rác közvitézt még Nusseldorf előtt gyerekes öröm vidámította fel egy hídnál: kacagva nézte, ahogyan a gőzhajó kéménye méltóságos nyugalommal meghajlik a hídépítmény előtt.

A kikötőből pihenni térni néhány napra a bécsi külvárosi transzportházba kellett. A mocskos-tetves szalmazsákok nem voltak túl vendégmarasztalók. A bécsi állomásig Rác Palkó feljebbvalóitól már pontosan megtanulta, hogy panasznak, zokszónak nincsen helye, sőt inkább csak a ve-

zénylő őrmesternek, pattogó tizedesnek van oka panaszcra, hogy az 1841-es esztendő újoncai is olyanok, amilyenek. Csak arra kell majd 3–4 esztendőt szánni a tízből, hogy egyáltalán embert faragjanak egy-egy újonc magyar legényből vagy egy-egy galíciái, morva, tót legénykéből. Akkor meg további öt év kell, hogy aztán katona váljon belőle. Képezhető legyen, hadra fogható legyen. S még mindig bizonytalan marad a legegyszerűbb fegyverhasználatra nézve is, pedig csak alig maradt a tízből két hasznos esztendő! Merje valaki azt állítani tehát, hogy sok lenne tíz esztendőre bevonultatni az újoncokat!

A bécsi főhadi-kormány csak regisztrálta a Pest-Budán véglegesített besorozásokat, és mehetnek az újoncok Majland felé, a 33. Gyulay gyalogezred zászlóaljának kaszárnyáiba... Ahogyan közeledett a vonuló újonctranszport Majland felé, a falvakban úgy egyre jobban dicsérik a várost, e ezt bizonyítván még az étel, az élelmezés is sokkal jobb lett Lombardia fővárosának tőszomszédságában. A majlandi külvárosban úgy látta Rácز gyalogos közvitéz, hogy ebben a városban, a sok szép torony között csupa feltűnően görbelábú, golyvás nyakú ember él, annyi csúnya járókelőt látott... Rácз Palkó századának egy kolostorból kialakított dermesztő hideg kaszárnya jutott.

A lakóhelyek szűkösek és iszonyatosan zsúfoltak voltak. A nagy közös legénységi étkezőben a falon egy hatalmas festmény volt, amelyen az úr Jézus Krisztus éppen vég-vacsoráját fogyasztja tanítványaival. Pontosan a megváltó lábánál, azaz a lábak között kellett egy ajtónyi lyukat kivágni valamikor régen a híres képben, hogy a konyhából a barátok a kis ajtónál egyenest az étterembe adhassák be a tál ételeket. Rácз Palkó úgy vélte, elég szerencsétlen kőműves-munka volt az az ablak-csinálás, meg az amúgy is mocskos, ragacsos Krisztus-kép kilyukasztása. Jézus egy igen hosszú asztal mellett ül tanítványai között, bal keze felfelé mutat, jobb keze lefelé, amikor alighanem azt panaszolja fel asztaltársainak, hogy ő bizony elárultatik, és még leghívebb tanítványai is megtagadják őt félelmükben... Jézus jobbján János ül, majd Júdás és Péter... Rácз sorgyalog közvitéznek egészen közel kell menni a képhez, hogy jól lássa Júdás gonosz fekete arcát, és hogy mi az ottan az ő jobb kezében. A harminc ezüstpénz lenne abban az erszényben – tűnődik Rácз Palkó, és az előre hajló Szent Péter alakot vizsgálta, vajon Júdáshoz vagy Jánoshoz hajol oda a leghíresebb tanítvány? A kőszikla, akire majd a katolikus egyház épül... Akinek méltóságában ma is pápa uralkodik Itália közepén, Rómában? Meg lehetett szokni néhány nap alatt, hogy efféle híres végvacsora alatt kell vacsorálni a katona-nép közt meghúzódva. Viszont soha nem lehetett megszokni a kaszárnya ridegségét. Hajnali négy óra van. Kinn alig pirkad még az ég alja, de a káplárok vadul dübörgő bakancsa

már csattog, jelzi: ébredni kell. A parancsnokló altiszt durva kiáltozása ver fel legédesebb álmodból: auf, auf! Ébresztő! Ki az ágyból! Püföld rendbe a csupa törek, poros szalmazsákokot, igazítsd ki a fölötte lévő polc rendjét! Pontosan kimért időre kell tisztálkodni, öltözni a jégverem hidegségű kaszárnya falai között. Rögtön láss neki tisztogatni, rendbe venni a bakancsot, a szíjakat, gombokat, felszereléseket, fegyver tartozékokat! Harapj bele keserű-rossz szájjal a sótlan, sovány katonakenyérbe...

Lenn a kaszárnya udvarán máris verik a dobot. A dobszóra le kell sietni, és beállni a sorba, mert már rögvest indulni is kell kifelé a gyakorlótérre. Habt act! Milánótól, Bécstől Pestig, Géczig mindenütt még a gyerekek is értik ezt a megmagyarosuló vezényszót: katoná, haptákba! Két óra lesz a gyakorlat vagy három? Mikor hogy! De egy biztos: lépni is alig bírnak a fáradtságtól, kimerültségtől, amikor vissza kell masírozni a laktanya udvarba. Megint feltörte a rossz bakancs a sarkadat? Ki törődne itt kisebesült sarkaddal? Csattog a parancsszó félig németül, félig magyarul. Hordják vizet fel a lépcsőn a konyhának! Fogd azt a hosszúnyelű seprűt, söpörd az udvart! Ha végeztél, akkor vágj fát, törjél rőzsét! Korog a gyomrod az éhségtől? Kongatják már a delet neked. Ebédelj hát ragadós, rossz gombócokat, keménynek megmaradt, szálkás főtt húsdarabokat. Nehogy elkényelmesítsen az ebéd, máris sorakozz szakaszodba, és izzadni vonulj megint a gyakorlótérre. Négykor térj vissza, sorakozz napiparancs kihirdetéshez, aztán végy jó mély lélegzetet, mert eljött az idő egy kicsit szabadnak érezni magad a laktanyában, a kantinban vagy a laktanyán kívüli Milánó városában. De itt mintha partra vetett halnak kínálnának szabadságot. Mihez kezdjék, ha mindenki elhúzódik tőled, mert cigány vagy, mert füstös-barna a képed? Még egy zsellér gyereke, hitványka testalkatú fia is magasból néz le rád: nem fogok én a kantinban egy cigánnyal malmozni, bort inni, fogok én játszani, inni, csak magamfajtaival. A cigány máshol keressen magának pajtásokat. Pedig a tantin faasztalára festett malom-játékban Rác Palkó is igen szeretett volna részt venni, egy-egy kancsó jó bor mellett, pipázgatva... Efféle módon este kilencig is jól lehetne mulatni bajtársak közt az időt, de nem pajtásod. Ha rossz képet vágnál a kirekesztés dolgához? Annál rosszabb, még ki is nevetik az égimeszelő cigányfiút. Egy-egy délután elő lehetne venni a katonaládájába jó mélyre eldugott öreg klarinétot, de belefűjni hol lehet? Ki volna kíváncsi itten az ő vén klarinétjára? Senki! El lehet indulni sétálni, kóborolni, magányt keresni a rizsföldek felé. Keresni egy csendes sétáló-helyet, keresni, lelni valami nagy-semmit, ahol rajtad kívül nincs élet, mozgás, csak fűszál van, patakpart, vízmosság, csatorna, mocsár, szél, tücsökciripelés. Egy hely, egy zug, ahol végképpen nincsen semmi talán majd megnyugvást adna – így gondolta Rác Palkó, – de akárhová akart elbújni,

ott is, mégis minden hol volt valami. Belebotlott valamibe folyton, ami ki-zökkentette panaszkodó-keserű magányából. Végtelen hosszúra nyúlt sétái alatt majd mindig találkozott egy hatalmas kutyával, amely ügyet se vetett rá, úgy futott egy nagy kosárral a szájában. Szép kutya volt. Okos állatnak látszott. Utána kellett járni, honnan jön minden nap, és hová szalad olyan nagy sietve. Egy mészáros kutyája volt az ez okos állat, és távoli tanyákra vitte a vásárlók által megrendelt húst a kosárban.

Rácز Palkó nem győzött csodálkozni: lám, lám, mire meg nem tanítható ez a háziállat? Szívesen megenné maga is a mészáros által küldött húst, pecsenyét, de nem teszi, mert van önuralma, legyőzni az éhséget, falánkságot. Pedig csak egy kutya, mégis milyen okos tud lenni a gazdája szolgálatában! Naponta, rendszeresen elvégzi a rábízott feladatot. Én meg azért mégiscsak ember vagyok, – ha mindjárt cigány is, – morfondírozott a kutya láttán Rácз bakancsos-közvitéz –, nekem is lehetne tanulni, tudni valamit. Olyasmit, amivel hasznot hajtok magamnak is, meg a világnak is. Lehetne? De hiszen tudok én muzsikálni például, – döbbsent rá Palkó, – hiszen én már gyerekként is évekig fújtam a sípot a bandában. Játszottam hegedűn, cimbalmon, kisbőgőn is a klarinét mellett, ha kellett... Ha a mészáros kutyája képes megtanulni az életéhez feltétlen szükséges dolgokat, én miért ne lehetnék képes rá, hogy a katonai előmenetelhez akár írni, olvasni, jó számolni is kitaníttassam itten magamat. Elhatározta, hogy a muzsikával pénzt fog keresni. Krajcárokot gyűjt össze az ezüst-zsold mellé, és megfizet majd egy tanítót, egy oskolamestert, vagy akár egy öreg altisztet, aki a pénzéért kitanítja őt a tudományokra. Vett egy ócska-rossz hegedűt a használt limlomok ócska-piacán, megreperálta, áthúrozta, áthangolta, és onnantól kezdve, hol a klarinéttal, hol a hegedűvel hóna alatt járni kezdte a városkörnyéki kocsmákat. Rácз bakancsos közkatona, a lenézett, semmibe vett keserű kedvű cigánylegényből néhány hét alatt boldog emberré változott át. Sose fáradt bele a jövés-menésbe, a muzsikálásba. Szívesen gyalogolt kilométereket, mire elért a leggazdagabb városkörnyéki falvak útmenti kocsmáihoz, hogy szóba elegyedjen hangszerei által az ottani lakosokkal, Igen hamar ráismeretek egy-egy kocsmá környékén a helybeliek: sürgették, hogy muzsikáljon nekik a közös énekléshez. Nem firtatták honnan jött, fehér-e a kepe vagy csokoládébarna. Nem kérdezték magánügyeiről, csak hallgatták muzsikáját, majd aztán elkezdtek tanítgatni saját dalaikra. Palkó maga is elcsodálkozott, milyen könnyen megért, megjegyyez mindent a rokonszenves olaszok között. Aztán meg már az olaszok csodálták a fiú kiváló memóriáját emlékszel az én dalomra? Az enyémmre is emlékszel? Nagyszerű! Barátjukká fogadták. Együtt nevetnek tréfás-durva dalocskák helyi változatain, az urakat, papokat, németeket gúnyoló versikék vaskos tréfáin. A nótázó legénykék kibe-

szélték, hogy a rizshántolókból táncolni érkezett leánykák egyszerű ruhácskái alatt nincsen semmi, csak forró izzadságcseppek ragyognak rajtuk, ahogyan az láthatóan nyakukon, vállukon, gyöngyözik, mint az ékszerek fénye. Ha eljött az este, eljött a vacsora ideje, akkor megkínálták a fiatal cigányhegedűst a kocsmá jellegzetes ételével, az ízletes-forró minestrónéval... Ez az étel babból, borlítottból, – vagyis a környék igen nevezetes, nagy szemű szőlőjéből préselt borából, – zöldségekből, szalonnából lett sűrű levesnek összefőzve. A forró leves fél esztendő alatt Rác Palkó kedvenc étele lett. Rendszerint fehér toszkánai bort ívott rá, és ezekben a kocsmá-órákban magányos-szomorú élete, a kaszárnya-élet minden keserűségét elfejeltette. Igen szépen gyülekeztek a krajcárok is a kaszárnyában megspórolt ezüstzold mellé, és így az emberek közé készülődések sokféle öröme, jóérzése töltötte el Rác Palkót. Nem is volnék talán én annyira nyomorult, szegény, porig alázott cigány a messze idegen Majlandban? Fel se vette már, hogy a kaszárnyában, a szakaszában, a században lenéznek, vagy nem, ha egyszer a kocsmákban, szerte a város körül a mulatságokban ezek a nyakas, büszke, harcias kedvű, gyakorta erőszakos olaszok barátjukká fogadták. S maguk közé valónak tartják egy olyan világban is, amikor Lombardia-szerte minden olasznak kötelező gyűlölni a Bécsben lakó császár idegen katonáit. S mégis: őt nem gyűlölik, őt szeretettel várják, sürgetik maguk közé, és sértődött panaszolják, ha nem megy vagy késve megy... Egy vastag hangon, modulálatlanul éneklő olasz parasztember valamely estén testvérének nevezte Palkót. Elbeszélte neki félig ittasan, hogy melyik titkos carbonári szervezetbe tartozik, s milyen rosszul esik neki arra gondolni, hogy mikor itten kitör majd a szabadság háborúja a zsarnokság ellen, meg Bécs ellen Itália egységéért, akkor neki muszáj lesz a jó öreg vadász-puskájával Palkó közvitézre lőni a barikádoknál...

Amikor végre másfél év alatt Palkó összemuzsikálta azt a tekintélyes summát, amellyel már oda mert állni egy századbeli káplár elé: tessék engem tanítani, tisztességesen megfizetem. Itt van a pénz! Ennek elégnek kell lenni! A Johannes Barredow, Szászországból való kiképző-káplár különös altiszt volt. Magas termete, iskolázottsága miatt még a század tisztjei is felnéztek rá, de a bakancsos közvitézek egyenesen rettegnék a szigorúságától. Különösen is azok a nem magyar nyelvű birodalmi katonák, akiket magyarul a káplárnak kellett megtanítania. Tudjon magyarul, a rutén vagy bosnyák baka, hogy egyáltalában megérthesse a 33. Gyulay ezredben használatos, némettel keveredő magyar-vezénylési nyelvet.

Barredow káplár laktanyai magánéletében kíméletlenül büntetgető, pokróc goromba ember volt. A német földről való altiszt nem hitt a szemének, amikor Rác Pali odaállt elé a pénzzel... Mit akar tőle ez a cigány katona?

Épp egy olyan, akinek ő a milánói két-három esztendő alatt minden nap dupla porciókat szabott ki parancsból, büntetésből, megalázásból a füstös képe miatt, s még éppenséggel azért is, mert hogy a legdurvább altiszti bántásnál is csak mosolygott rá ez a fiú, alig pelyhedző bajusza alatt, miközben a hasonló cigánysorú újoncok folyvást vicsorogtak, visszapatogtak, lázongtak, átkozódtak ellene, a büntetés ellen...

A káplár nézte a tekintélyes summát, és elvállalta a tanítást. Kikötötte azonban, hogy ezért a sok pénzért is csak írni, olvasni, számolni tanítja meg a közvitézt, de a német nyelvet, olasz beszédet Palkónak kell egyedül majd rendszeren megtanulnia, ha boldogulni akar. Megegyeztek. Egymás tenyerébe csapta. Rác Palkó egy esztendő alatt, 1844 tavaszára tisztességgel megtanult írni, olvasni, számolni. Hetente egyszer a káplár valahonnan rendremindig előhozott egy-egy 1843. évi magyar nyelvű újságot, hogy a világ folyásáról való gondolkodásra is képezze tanítványát. Egy igen emlékezetes tavaszi napon, – pontosan március 5-én, Palkó születése napján Barredow káplár egy nagy újságlapot terített le megint a fiú térdére.

– Ezt most, a leckék végeztével, fiam, immár nem kell nekem hangosan felolvasnod, mert úgyis tudod már a folyékony olvasást, de csak azt parancsolom neked a fizetségpénzed utolsó ezüstjeiért, hogy csak olvasd el csendben, magadnak ezt az újságrészt, és ha befejezted az olvasást, gondolkodjál rajta, és akkor énnekem azt saját szavaiddal írd le erre az árkus papírra. Írd le emlékezetből azt, amit elolvastál... Érted? Le kell írni annak végét, mibenlétét, ami itt van írva...

Palkó riadtan vette észre, hogy tanítója, a német káplár, lám, csapdát állított neki, mert éppen az ő újságolvasása kezdetén belépett az altiszti fegyverszobába Krizs kapitány. Benedek ezredes szárnysegéde, és mint aki tanúnak jött, mosolyogva intett, tessék csak folytatni a foglalatosságot... Palkó elolvasta az újságcikket, aztán forgatta, lapozta az újságlapot, hogy megkeresse rajta a keltezését. Megtalálta. Aztán rögvest íráshoz látott. Leírta, amit fontosnak tartott. Az írást Barredow káplár odavitte Krizs kapitány elé, aki rábólintott a papír szabályos szép-formájú írás képére, és csendesen azt mondta: no halljuk! Rác közlegény fennhangon olvasott, a tanítókáplár meg fél szemmel ellenőrizte az írást, meg közvitéze szavait: ... „e” az újságlap tavalyról, azaz 1843-ból való, és arról írnak itten benne, hogy a rabszolga kereskedésnek az egész világon vége leszen már rövidesen, mert még az Ausztria-ház is mostan egyezményt kötött az Angol, Burkus és Orosz országokkal, amely paktum az afrikai rabszolgákkal való kereskedés megszüntetése iránt intézkedik...” Krizs kapitány szó nélkül kezét szorított Palkóval, majd a Barredow káplár felé két ujjával szalutálva távozott az altiszti szobából... Rác Palkó, a cigánylegény innentől fogva esténként a

kantinban veronai vörös borok mellett hetente három-négy levelet írt haza Magyarországra írástudatlan bajtársai nevében. Szülőknek, szeretőknek, keresztapáknak.

Rácz Palkót, a katonai adminisztráció szerint Valentin Rátz-ot, – 1844. június 27-én őrzetűvé léptették elő. Csodák-csodája, Péter Pál napján egy parányi fehér csillag került oda a katonazubbony zöld hajtókájára.

– Két fehér csillag majd akkor leszen ottan, ugye, – magyarázta Palkó az őt tanító Barredow káplárnak, – ha majd engem tizedessé léptetnek elő...

– No hiszen, arra te aztán várhatsz, hogy te káplár legyél, – kacagott egy jó ízűt a német altiszt, de lelke mélyén tudta, ha majd egyszer kikerülhetetlenül kitör itt a háború, akkor Palkóból tizedes vagy talán még strázsames-ter is lehet a 33. Gyulay sorgyalog ezredben...

Baráthi Ottó

Régió regula, avagy a regionalizáció szükségessége elvitathatatlan

Beszélgetés dr. Barta Lászlóval, Nógrád megye főjegyzőjével

Az elmúlt évtizedekben a közigazgatás folyamatos átalakításának, 1990-től pedig egyenesen gyökeres változásának, valamint a szakmai és politikai szándékok és kísérletek, kezdeményezések egymást váltó modelljeinek és folyamatainak vagyunk részesei és tanúi. Az új koncepciók úgy valósulnak meg vagy éppen halmak el, hogy közben a Magyar Köztársaság Alkotmánya 1989-től e tekintetben jórészt változatlan. Azaz a fundamentális változtatás lehetősége alkotmányossági oldalról nem volt, illetve nincs is meg.

Am közsímert az is, hogy a közigazgatás egész rendszerén belül, közigazgatási térszerkezet átfogó korszerűsítésére irányuló korábbi kezdeményezések és törekvések is sorra-rendre elvetéltek, s az ezteríves megyerendszer szílárdan állt a vártán, ma is működik, még ha büszkeségében megtépdárva, erejében 1990-től némiképp meggyengítve is. Ugyanakkor a közigazgatás regionális alapokra helyezésével és a választott testülettel rendelkező önkormányzati régiók kialakításával kapcsolatos vizsgálódások és kutatások igénye napjainkban ismét előtérbe került.

Az most már egyértelmű, hogy a modernizációs átmenet időszakában és egy, az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó országban, nem lehet megkerülni a közigazgatás területi struktúrájának korszerűsítésével kapcsolatos kérdéseket sem. Egyszerűen szembe kell nézni a közigazgatás területi, térszerkezeti reformjával is. Mindennek előfeltétele a területi közigazgatási rendszer politikai és államszervezeti alapjait meghatározó alapelvek, nem egy esetben alkotmányossági kérdések, és az állami és önkormányzati igazgatás, illetve a területi és a települési önkormányzatok feladatkörének és viszonyának újragondolása.

Mind ezekről folytattunk szakmai részletekbe is menő a politikumot sem nélkülöző hosszabb beszélgetést dr. Barta Lászlóval, Nógrád megye főjegyzőjével.

Dr. Barta László 43 éves, jogász. Eredeti szakképzettsége igazgatásszervező. Pályája kezdetétől a közigazgatásban tevékenykedik; Borsod-Abaúj-Zemplén megye több településén VB. titkári feladatokat látott el, 1986-tól Nógrád megyében dolgozik. 1989-től a megyei önkormányzat jogelődjének, a megyei tanács VB. Elnöki Hivatalának munkatársa. 1995-től a Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlése Hivatalának Titkárságvezetője, 1997. március 27-től Nógrád Megye Főjegyzője.

Szakvizsgázott jogász, Jelenleg az Európai Jogi Szakjogász szakirányú továbbképzés hallgatója.

Családjával Salgótarjánban él. Felesége ugyancsak jogász, két gyermekük van.

– Mielőtt központi témánkat, a régió-kérdést górcső alá vennénk, meg kell kérdezem, mi a véleménye a megyének, a megyei önkormányzatnak a közigazgatásban ma betöltött helyéről és szerepéről, gondolva itt az időről-időre fellángoló vitákra?

– Való igaz – s a kérdés ennyiben indokolt –, az idők során, legutóbb különösen a rendszerváltás idején, az önkormányzati törvény megalkotásának „környékén”, sokan megpróbálták a megyék szükségességét megkérdőjelezni. Talán időnként túldimenzionált is ez a megye-kérdés. Mindenesetre az tény, hogy a megye, mint közigazgatási egység ezeréves államiságunk egyik meghatározó pillére, amely az elmúlt évszázadokban nemcsak közigazgatási, de gazdasági és más aspektusból is vitathatatlanul meghatározó szerepet töltött be, megállta a helyét.

– Mégis kikezdték a megyét egyes politikai körök a rendszerváltáskor. Az 1990-es parlamenti választások előtti koncepciók némelyike a megyének nem szánt igazán meghatározó szerepet.

– Közigazgatásunk az 1990-es parlamenti választások során, a politikai és hatalmi erőviszonyok függvényében, kompromisszumában nyerte el mai formáját. Úgy a kormánypárti, mint az ellenzéki politikusok hangsúlyozták az önkormányzatiság jelentőségét. Az igazgatási szakemberek egyetértettek abban is, hogy szükséges az új típusú, önkormányzatbarát megyei igazgatás fenntartása. Azonban folytak viták arról, hogyan értelmezhető megyei szinten az önkormányzat.

1991 elején történt meg a köztársasági megbízottak kinevezése és hivatalaik megszervezése, felállítása. Ezzel egy új területi szint kezdte meg működését. Így a magyar közigazgatás egyik legneuralgikusabb pontja közép-szinten alakult ki. A megye az alkotmányból adódóan közigazgatási egység, ugyanakkor a gyakorlatban egységes igazgatási szerepe feldarabolódott.

– Ahogy akkoriban emlegették, a „gyenge megye” koncepciója valósult meg. Volt ebben igazság?

– Az önkormányzati törvényből adódóan – néhány esetben – a lehetőségekhez képest vagyontalanabb és eszközhiányosabb, ezért önállótlanabb, gazdaságilag kiszolgáltatott, központból befolyásolhatóbb önkormányzatok képe bontakozott ki, és később ezt csak erősítették az un. működtető és hatásköri törvények. Mind a mai napig igaz, hogy vannak „gazdagabb” és vannak „szegényebb” megyei önkormányzatok. Mi sajnos az utóbbi körbe tartozunk.

Az helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. tv. (Ötv.) hatálybalépésével és a képviselőtestületek megválasztásával Magyarországon a tanácsrendszer helyére olyan demokratikus önkormányzati rendszer lépett, amelynek elvi alapjait az 1990. augusztus 9-én kihirdetett, módosított Alkotmány (1990. évi LXIII. tv.) fogalmazza meg.

Az Ötv. szerint a saját közjogi jogállással rendelkező megyei önkormányzatnak a települési önkormányzatok semmilyen tekintetben nincsenek alárendelve. A megyei önkormányzatnak elsődleges feladata olyan intézmények, illetve szolgáltatások működtetése és nyújtása, amelyek vagy speciális igényeket elégítenek ki, vagy a megye egészére, vagy annak nagy részére kiterjednek. E feladatok közös jellemzője, hogy települési szinten nem, vagy csak gazdaságtalanul, illetve célszerűtlenül lennének elláthatók.

– A kötelező feladatokon túl ott vannak a szabadon választottak is, amelyekről a közvélemény alig tud.

– Igen. A megyei önkormányzat törvényi kötelezettségein túl szabadon vállalhat minden olyan közfeladatot, amelyet jogszabály nem utal más szerv kizárólagos feladat- és hatáskörébe, illetve amelyek gyakorlása nem sérti a megye által képviselt községek és városok érdekeit. A megyei önkormányzattal szemben a törvény szigorú követelményeket támaszt a szabadon választott, illetve vállalható közfeladatok terén, mert megkülönböztetett figyelemmel kell lennie a területén lévő községek és városok kompetenciájára és érdekeire. A fenti jogi alapállás biztosítja és erősíti az együttműködéses társulások, kapcsolatok – közös érdekeken alapuló – célszerű és eredményes megvalósulását.

– Mindezek ellenére sokan pedig ma is a megyei tanács jogutódjaként aposztrofálják a megyei önkormányzatot.

– Magam is érzem, és úgy is élem meg, hogy a megyei önkormányzatot sem a települési önkormányzatok, sem a választott testületek, sem maguk az állampolgárok nem tudják igazán hová tenni, közigazgatási közép szintű szerepét átlátni. Nincs igazán információjuk az állampolgároknak – és ez egyfajta kommunikációs hiányosság is –, és nem is érnek rá azzal foglalkozni, hogy mi is történik a közigazgatásnak ezen a szintjén.

Mondok egy konkrét példát: még tíz év elteltével is nagyon sok levelet kapunk – akár a megyei közgyűlés elnöke, akár én magam is –, hogy egy-egy települési problémát „szíveskedjünk” megoldani. Ezeket a leveleket az ember a jogszabályok alapján természetesen „átirányítja” oda, ahol ez hatáskörileg megoldható, ahová az ügy tartozik. Ez önmagában még nem lenne baj – hogy úgy mondjam, benne van a „rendszerben”, – a hiba az, hogy a megyei önkormányzat nem épült be az emberek tudatába.

– Azt is mondják, hogy a települési önkormányzatok nem érzik magukénak a megyei közgyűlést abban az értelemben, mint ahogy az egykori községi tanácsok érintettek voltak a megyei tanács tevékenysége.

– Ehhez tudni kell, hogy ma milyen a választási rendszer metodikája. A választási törvény korántsem egyszerű precesszusa, majd kodifikálása után a megyei önkormányzati testületek legitimitása és ezzel felelőssége lényegesen megnövekedett. A testületek azért is jelentenek fontos politikai és társadalmi erőt, mert valóban alulról felfelé szerveződtek. Ez a rendszer erőssége, pozitívuma. Ugyanakkor nem hozta be a törvény a lakosság és a települések, a „településarányok” megfelelő képviselőt, ami legalább olyan mértékben vitatható – és a rendszer hiányosságának tekinthető –, mint az, hogy a megyei jogú városok lakossága nem vesz részt a megyei közgyűlés tagjainak megválasztásában.

E kérdéskörben módosításra vár a választási rendszer, a képviselő rendszerének és tartalmának még hiányzó meghatározása és rendezése érdekében. Mivel a megyei közgyűlés tagjainak megválasztása közvetett módon történik, nincs törvényi szabályozása annak, hogy a képviselővel nem rendelkező települési önkormányzatok hogyan válhatnak részeseivé az őket érintő önkormányzati döntések meghozatalának. Erre vonatkozóan tartalmaznak szabályokat, rendelkezéseket, iránymutatásokat a szervezeti és működési szabályzatok. (Például ülésterv megküldése, meghívás a közgyűlésre tanácskozási joggal).

Itt jegyzem meg, hogy a megyei önkormányzat részére az Ötv. nem határoz meg beszámolási kötelezettséget a települések irányába. Mivel a megyei közgyűlési tagok egy része esetében ebből a megközelítésből nem egyértelmű, hogy kit képviselnek, a kapcsolattartás nehézségekbe ütközik. És még egy anomália: a megyei önkormányzatok szerepét és valódi tartalmát a

megyék elsősorban önként vállalt feladatokkal tudják alakítani, kiteljesíteni, ami viszont oda vezethet, hogy emiatt a megyei önkormányzatok a jövőben igen eltérő szerepet tölthetnek be térségükben. Ez annál is inkább így lehet, mert ráadásul a megyei önkormányzatok érdekfeltáró, érdekképviseleti szerepének kibontakoztatásához szükséges, a települési és a megyei önkormányzatok mellérendeltségén kialakuló kapcsolatrendszer nem megfelelően szabályozott.

Lényeges kérdés – ez is inkább negatív tény –, hogy ma az önkormányzatoknak a parlamentben nincs intézményesített képvisellete. Ennek a megoldása nyilvánvalóan egy következő alkotmányreform eldöntendő kérdése lehet.

– *Mintha a megyei önkormányzat kiszolgáltatott lenne, egyre több intézmény fenntartásáról kell gondoskodnia. Így van ez jól van ez?*

– Igen ez így van, hogy jól van-e, az egy más kérdés. A térségi intézmény-fenntartási feladatok tekintetében az a települések törekvése, hogy azokat a megyei önkormányzat lássa el, az önkormányzati törvény megengedő rendelkezése alapján. Ezt természetesen nem jókedvükből teszik, hanem kényszerhelyzetben, forráshiány miatt. Nos, azzal önmagában még nincs gond, hogy egy település azt mondja, hogy én ezt meg ezt a feladatot – legyen az egészségügy, oktatás vagy kultúra – nem tudom, nem akarom ellátni. A probléma ott keletkezik, hogy a feladatellátás átadás-átvételével a jelenlegi hatályos törvények szerint nem jár együtt az ahhoz szükséges vagyongozgása, a tulajdonjog átadása a feladatot átvevő részére.

– *Ez eléggé ijesztően hangzik.*

– Pedig így van, noha ez a működtetésnél „visszaüt”, a mindennapi feladatellátásban gondot okoz. Ráadásul a települések a legtöbb esetben azokat az intézményeket, pontosabban feladatokat – mivel mindig feladról van szó – adják át, amelyeket elsősorban forráshiány miatt nem tudnak, vagy nem akarnak ellátni. Nagyon leegyszerűsítve, ezeknél a feladatoknál az állami normatíva nagyon sok esetben nem fedezi a működést, amit a megyei önkormányzatnak egyéb bevételeiből kell(ene) fedezni. A nagy ellentmondás az, hogy a megyei önkormányzatnak nincs olyan saját bevétele, mint a települési önkormányzatoknak, egy községnek, vagy egy városnak. Adót sem vehet ki, maximum illetékbevétele van, amely egyfajta plusz bevétel – ha úgy tetszik a normatíván felül – de hát ez nagyon változó és bizonytalan. Így keletkezett 1998-ban a feladatátvételek miatt önmagában több mint 100 millió forintos hiány a megyei költségvetésben. Csak reménykedhetek abban, hogy a törvényi háttér mielőbb megteremtődik, s hogy a feladatátadást előbb-utóbb tulajdonmozgás is fogja követni, mert addig ezt a szituációt a megyei önkormányzat kiszolgáltatottságként éli meg.

– *A középsszint szabályozása jelenleg is folyamatban van. Az erről szóló 1052/1999. (V.21.) Kormányhatározatban foglalt célkitűzéseket már értékelték is. Kiemelne ebből néhány fontosabb megállapítást, amely egyben átvezetne a regionalizmus témakörébe is?*

– Az említett kormányhatározat végrehajtásáról szóló beszámoló többek között leszögezi, hogy a helyi közigazgatási rendszer alapvetően bevált, de a hatékony működéshez, például a decentralizáció folytatásához, további lépések szükségesek. Nagyon fontos szempontunkból az a kitétel, miszerint a kidolgozandó regionális igazgatási rendszer koncepciójára figyelemmel kell meghatározni a megyei önkormányzatok lehetséges jövőbeni szerepkörét, az államigazgatási és önkormányzati régiók egyirányú fejlesztése érdekében. (Ettől várok én nagyon sokat!)

Mostani témánkat – a megyei önkormányzat és a régió összefüggéseit – illetően a legfigyelemreméltóbb, hogy a közigazgatás-fejlesztési kormányhatározatban foglaltaknak megfelelően elkészült és az országgyűlés elfogadta a területfejlesztésről szóló 1996. évi XXI. törvény módosítását (1999. évi XCII. Tv.). Ennek keretében, többek között sor került a régiók funkciójának EU-követelmények szerinti rögzítésére, a tanács munkaszervezete székhelyének gyors kijelölését biztosító mechanizmus beépítésére, a regionális fejlesztési tanácsok megalakítására és ügyrendjének elfogadására, továbbá a megyei és regionális fejlesztési tanácsok törvényességi felügyeletének megyei közigazgatási hivatalokhoz történő telepítésére.

– *Itt álljunk is meg, mert elérkeztünk a régiókhoz, sőt már a legújabb fejleményekhez. Nyúljunk vissza egy kicsit időben az alaptörvényhez, amely először beszél régiókról.*

– A területfejlesztés és a közigazgatás intézményrendszerének elválasztása egymástól tudatosan, törvényi szabályozással történt meg (az említett 1996. évi XXI. Tv.). Így a területfejlesztési szerepkört el nem nyert megyei önkormányzatok mellett létrejött megyei területfejlesztési tanácsok képezték a mai régiók alapjait.

A területfejlesztési koncepció kétféle régiót különböztet meg egymástól. Egyrészt a tervezési-statisztikai (nagy) régiót, amelynél fontos szempont – és ezt érdemes kiemelni –, hogy az a régiót alkotó megyék közigazgatási határaival határolt. Nem bontja fel, nem osztja meg a régiót alkotó megyéket. Másrészt a fejlesztési régiót, amely átszelheti a megyehatárokat és alapvetően meghatározott fejlesztési, együttműködési témák megvalósítása érdekében szerveződik (Lásd: Balatoni régió).

A törvény maga határozza meg – többek között – a területfejlesztést és területrendezést ellátó területi szerveket és feladatokat, így a területfejlesztési önkormányzati társulások, a megyei önkormányzatok és a megyei területfejlesztési tanácsok feladatait, de ezekről most itt nem tudunk részletesebben szólni.

– *Miért fontos nekünk Magyarországon a régiók kialakítása, mi is az a regionalizáció egyáltalán, milyen indítékai vannak, mi az a sokat emlegetett, de kevésbé ismert NUTS rendszer?*

– Elengedhetetlen, hogy a modernizációs átmenet időszakában, miközben csatlakozni kívánunk az EU-hoz, foglalkozzunk a közigazgatás területi struktúrájának korszerűsítésével és a régióalakítással is. Ez még akkor is igaz, ha nálunk – a tradicionális történelmi megye mellett – ennek nincsenek komolyabb hagyományai. (Kezdemények, kísérletek persze voltak és vannak, de erre most nem térek ki.)

Előbb-utóbb – meggyőződésem szerint mielőbb – szembe kell nézni a közigazgatás átfogó területi reformjával, annál is inkább, mert ennek konkrét eredményei csak hosszabb idő után jelentkezhetnek. Legalábbis ami a legitim, választott testülettel működő régiók kialakítását illeti. Ennek ugyanis előfeltétele a területi közigazgatási rendszer politikai és államszervezeti alapjait meghatározó alapelvek tisztázása, az állami és az önkormányzati közigazgatásnak, a helyi – települési és megyei – önkormányzatok feladatkörének átgondolása.

Ami a regionalizációt illeti, arról itt annyit érdemes megjegyezni, hogy az Európában mindenütt – az EU tagállamaiban különösen – tapasztalható regionalizmus részben politikai és közigazgatási, részben gazdasági és területfejlesztési indítékú. Elsősorban a természetes gazdasági egységek területi integrációjára irányul, attól az uniós elgondolástól és törekvéstől motiváltan, hogy a fejlettségben mutatkozó jelentős regionális különbségek mérséklését elősegítse.

A NUTS (Nomenclature des Unites Territoriales Statistiques, jelentése: statisztikai területi egységek nomenklatúrája) létrehozásával az EUROSTAT az országoként eltérő térfelosztási rendszerek valamiféle egységesítését célozta meg. Ez egy elemzési-statisztikai osztályozási rendszer, de ma már alapja a területi tervezésnek és a regionális fejlesztési politikának is. A rendszer a területi egységek egymásra épülő, ötfokozatú struktúráját alkalmazza, három regionális (NUTS 1: ország, NUTS 2: régió, NUTS 3: megye és két lokális NUTS 4: kistérség, NUTS 5: település) szintet megkülönböztetve.

(Feljegyzés az új NUTS rendeletről:

A hetvenes évek elején a NUTS rendszer felállítását az Eurostat kezdeményezte, a Bizottság más részlegeivel együttműködve. Az volt a célja, hogy legyen olyan egységes, átfogó rendszer, amelyben elő lehet állítani regionális szintekre statisztikákat. A NUTS-osztályozás jelentősége fokozatosan megnőtt.

Egyesek részére még meglepő is lehet, de való igaz, hogy ezidáig a NUTS-osztályozásnak nem volt jogi alapja, mely e rendszer működtetésének, fejlesztésének részletes szabályairól intézkedne. A regionális osztályozást számos lépésen keresztül vezetik be a tagországokban. Először is elemzik a közigazgatási struktúrát, majd azt vizsgálják, hogy a regionális adatok gyűjtése, kimutatása, tehát a technikai analízis miként történhet. Nálunk ez a következőképpen történt: mivel semmilyen közigazgatási felosztás szerinti egységet nem lehet megfeleltetni – átlagos lakosság számuk alapján – semelyik NUTS-szintnek, ezért képezték „nem-közigazgatási régiókat”, kisebb, létező (megyék) közigazgatási egységek csoportokba tömörítésével. Ez bevett szokás a Tagállamok esetében is. Az EU-ban jelentős feszültségekhez vezettek a Bizottság és az érintett nemzeti statisztikai hivatalok között némely utóbbi módosulások. A csatlakozókkal ez a konfliktushelyzet csak nőni fog. Mindezek a fejlemények, a jövőben várható feladatok vezették arra a Bizottságot, hogy ideje lenne megteremteni a NUTS-osztályozás jogi alapjait. A felismerésben jelentős szerepet kapott az a cél, hogy a régiók meghatározására objektív kritériumokat kell bevezetni, hogy a tagjelölt országoknak legyen mire támaszkodniuk a saját regionális osztályozásuk létrehozásakor. A jogszabálytól elvárt volt az összevethetőség és az elfogulatlanság. Az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa a Bizottság javaslatára, a Gazdasági és Szociális Bizottság, a Régiók Bizottsága véleményére tekintettel megalkotta a Statisztikai Területi Egységek Nomenklatúrájának (NUTS) létrehozására vonatkozó Rendeletét ez év tavaszán. A hierarchikus jellegű NUTS-osztályozás részleteire itt nem térhetünk ki. Annyit talán idézhetünk a Rendeletből, hogy még a „nem-közigazgatási egységek” összevonásánál is tekintettel kell lenni a földrajzi, társadalmi-gazdasági, történelmi, kulturális és/vagy egyéb releváns adottságokra is.)

– *Hogyan alakult ki a három megyét – Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megyét – magában foglaló észak-magyarországi régió? Milyen motiváció alapján született a döntés, melyek a régió előnyei és hátrányai? Mi a véleménye a régiószervezésről?*

– Az országos területfejlesztési koncepcióról szóló 35/1998. (III. 20.) OGY határozatban az Országgyűlés 7 tervezési-statisztikai régiót jelölt ki, köztük az észak-magyarországit a kérdésekben említett három megye együtteseként. A tervezési-statisztikai régiók kialakítását az EU célrendszer és struktúrapolitikája egyaránt indokolja és motiválja. Az alkalmazott mutatók (pl. GDP) alapján Magyarország valamennyi területi egysége (régiója) valószínűsíthetően az elmaradott térségek felzárkóztatását szolgáló rendszer hatálya alá kerül majd, mivel az 1 főre jutó GDP értéke nem éri el az EU átlagának 75 %-át.

A fentebb említett OGY határozatot követően jó egy évre, Salgótarjánban a három északi megye területfejlesztési tanácsainak elnökei – akik egyben a megyei közgyűlés elnökei is –, valamint a három megyei jogú város polgármesterei szándéknyilatkozatot írtak alá a hárommegyés észak-magyarországi régió megalakításáról, majd rövidesen megtartották az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Tanács alakuló ülését is. A régió kialakításánál a fő szempont az volt, hogy a majdani csatlakozás előtt és után milyen és mennyi EU-s támogatást kaphat a régió. Nos, tekintettel arra, hogy az észak-magyarországi régióban az egy főre jutó GDP mindössze 68 %-a magyarországi régióátlagnak, jó esély van arra, hogy hosszú távon támogatott legyen a régió.

Azt gondolom, hogy a három megyét régióba szervező döntés mögött nem misztifikált motivációkat, hanem racionális érveket kell keresnünk és fellelnünk. „Állítólag” az EU nem tudja értelmezni a magyar megyék nagyságát, népességszámát, gazdasági kapacitását. De vajon akkor a területi nomenklatúra miért NUTS 1-től NUTS 5-ig terjed (ország, régió, megye, kistérség, település)? Hagyni kell, hogy a regionális folyamatok szerves fejlődésén keresztül alakulhassanak azok a hálózatok, ahol a tér és a közigazgatás értelmezni tudja egymást. Ahol a szubszidiaritás, a partnerség, az átláthatóság és érintettség érvényesül a szolgáltatásokat jó színvonalon igénylő és igénybe vevő polgár szempontjából.

A legszemélyesebb véleményem a régiószervezésről tehát úgy összegezhető, hogy a kisebb-nagyobb társadalmak mesterséges lehatárolása, a kapcsolattrendszerek figyelmen kívül hagyása, a rideg, monetáris racionalitás nem biztos, hogy a várt eredményt hozza. Egyébként – tudomásom szerint – hosszabb távon nem biztos, hogy végleges a jelenlegi régióbeosztás.

– Sokan felvetik, hogy mennyiben volt önkéntes az észak-magyarországi régiós csatlakozás? Hiszen mint szó volt róla, az OGY határozata a tervezési-statisztikai régiókról előbb megszületett, mint ahogy az „önkéntes régió” létrejött. Vagy mégsem volt ez annyira a felek szándéka szerint való, hanem irányított volt inkább? Mert – mint tudjuk – sokan drukoltak egy közép-magyarországi régióhoz, a fővároshoz és környékéhez való csatlakozásért is.

– Ez egy nagyon összetett dolog. Való igaz, hogy az országgyűlési határozat csak tervezési-statisztikai régiókat jelölt ki. Ugyanakkor a területfejlesztési törvény azt mondja ki, hogy a megyehatárokon túl terjedő területfejlesztési feladatok ellátására a megyei területfejlesztési tanácsok regionális fejlesztési tanácsot hozhatnak létre. Önkéntes alapon, ami ugyan így szó szerint nem jelenik meg a törvényben, de a szelleméből következik, és úgy gondolom, ez volt a gyakorlat is. Tehát önkéntes volt a régióalakítás. Más kérdés, hogy ezt motiválta már a korábbi OGY határozat. Volt egy állami

szervezeti kialakításra vonatkozó döntés, ha úgy tetszik indukció, ami generalizálta a régióalakítást, az önkéntességhez mégsem férhet kétség.

Voltak törekvések egy más összetételű régió kialakításra is. Például Nyugat- és Dél Nógrád a központi régióhoz szeretett volna csatlakozni, s ez részükre teljesen érthető, hiszen sok szállal kötődnek a fővároshoz: akár a munkahelyek tekintetében, akár kulturális kapcsolataikat, más irányú „vonzalmukat” illetően. Észak-Nógrád ugyanakkor egyetértett a parlamenti döntés szerinti régiókkal, így az észak-magyarországi régióhoz való csatlakozást támogatta.

– Ami lett volna, ha a megyei közgyűlés úgy dönt, hogy az egész megye „an blokk” a közép-magyarországi régióhoz kíván csatlakozni? Létrejöhetett volna ez a variáns?

– Őszintén szólva, ezt nem tudom megmondani. Bizonyos lehetősége ennek elvileg fennállt, hiszen a közép-magyarországi régióknak olyan kiemelkedően magas az egy főre jutó GDP-je, hogy szinte hiányzik neki egy olyan szegény, rossz mutatókkal rendelkező megye, mint Nógrád, amely lefelé viszi a GDP-jét. Ezzel nagyobb eséllyel indulna az EU-s támogatások elnyeréséért. De ez ma már csak fikció, ugyanis a döntést, a mai állapotot már ismerjük.

Egyébként még az önkéntességhez annyit, hogy az említett szándéknyilatkozat aláírását jóval megelőzően – sőt még a közgyűlés döntése előtt – széleskörű egyeztetésekre került sor annak érdekében, hogy ne okozzon feszültséget a megye társadalmában, ne ossza meg a településeket. Valamennyi kistérségben megtörténtek az egyeztetések. Ennek eredményeképpen felhatalmazást kapott a megyei közgyűlés elnöke az észak-magyarországi régióhoz való csatlakozásra. Természetesen azzal a fontos kitételrel, hogy maximálisan biztosított lesz a megye és minden településének képviselője, már minthogy érdekképviselője, és ez utóbbira kell tenni a hangsúlyt. Tehát – még egyszer mondom – a csatlakozás így önkéntes volt. A szándéknyilatkozattal kifejezésre jutott, hogy az országos területfejlesztési koncepcióhoz igazodva létrejön a régió és az Észak-Magyarországi Területfejlesztési Tanács.

– Akkor itt már nem is egyszerűen csak tervezési statisztikai régióról van szó, hanem közigazgatásról is?

– Nem mondanám, hogy közigazgatási régióról van szó. Ez a mostani régió – már utaltam rá – nem több és nem kevesebb, mint tervezési-statisztikai régió. Ez még akkor is igaz, ha a fejlesztések koordinációja más egyéb területeken is együttműködést eredményez. Nagyon fontos, hogy létrejött, de sem eltúlozni, sem degradálni nem kell a szerepét és a jelentőségét. A közigazgatási régió kialakításáig hosszú az út, szerintem néhány választási ciklusnak még el kell telnie, amíg ebben egységes politikai állás-

foglalás születik. Mindenesetre ez a régió egy lépés lehet a közigazgatási régiók felé.

Visszatérek az eredeti kérdésre, vagyis hogy milyen előnyöket és hátrányokat lehet érzékelni a mostani észak-magyarországi régió esetében. Az előny úgy foglalható össze, hogy a viszonylag alacsony GDP miatt tartósan számolhat a régió az EU-s forrásokkal. Ugyanakkor ez az előny – ha úgy tetszik – egyben hátrány is, mert három szegény megye összefogásából belátható időn belül aligha lesz gazdag régió. Valami olyképpen „jöhet ki” három válsággal küzdő megye összefogásából, ahogy a kínai közmondás tartja: a válság veszély és lehetőség.

– *Kevesen tudják, milyenek is ezek a magyar tervezési-statisztikai régiók?*

– Nem szeretném sok számadattal terhelni a lap olvasóit, néhányra azonban elkerülhetetlenül szükség van, ha be akarjuk mutatni régiónkat. Az Országgyűlés már említett határozatában foglalt – szerintem többé-kevésbé már ismert – hét magyar tervezési-statisztikai régió átlagterülete valamivel több, mint 13 ezer négyzetkilométer, átlagos népességszámuk pedig közel 1,5 millió fő, jól megközelítve az Európai Unióban kialakult átlagokat. A magyar NUTS 2 régiók tehát e tekintetben adekvátak az uniós régiókkal (Sőt, a megyék is nagyjából megfelelnek a NUTS 3 szintű EU átlagoknak). A magyar régiók között – a főváros miatt különleges helyzetű közép-magyarországi régió kivételével – sem területüket, sem népességszámukat tekintve nincsenek számottevő különbségek. Az egy főre jutó GDP tekintetében viszonylag nagyok az eltérések, de egyetlen olyan régió sincs, ahol ez az összeg elérné az EU átlag 75 %-át.

Ami konkrétan a „mi” régiónkat illeti: az észak-magyarországi régió területe 13428 km², (ebből Nógrád megye 2544 km²), népessége 1269 ezer fő (ebből Nógrád megye 215 ezer fő). Az egy főre jutó GDP a régióban 678 ezer Ft (az országos átlag 997 ezer forintjával szemben), e tekintetben csak az észak-alföldi régiót előzzük meg, ahol ez az érték 675 ezer Ft/fő. Ugyanakkor a közép-magyarországi régió egy főre jutó GDP-je 1774 ezer font.

Talán ennyi adat elég is, hogy el tudjuk helyezni magunkat az ország „régió-térképén”.

– *Tervezési-statisztikai régiókról beszélünk, miközben sokan azt mondják – még szakemberek is –, hogy ez egy nagy blöff. Szó sincs itt egyenlőre semmiféle régiós tervekről, egyáltalán, piaccgazdaságban nincs is szükség a tervezésre, ez egy anakronisztikus, szocializmusbeli kategória. Mi erről a véleménye?*

– Felfogásom szerint aligha nevezhető szakembernek az, aki vitatja a regionális tervezés szükségességét. Utalnom kell itt a regionális tervezésért felelős miniszterek hannoveri konferenciáján elhangzottakra, illetve megfogalmazott irányelvekre. De hivatkozhatnék több más EU-s dokumentumra

is. Az előbbi irányelvek – amelyek egyébként még elfogadásra várnak, ám lényegüket tekintve aligha változnak – kimondják többek között, hogy a regionális tervezés az alábbi területeken bír különös jelentőséggel:

- A területi kohézió elősegítése a régiók kiegyensúlyozott szociális és gazdasági fejlődésével és a nagyobb versenyképességgel.
- A városi funkciók által kiváltott fejlődés támogatása, a város és vidék kapcsolatának javítása.
- Egyenlőbb elérhetőség elősegítése.
- Az információhoz és a tudáshoz való hozzáférés kialakítása.
- A környezeti károk csökkentése.
- A természeti erőforrások és természeti örökség értékének növelése és védelme.
- A kulturális örökség értékének növelése, mint a fejlődés egyik fontos eleme.
- Magas színvonalú, fenntartható turizmus ösztönzése.
- A természeti hatások csapásainak csökkentése.
- Energiaforrások hasznosítása a biztonság megőrzése mellett.

Mindezt kommentálni sem szükséges, a fentiek önmagukért beszélnek. Akik persze úgy látják, vagy gondolják, hogy sem a regionális tervezés mechanizmusa, sem módszere, sem pedig intézményrendszere nem felel meg azoknak a kihívásoknak, amelyekkel a magyar régióknak szembe kell nézniük, és amelyekre az európai normákhoz igazodni akaró regionális politikának válaszolnia kell, részben jó látják, részben nem.

Én magam úgy vélem, hogy az európai fejlődésorientált tervezés kibontakozásának, vagy inkább kiteljesedésének vagyunk tanúi, és akarunk, illetve képességeink szerinti szereplői. Természetesen én sem tartom minden szempontból elfogadhatónak a területi tervezés mechanizmusát és intézményrendszerét, de azt tudni kell, hogy a területfejlesztésről és területrendezésről szóló, 1996. évi XX. törvény úgy EU-kompatibilis ahogy van! A többi a folyamatban résztvevő szereplőkön, a végrehajtáson múlik.

– *Ha már a regionális tervezés szükségességét kifejtette, ne feledkezzünk meg a piac szerepéről sem. Egyik nyilatkozatában azt mondta: „A piaccgazdasági folyamatokba csak úgy lehet bekapcsolódni, ha a nemzetgazdaság feltételrendszere ehhez igazított, a piackonform regionális politika teret nyer Magyarországon.” Ez egészen jól hangzik, de mit jelent közzelebből „a piackonform regionális politika”?*

– Én azt gondolom erről, hogy azok a szereplők, akik legyenek bár politikusok, vagy közigazgatási szakemberek, – ámbár inkább elsősorban politikusokról van szó –, regionális szinten „működnek”, úgy kell kifejtsék – a

mindenkori játékszabályok adta kereteken belül – tevékenységüket, hogy azzal kijelöljék a régiónak azokat a fejlődési pályáit, amelyek vonzzák, vagy vonzani tudják majd a piacot. Zárójelben jegyzem meg, hogy itt nem pártpolitikai szereplőkről, pártpolitikusokról beszélek. Politika alatt most én a társadalmi közpolitikát értem.

Tehát a régió szereplői, ide lehet sorolni a hivatalok szakembereit is, úgy lássák el feladataikat, segítsék elő minden erővel és meglévő eszközeikkel, jogosítványaikkal együtt, hogy a piac megtalálja őket. Hogy egy konkrét példával világítsam meg a fentieket: nyilvánvalóan nagyon fontosak a különböző fejlesztési és egyéb más tervek. Ezek azért lényegesek, mert akár megyei, akár régiós szinten, a tervek képezik a majdani döntések bázisát, alapjait. A döntéseknek a megalapozott tervekhez kell igazodniuk. Tehát megvan a célkitűzés, a terv, tudod mit akarsz megvalósítani, döntéseidet így hozod meg. Na most, a meglévő gazdasági eszközökkel, finansiális lehetőségekkel úgy kell sáfárkodni, hogy a piac előtt fölcillantsuk azokat a reményeket, esélyeket, amelyekért „neki” – mármint a piacnak – érdemes az adott régióba „betörni”. A piac alatt, piaci szereplők alatt már a befektetőket, a beruházókat, a tőketulajdonosokat értem. De nem mindig csak a szűk termelési oldalra gondolok, a termelő-beruházásokra, mert nagyon sok esetben rendkívül fontosak az olyan sajátos szolgáltató-termelő egységek is, mint az idegenforgalom, a kultúra, vagy éppen a közművelődés. A piackonformitás azt is jelenti, hogy fel kell ismerni saját lehetőségeidet, reálisan értékelve adottságaidat. Nem várva arra, hogy valaki majd megmondja, hogy mire kell koncentrálnom, ezt saját magamnak kell megkeresni. Magamhoz kell édesgetnem a piac szereplőit – még egyszer mondom – a különböző szférák, területek befektetőit, beruházóit, akiktől – hogy úgy mondjam – előre megy az élet. hát körülbelül ezt értem én a piackonform politika alatt. Egy tőkeszegény térségben ez nem megy, nem mehet más-képpen.

De van még egy lényeges momentum: ha nem ismered fel a lehetőségeidet, saját adottságaidat, akkor ugyan csodára várhatsz, de évek múlva is ott tartasz, ahol most vagy. Ha mondjuk én ipolytarnóci vagyok, világosan kell látnom, hogy az idegenforgalomban kell gondolkodnom, az idegenforgalom felvirágoztatásához szükséges fejlesztési lehetőségeken kell törni a fejem. Ehhez kell pályázati forrásokat szereznem, olyan feladatokat kell kitűznom magam elé, amelyek a település sajátosságaira épülnek. Fel kell mérnem, mit tud hozni – milyen befektetéssel, a szolgáltatás színvonalának milyen mértékű javításával – az idegenforgalom. Nyilván nem abban kell tehát gondolkodnom, hogy a településtől, a sajátosságaimtól idegen beruházásba fogjak, és mondjuk csavargyárat létesítsek.

– Utoljára tartogattam ezt a minden nógrádi embert érdeklő kérdést: miért a megyékre épülnek a régiók, s a regionalizáció nem veszélyezteti-e a megye létét, fennmaradását? Meddig lesz még megye, jelesül Nógrád megye?

– Az már az előbb elmondottakból kiderült, hogy NUTS rendszer 3. szintje a megye, tehát – ha az EU nem is tudja vagy akarja értelmezni a megyét, ami egyáltalán nem valószínű, hiszen akkor nem is építette volna be tervezési-statisztikai osztályozási rendszerbe – számol a megyével, mint közigazgatási egységgel. Nyomatékosan szeretném itt is – a Palócföld hasábjain is – leszögezni, hogy a régiók létrehozása nem veszélyezteti a megye létét, fennmaradását, legalábbis belátható – vagy inkább beláthatatlan – ideig még nem. Soha, sehol ki nem mondták, le nem írták, egyetlen EU dokumentumban meg nem jelent, hogy a regionalizáció a megyék megszüntetésével jár együtt. Azért sem, mert a megyerendszer több EU tagállamban is működik, ott is ahol a regionalizáció „fényévvel” előttünk jár.

Visszatérve a NUTS rendszerre: nem hogy nem zárja ki, de tartalmazza a régiót és a megyét is. A NUTS tehát feltételezi a két térség közötti együttműködést. Azt, hogy ésszerű és szakmai alapokon nyugvó együttműködés alakul ki, munkamegosztás jön létre régió és megye között. Valahogy úgy, hogy az EU-hoz való csatlakozás, a fejlesztési projektek kidolgozása, a fejlesztési források és támogatások megszerzése szempontjából a prioritás a régióé (ezt a feladatot a megyék nem is tudnák ellátni). A hazai támogatások felosztása, a kistérségi szintű fejlesztési feladatok menedzselése, a települési önkormányzatok tevékenységének segítése pedig olyan megyei feladat, amelyet nem lehet, nem célszerű a régió szintjére delegálni, „feljebb tolni”.

És, hogy miért a megyékre épül a régió? Nem azért, mert a megyének hagyományai vannak, hanem azért, mert ez a közigazgatás alkotmányos alapegysége. A megyére vonatkoznak az információk, épülnek fel azok a több évtizedes statisztikai adatsorok, amelyek csak megyei adatokból állnak, településsoros információk hiányában más földrajzi struktúrában nem építhetők fel. Tehát településekből – hogy leegyszerűsítsem a kérdést – szerintem nem lehet felépíteni a régiót. Tovább lépve: azok a szakemberek is, akik arról nyilatkoznak, amellet kardoskodnak, hogy meg kell kezdeni a régiórendszer alapján egy közigazgatás-szervezési folyamatot, nagyon világosan tudják – magam is ezt állítom –, hogy akár egy évtizedig, két-három választási ciklusig is eltartó folyamatról van szó, és ez alatt az idő alatt ennek a két struktúrának együtt kell léteznie, és együtt kell működnie.

Azt is nagyon világosan meg kell fogalmazni, közvélemény-tájékoztatósi programokkal is tudatosítani kell, hogy a régiószervezés nem sérti, nem érinti a megyei önkormányzatok kompetenciáját. Ma ugyanis – és ez volt benne a kérdésben is – a régió-átalakítást még sokan inkább fenyegetésként,

mint ígéretes jövőképként élik meg. Tartanak a „magasabb szempontok” korábbi rendszerekben megtapasztalt érvényesülésétől. Talán nem is minden ok nélkül félnek az érdekdominancia belépésétől. Csak nehezen érlelődik és fogalmazódik meg a helyes és racionális válasz, hogy nem szeretni kell egymást – régióknak és megyéknek –, hanem együttműködni a kölcsönös érdekek alapján.

Csak azt mondhatom tehát, hogy mai gondolkodásunk szerint a megye az a szellemi és kulturális egység, amelyre egy adminisztratív térszerkezet, a megyéket integráló – de nem megszüntető! – régió épül. Remélhetőleg konfliktusok nélkül, zökkenőmentesen, energiákat felszabadítva, erőket mozgósítva, szellemet és szellemiséget is gerjesztve. És még talán annyit – bár erről is szóltam már, ha nem is a teljesség igényével –, hogy a közigazgatás átalakítása folyamatosan napirenden lévő feladat. Legyen bár központosító, decentralizációs, avagy autonómiát hirdető törekvés, minden esetben kísérletek és kezdeményezések irányulnak a térszerkezet megváltoztatására, a közigazgatási szintek felülvizsgálatára, amelyekhez mi is kidolgoztuk javaslatainkat. Úgy látjuk, hogy a megyei önkormányzatok érintettek, talán még érdekelték is a regionális struktúra kialakításában, a közép-szintű és regionális területfejlesztési feladatok, célkitűzések és projektek kidolgozásában és megvalósításában, ilyenképpen a csatlakozási folyamat erősítésében, felgyorsításában.

Csongrády Béla

Magyarország a második otthona

– Karol Wlachovský „Köztes szerepben” című kötetéről –

Véletlen volt ugyan, de feljegyzésre érdemes: éppen aznap este, amikor először kezembe vettem Karol Wlachovský „Köztes szerepben” című, „Párbeszéd a magyar és szlovák irodalommal – közös dolgainkról” alcímű kötetét, arról beszélt a rádió, hogy a magyar parlament által elfogadott státustörvényt bizony a szlovák kormány (is) ellenérzéssel, mondjuk úgy, fenntartásokkal fogadta. Aztán teltek a napok: én haladtam a könyv olvasásával, miközben a médiában egyre csak azt hallottam, láttam: a Magyar

Koalíció Pártjának képviselői a kormányból való kilépésüket fontolgatják Szlovákiában az ott élő magyarok számára sérelmes új közigazgatási határok miatt.

Ez a békétlen háttér még inkább megerősítette bennem – de úgymond objektíve is –, hogy Karol Wlachovský tevékenységének, (csak azért nem írok életművet, mert remélhetően még sok éven át bővül, gazdagodik a most hatvanesztendő szerző munkássága) könyvének felbecsülhetetlen értéke van a két szomszéd nép közti együttműködés, barátság kialakítása, ápolása szempontjából. A jelenkor számos történése, jelensége is azt bizonyítja ugyanis, hogy van mit javítani ezen a kapcsolaton, amely sok évszázadon át egyáltalán nem volt rossz. Mint a *Valóság* című folyóirat 2001/6-os számából, Várdy Béla tanulmányából is kitetszik „a magyarok és a régebben tótoknak nevezett szlovákok majdnem egy teljes évezreden át békésen megfértek egymás mellett az első keresztény millennium végén létrehozott magyar királyságban... Bizonyos nemzetiségek – mint például a németek és a magyarok – már a felvilágosodás korában a nacionalizmus hatása alá kerültek... A szlovák nép csupán a XIX. század vége felé, majd a XX. század elején... addig egyszerűen nem ismerte és nem érezte a közös szlovák öntudatot” – írja az eredetileg angolul, angol nyelvű közönségnek fogalmazott dolgozatában Steven Béla Várdy.

Azóta viszont a szlovákok soraiban is tapasztalni erőteljes nemzeti identitástudatot, amelyik nem egyszer szélsőséges megnyilvánulásokat is produkál. Ez viszont – különösen karnyújtásnyira Szlovákiától, a közös határ mentén – mérgezi, de legalábbis alaposan próbára teszi a jó szomszédi viszonyt. Az egyetlen ellenszer – s megint Karol Wlachovskýnál vagyunk – nem lehet más, mint a józanul gondolkodók példája, az olyan személyiségeké, akik – mint Ő – a megbékélés elkötelezett hívei s összekötő szeméi tudnak lenni önmaguk és a társadalom, a hazai és az idegen környezet közötti transzformációnak s képesek a közvetítésre, a „köztes szerepre”.

Karol Wlachovský ismeri, érti – Göncz Árpád író, volt köztársasági elnök *Beköszöntő*-jének gondolatával, fordulatával élve – „két ország lelkét, ennek a két léleknek a kapcsolódási pontjait és különbségeit. Múltját és jelenét. De nem elég tudnia és értenie, szeretnie is kell mind a kettőt, és ami a szeretet próbája: kritikus szemmel kell összemérnie – egymáshoz mérnie – megint csak mind a kettőt. A feladat tehát, amit a nagykövet vállal, kényes, és bátorságot igényel. A könyörtelen igazlátás képességét, amit talán csak nehezít, ami e kettőből egyidejűleg következik: az egyidejű igazmondás kötelezettségét is.”

E könyvet, amelyet recenszensként ezúttal méltatni törekszem, valójában meg sem írta a szerző. Hiszen nem összefüggő gondolatfolyamról, mondanóról van szó, hanem cikkek, tanulmányok, interjúk füzérééről, egy több mint három évtizedes szerkesztői és műfordítói munkásság „hordalékáról”, ahogyan Ő maga nevezi ezeket a döntő részben az oly időrabló fordítói

tevékenység „melléktermékeiként” megfogant írásokat. Ezen mit sem változtat, hogy némelyiket nem is Karol Wlachovský írta, minthogy vele beszélgetnek, Ő az alanya a párbeszédnek. A barátok – Kiss Gy. Csaba és Tóth László – válogatásában összeállított kötet valamennyi dolgozatának van azonban egy közös nevezője: nevezetesen a magyar és a szlovák irodalom. Az utóbbi ismerete, szeretete egy anyanyelvű értelmiségi – aki ráadásul szlovák nyelv és irodalom, valamint könyvtárosi szakot végzett a bölcsészettudományi karon – részéről természetes, a magyar literatúrához való különleges vonzódás azonban ritkaság számba megy egy határainkon túli, más nemzetiségű ember esetében.

Nem véletlen, hogy sokakat izgat, érdekel e kötődés forrása. A Kiss Gy. Csaba által 1976-ban készített, *A közvetítés haszna: közös nyereség* című interjúban, vagy Brogyáni Judit 1984-ben kelt, *Magyarország az én második otthonom...* című interjújában is erről kérdezteti Karol Wlachovskýt. A válaszból kiderül, hogy bár Kassán született, kisgyermekként gömöri – tehát sokféle és türelmes – környezetben, nyitott világban élt, s kora ifjúságától kezdve, úgymond amióta csak az eszéet tudja, szlovák és magyar szót egyaránt hallott. Kétnyelvű nagyapja felváltva mondogatta neki Benedek Elek és Pavol Dobšinský meséit. „Amikor megtanultam olvasni, nem hagytam el a magyar könyveket. Sőt, nagy öröömre szolgált, hogy olyan könyveket is elolvashattam, amelyek szlovákul vagy csehül még nem jelentek meg (például *Vernéř*)” – nyilatkozta. Amikor egyetemista lett, tanulmányai mellett már az első évfolyamtól kezdve dolgozott is: először a Szlovák Írók Szövetségében, majd a *Slovenske pohľady* szerkesztőjeként. Ott kapta a feladatot, hogy fordítsa le a szlovákista Käfer István egyik tanulmányát. Ezt követően csehszlovákiai magyar szerzők szlovákra fordításával próbálkozott, s miután a Tatran Könyvkiadóba kerülve a világirodalmi részleg főszerkesztője lett, s mivel ott nem volt képzett hungarológus, fokozatosan Karol Wlachovský – aki, mint a fentiekből kitetszik „autodidaktaként szerzett képesítést magyar irodalomból és kultúrából” – gondja lett a magyar fordítások ügye. S innen már bizony nyomon követni sem könnyű milyen és mennyi szolgálatot tett kölcsönösségi alapon a magyar és szlovák irodalomnak.

Az életrajzi adatok valamelyest segítenek felmérni e szolgálat nagyságrendjét és jelentőségét. Karol Wlachovský 1990-ben került az akkor még Cseh-Szlovák Kulturális és Tájékoztató Központ élére Budapestre, majd 1992 decemberétől, az ország kettéválásakor létrejött Szlovák Intézet igazgatója lett. 1996–1999-ig között szünetelt e megbízatása, de azóta ismét tart. Vezetése alatt – mint Kiss Gy. Csaba írja *Egy szlovák európai a Rákóczi úton* című esszéértékű műves jegyzetében – „legenda lett ez az intézmény... Ha majd egyszer végigtanulmányozza [...] valaki rendezvényeinek programját, hogy ki

mindenki szerepelt itt a magyar és a szlovák szellemi életből [...], ha végigrágja magát a dokumentáción [...], szinte elképzelhetlenül gazdag kínálatot vehet számba. De még a legszorgalmasabb kutató sem tudja visszaadni a hangulatot, a szellemi atmoszférát, azt a jó érzést, melyet az együttlét, a fesztelen társasági alkalom nyújtott [...] A Szlovák Intézet fontos találkozóhely lett [...] Egyfajta értelmiségi kaszinó, amely a maga területen-kívüliségeivel semleges hely, ahol a gyakran egymástól székértáborokban elkülönülő magyar kulturális világ bármely csoportjának a képviselője megjelenhet. Hiszen a házigazda annak a régi közép-európai [...] szellemiségnek a megtestesítője, amely becsülni tudja a vendéget, ha nincs is egy véleményem vele, amely hisz az eszmecsere, a dialógus lehetőségében.” Karol Wlachovský tanított Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának szláv tanszékén, továbbá Szegeden és Békéscsabán, s jelenleg is vendégtanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szlovák tanszékén Piliscsabán. Az ország számtalan településén vannak jó ismerősei, barátai, így természetesen a szlovák nemzetiségű polgárok által is lakott Nógrád megyében is. Csaknem félszáz magyar könyvet fordított le anyanyelvére a huszadik századi magyar irodalomból. S, hogy miként, milyen színvonalon, arról e kötet egyik tanulmánya (Tibor Zilka: *Karol Wlachovský műfordítói munkássága*) is tanúskodik, de a számos magas kitüntetésben, díjban, – amit részben hazájában, részben Magyarországon kapott – is benne foglaltatik nemcsak a mennyiség, a termékenység, hanem a munka minőségének elismerése is.

Míndeközben természetesen véleménye – még hozzá elismerő – is kialakult a magyar literatúráról, amelynek összegzése az *Utam az irodalom „belső világossága” felé* című írásában fogalmazódott meg: „...mindaz, amit eddig megismertem és elolvastam, rendkívüli örömet szerzett és belsőleg gazdagított. Másképp aligha lenne az egésznek értelme.” E kötet tartalma is visszatükrözi, hogy különösen kedveli Csáth Géza, Kertész Ákos, Kosztolányi Dezső, Ottlik Géza, Szilágyi István műveit, de fordított Balázs Józseftől, Dobozy Imrétől is. Tehát a magyar prózaírók úgynevezett középnemzedéke állt érdeklődése középpontjába, elsősorban az a generáció, amelyik 1945 után kialakította a magyar irodalom arculatát, továbbfejlesztette, illetve meghaladta a múlt örökségét. Igyekezett olyan írókat és műveket választani, amelyeket kifejező nyelvi kolorittal, színnel tudott megjeleníteni. Ebből a szempontból Méyszöly Miklós áll(t) szívéhez, alkatához legközelebb. „*Úgy érzem az ő műveiből készült fordításaim sikerültek a legjobban. További kedvenceim: Ottlik Géza, Örkény István és Mándy Iván*” – mondta Kiss Gy. Csabának.

Persze Karol Wlachovský nemcsak fordításai révén tett sokat a magyar irodalom szlovákiai megismertetéséért, hanem népszerűsítő cikkeivel, recenzióival, kritikáival is. Írt mások mellett Ady Endréről (*Ady és a szlovák irodalom*), Palotai Borisról (*Zöld dió*), Esterházy Péterről (*Két kis érem*), be-

mutatja – e könyv hasábjain is – a szlovákiai magyar irodalom számos kiválóságát: Cselényi Lászlót, Gál Sándort, Dobos Lászlót, Koncsol Lászlót, Török Elemért, Tózsér Árpádot.

A két nép közös dolgaírói általa kibontakoztatott párbeszéd természetesen csak úgy életszerű, csak akkor igazságos, ha a magyar érdeklődők figyelmét a szlovák irodalom és kultúra nem eléggé ismert és még kevésbé elismert értékeire irányítja. E törekvésének is megannyi jó példája olvasható e kötetben. *Egy árvai ember visszavarázsolts gyermekora* címmel Milo Urban (1904–1982) íróról, a *Zöld vér* című munkájáról, – amely mintegy „félúton van a dokumentarista és a szépirodalmi jellegű emlékiratok között” – tesz közzé ihletett sorokat. Érdekes, az irodalmak egymásra hatásának jeleként jegyzi meg, hogy Urban előszere-tettel olvasta az erdélyi magyar írók – Méliusz József, Bálint Tibor, Szilágyi István – prózai munkáit, amelyeket éppen Karol Wlachovskýtől kapott kölcsönbe és amelyeket mindig „belső használatra megírt recenzióval” adott vissza. *A THF hullámain* című írásból a regényes életű Theo H. Florin (1908–1973) költő pályaképe bontakozik ki. A huszadik század harmincas éveiben indult Vladimír Reisel szürrealista lírájáról Karol Wlachovský *Az új látásmód költészetétől az új valóság költészetéig* címmel írt tanulmányt. Idézi Stefan Žary találó sorait Reisel témái és motívumai kapcsán: „*Tematikai megközelítésben költészetének három jellemző jegye van: a nő, a nosztalgia és a nagyváros látomása. Reisel a szerelem, a nő, az illatos és fájdalmas szenvedélyek poétája, a kicsi, jelentéktelen dolgokban rejtőző drágakövek felfedezője, a simogató tenyerek, bújtató keblek, szomorkodó szemek és a szerelemben büntetlen test költője. Ezek Reisel ültetvényei, ő itt a tökéletes kerítés és szőlész, noha mindezt a nagyváros kertjébe is belehelyezi.*” Ugyancsak az 1930-as években kezdett publikálni a szintén szürrealista Július Lenkó, akit kötet *A költészet emberlakta tája* címmel mutat be. Több írás is foglalkozik Emil Boleslav Lukáč és az 1920-as években indult pályatársai (Ján Smrek, Laco Novomeský, Maša Hal’amová és mások) munkásságával. *A költészet házában* című, 1986-ban kelt dolgozat az utóbbi évtizedek – úgymond – fiatal szlovák költészetét elemzi, konkrétan az 1960-as években színre lépett költők első és második hullámát. Az szlovák blokk végén a Ladislav Ballek két regényéről (*Pomocník – A segéd*, 1977; *Agáty – Akácok*, 1981) és az *Az 1970-es évek fiatal szlovák prózáiról* című tanulmány kapott helyet. Megannyi név, amelyekkel érdemes a határ innenső oldalán is ismerkedni, annál is inkább, mert mint Karol Wlachovský fogalmaz: „...kezükkel koruk ütőerén tartják, és együtt haladnak a modern próza fejlődésével...Ezek az írók a jövő és a szlovák – sőt talán általában a modern – irodalom ígéretét és biztosítékát jelentik.”

Fábry Zoltán nyomán, reflexeim alapján legszívesebben egy újabb „híd”-nak nevezném a budapesti Ister Kft. által a 2001-es esztendő ünnepi könyvhetére megjelentett *Köztes szerepben* című kötetet, de a szerző arra int,

hogyan legyenek/legyünk óvatosak a szó használatával. „Meg vagyok győződve róla, hogy kulturális értékek cseréjével, s ezen belül az irodalom fordításával nem építhetők hidak nemzetek és országok között. A történelmi tapasztalat arról győz meg minket, hogy mindazok tévedtek, akik a kultúra területén ilyen célokat fogalmaztak meg és tűztek ki maguk elé. Még egy olyan nagy szellem is tévedhet ebben, mint Fábry Zoltán. Hiszen, ha végigpillantunk a csehszlovák-magyar kapcsolatok alakulásán, rájöhettünk, hogy ez nem sikerült. Tartós hidakat csupán egyetlen »materiaiából« lehet építeni, mégpedig a stabil gazdasági és politikai kapcsolatokból. Csak ezután kerülhet sorra a kultúra meg az irodalom” – mondja a fentebb már idézett *Magyarország az én második otthonom...* című beszélgetésben. S, ha mint afféle „filozof” bizony nehéz ezt tudomásul venni, de be kell látni, hogy Karol Wlachovskýnak igaza van. Ezzel együtt másokkal egyetemben fenntartom, hogy sokrétű tevékenysége, könyvének szellemisége kulturális értéket jelent és mint ilyen – ha másként nem áttételesen – igenis hatással van, hatással lehet a politikai együttműködés alakulására is. Nyilván ezt Ő sem gondolja másként...

Sulyok Bernadett

A polgári létforma mementója

Unger Emil: Az Újvilág utcai ház

Egy német származású pesti polgárcsalád évszázadokon átívelő története elevenedik meg a majd háromszáz oldalas kötet lapjain. Szerzője eredetileg orvosi egyetemet végzett, és haláláig mikrobiológusként dolgozott az Országos Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Kutatóintézetben. Emellett érmekek, papírpénzek rendszerezésével foglalkozott, több numizmatikai szakkönyvet jelent meg. Végül szépirói vénáját is kipróbálta, 1996-ban adták ki első regényét *Szabadság?* címmel, amelyben a közelmúlt eseményeit dolgozta fel.

A szerző halála után két évvel (2001-ben), posztumusz kiadásban jelent meg *Az Újvilág utcai ház*. A regény egyedisége mindenekelőtt abban áll, hogy olyan társadalmi réteg életformáját, gondolkodásmódját és értékrendjét mutatja be, amellyel viszonylag kevés magyar író foglalkozott. Témáját tekintve talán Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* (1934) című művével hoz-

ható távoli párhuzamba, bár Márai saját életéről számol be, s az események és történések helyett a lelki és szellemi kalandokat, a reflexív, aforisztikus megállapításokat helyezi előtérbe. Unger Emil szabályos családi krónikát ír, az ősök közül fokozatosan az az ág emelkedik ki, amelynek ő is leszarmazottja. A történetfolyam egy esküvő leírásával kezdődik és egy másikkal végződik, köztük több mint egy évszázad telik el, és generációk váltják egymást. Ez a keretes szerkezet azt jelzi, hogy a magánélet alakulása főszerepet játszik a történetmesélésben. Az első fejezet 1845. augusztus 3-án indul Franz Unger főhadnagy és Josefine Löblich, jómódú bécsi polgárleány házasságkötésével, a huszadik, utolsó fejezet 1925. április 11-én, Unger Emil gépészmérnök és Kiss Mili tanítónő frigre lépésével és nászútra indulásával ér véget. Minden fejezet egy adott időintervallumot ölel fel, így az elbeszélés kronologikus sorrendben halad; egyetlen kivétel a második fejezet, amely id. Unger Ferenc álmán keresztül 1690-től a reformkori kezdőpontig eleveníti fel a család történetét. Ebből kiderül, hogy ősök a XVII. század végén az egyik német választófejedelemségből vándoroltak Budára, azok elődei pedig a családi hagyomány szerint innen futottak a választófejedelem oltalma alá, ezért nevezték őket Baváriában Ungernek, vagyis magyarnak. Az álom szerkesztési technikája, a személyek és szituációk gyors váltása kiváló módszer a generációk egymást követésének bemutatására.

Minden fejezet egy bizonyos személy nézőpontjából láttatja az eseményeket, a férfiak látószöge a domináns, néhol a családba beházasodott asszonyok véleménye is kiderül. A X. fejezetben a fiatalon megözvegyült, negyvenhatodik évében járó Jozefin nézőpontjából mutatja be a három gyermek, Amélie, Emil és Mimi felcseperedését, az idősebb lány férjhez megy, Emil Brassóba utazik egy vasútépítés ügyében. A XIV. fejezet a millennium évében, 1896-ban játszódik, amelyben a legifjabb Emil mint tízéves kisfiú szempontjából ábrázolódnak az események: rácsodálkozik az országos kiállításra a Városligetben, Paffének becézett apja mesél neki a technika és a tudomány új vívmányairól, az elektromosságról, a mozgóképről. (A kinetoszóp pavilonjában a leírás alapján felismerhető a Lumière-tesvérek egyik legelső opusza, *A megöntözött öntöző.*) Szemtanúi lehetünk Ferenc József millenniumi látogatásának, s Paffe a nemzetiségek ellenérzéseiről, valamint a szocialisták társadalomfelfogásáról beszél.

Az a tipikus polgári életmód tárul fel előttünk, amelynek alapeszménye az apolitikusság és az etikus magatartás, a középosztály tagjaiként a tisztas anyagi jólétre törekvés. A szerző üknagyapja, id. Unger Ferenc kovácsmester háztulajdonossá válik, az Újvilág utcai épület bérbeadásából biztosítja családját megélhetését. Jozefin, az ifjabb Ferenc özvegye az 1870-es évek elején átalakítja háromemeletes és korszerű, vízvezetékkel és gázfűtés-

sel ellátott bérházzá. Bár tetemes összeget kénytelen felvenni a felújítás fedezésére, és gyermekeinek még évtizedekig kell a hitelt törleszteni, a magasabb lakbérek révén jelentősen megnő a család életszínvonala. Jozefin karaktere a legerőteljesebb nőfigura, aki odaadó, férje szerelméért harcolni is képes hitves, majd következetes üzletasszony, és gyermekeinek választottjait is abból a szempontból ítéli meg, milyen egzisztenciát tudnak nyújtani.

Míg az anya és a hűg pénzügyi szempontok alapján cselekednek, és a befektetett tőke révén kívánnak jól élni, addig id. Unger Emil dolgozni akar, s szerelmi életében sem befolyásolja a leány vagyoni helyzete. Diplomát szerez a Műegyetemen, majd a Magyar Államvasutaknál helyezkedik el, s végül főmérnök lesz belőle. Ujabb szerelme Ruisz Matild, egyik mérnök kollégájának a házvezetőnője. Ezúttal nem tudja eltántorítani szándékától hűga hisztérikus felháborodása sem, harmincnyolc éves korában feleségül veszi a huszonhét éves Matildot.

Az író felvázolja azt a folyamatot, amelynek során a kezdetben magát a magyarságtól szigorúan elkülönítő Unger család lélekben és nyelvhasználatában is magyarrá válik. Unger Ferenc kapitány öccse, Julius még érvényesülése érdekében beszél hol magyarul (szabadságharc), hol németül (Bach-rendszer), és küllemét, viselkedését is a karrier szolgálatába állítja. Apja halála után, a passzív ellenállás idején pedig Magyar Gyulára változtatja a nevét.

A családi élet és a párválasztás bonyodalmai mellett a történelmi háttér is fontos szerepet kap, de a politikai rendszerek változása nem hagy maradandó nyomot az Ungerek világszemléletén és értékrendjén. Valódi meghasonlást Unger Ferenc kapitány kénytelen megélni, akinek az osztrák katonaság hadbírójaként részt kellene vennie gróf Batthyány Lajos miniszterelnök halálra ítéelésében. Noha a Habsburg oldalon áll, titkon a magyar ügyet rokonszenvezik, átlátja a birodalmi megtorlás igazságtalan és jogtalan voltát. Azon a napon szándékosan húzza az időt csip-csup ügyek átnézésével az irodájában, így „lekési” a tárgyalást. A regény legmegrázóbb jelenete, amikor Batthyány és felesége utoljára találkozik, Unger kapitány szemszögéből látjuk a búcsúzást, aki a három felügyelő tanú egyike. A kivégzést követően áthelyezését kéri Stájerországba, ahonnan 1851-ben tér vissza családjával Pestre. A szabadságharc kegyetlen vérbe fojtása kiábrándítja a hadseregből, ennek hatására feleségével is megfogadtatja, nem engedi, hogy valaha katoná legyen a fiuk.

A Bach-rendszer, a kiegyezés kora és a nyomában kibontakozó gazdasági, társadalmi fejlődés atmoszférateremtő háttér a családtagok beszélgetéseiben, vitáiban. Néhol túlzottan aprólékos az utcák, hidak neveinek felső-

rolása, olykor a plasztikus megjelenítés is hiányzik. Ezeket a részleteket nem tudják élvezni azok, akik nem otthonosak a fővárosban. A lakókörnyezet, a város bemutatása és a tájak, napszakok leírása természettudományos, racionális látásmódot tükröz.

Az 1848–49-es szabadságharc mellett a másik hangsúlyosan megjelenő periódus az 1919–20 közötti zűrzavaros időszak. Az utolsóként szereplő Unger Emil igyekszik távol tartani magát mindenféle politikától, nem tesz neki sem az őszirózsás forradalom s a Károlyi-kormány, sem a bolsevik hatalomátvétel, de Horthy bevonulása és a fehérek önkénye sem tölti el örömmel; még Bethlen miniszterelnököt becsüli leginkább.

A regény erénye a fordulatos családtörténet és a történelmi események felvillantása, ám a folyamatosság érzete, a lét nagy áramlatában való részvétel hiányzik belőle, folytonosság helyett mozaikdarabokat, kiragadott epizódokat kapunk, az egyes életutak elválasztottan haladnak egymás mellett. Mindez azt a benyomást kelti, mintha a polgárcsalád a külvilágtól hermetikusan elzárva élt volna, alig tartottak kapcsolatot más emberekkel, s a munkán kívül csak a rokonságra szántak néha időt. Mélyebb barátságokkal, drámai konfliktusokkal sem találkozunk, mintha szenvedélymentesen éltek volna végig a sors által kiszabott éveket, a polgári morál normáit teljes mértékben interiorizálták s követték.

Unger Emil könyve tiszteletreméltó vállalkozás a polgári életforma bemutatására, ám ennek mélyrétegeibe nem tud következetesen leásni, betekintést nyújtani.

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint a *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2001. évre meghirdeti a

MADÁCH- ÉS MIKSZÁTH-PÁLYÁZATOT.

A pályázatokon eddig nem publikált, máshol egy időben be nem nyújtott esszével, tanulmánnyal, riporttal, szociográfiával, interjúval; illetve szépirodalmi művekkel lehet részt venni.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A jelíges pályamunkákat 3 példányban 2001. november 15-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Múzeum tér 1.)

A pályázatokat a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért szakzsűri bírálja.

A pályázatok díjai:

- I. 120 000 Ft
- II. 100 000 Ft
- III. 80 000 Ft

* * *

Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata és a *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a várossá alakulás 80. évfordulóján újra meghirdeti a

GERELYES ENDRE-PÁLYÁZATOT.

Olyan fiatal alkotók szépirodalmi műveit várjuk, akik 1976. január 1. után születtek.

Tematikai és terjedelmi megkötés nélkül benyújtható bármely, eddig még nem publikált írás.

A pályázat díjai:

- I. 60 000 Ft
- II. 40 000 Ft
- III. 20 000 Ft

* * *

A pályázati kiírások részletesen olvashatók a *Palócföld* folyóirat új folyamának korábbi számaiban.

További felvilágosítás kérhető a 32/416-777/112-es telefonszámon.